

Brug over woelig water

Lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen,
kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen

Omslag

'Woelend water met schepen op de Zeeuwse stromen'

Johannes Christiaan Scholten (1787-1838)

Te bezichtigen in het Dordrechts Museum

Trefwoorden

Verenigingen, sport, sociaal kapitaal, cohesie, integratie

ISBN 978 90 361 0083 0

© Ruud van der Meulen, 2007

Brug over woelig water

Lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennis-
nissenskringen en veralgemeend vertrouwen

Bridge over stormy water

Sports club membership, friendships, acquaintanceships and generalized trust

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Sociale Wetenschappen

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Radboud Universiteit Nijmegen
op gezag van de rector magnificus prof. mr. S.C.J.J. Kortmann,
volgens besluit van het College van Decanen
in het openbaar te verdedigen op
dinsdag 11 december 2007
om 13.30 uur precies

door

Rudolf Antonius Theodorus van der Meulen
geboren op 7 juli 1976
te Zelhem

Promotor

Prof. dr. W. Ultee

Manuscriptcommissie

Prof. dr. M. van Bottenburg, Universiteit Utrecht

Prof. dr. N.-D. de Graaf

Dr. M. Hooghe, Katholieke Universiteit Leuven

Voor mijn vader

In our play we reveal what kind of people we are.

– Ovid –

Voorwoord

Vele mensen hebben me in de afgelopen jaren bij het schrijven van dit proefschrift ondersteund. Sommigen hielden me scherp met hun soms ongezoeten commentaar. Mijn dank gaat uit naar zowel deze 'zoete', als 'zure' vorm van sociaal kapitaal.

Allereerst bedank ik mijn vader en mijn moeder. Zij staan altijd voor me klaar. En dankzij hen ontwikkelde ik belangstelling voor sport en verenigingsleven, niet onbelangrijk in dit verband.

Verder dank ik mijn vrienden. Velen daarvan leerde ik kennen via de Nijmeegse studentenatletiekvereniging NSAV 't Haasje. Na jarenlange intensieve participerende observatie durf ik onomwonden te zeggen: een vereniging rijk aan sociaal kapitaal. En de mooiste momenten van het verenigingsleven doen zich voor buiten het sporten om, zo kan ik verzekeren. Mijn bijzondere dank aan de lustrumcommissie 2004 voor het fantastische feest dat ze organiseerde waar ik Aggie, mijn vriendin, tegenkwam.

Ook tijdens mijn opleiding sociologie maakte ik enkele goede vrienden. Frank, Jasper, Jos en Stijn, dank voor de sociologische bespiegelingen die ons al vele jaren hebben samengebracht.

Dank aan mijn medepromovendi en aan de vaste stafleden van de Sectie Sociologie van de Radboud Universiteit Nijmegen. Dank aan de leden van de onderzoeksgroep Tijd, Media en Cultuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. En dank aan de werknemers van het W.J.H. Mulier Instituut, voor de ervaringen die ik de voorbije jaren met jullie heb opgedaan. Een bijzonder woord van dank aan Gerbert Kraaykamp, Ben Pelzer, Theo van der Weegen, Manfred ten Grotenhuis, Stijn Ruiten en Jochem Tolsma, bij wie ik de nodige onderzoekservaring opdeed en die me hielpen als ik vastliep op een onderzoeksvraag. Verder een woord van dank aan Neil Elfrink voor het nalezen en verbeteren van mijn Engelse vertalingen.

Tot slot een woord van dank aan twee personen dankzij wie ik dit project tot een einde bracht. Aggie, jouw vertrouwen sterkte me, jouw wijsheid en levenslust openden nieuwe vergezichten. Wout, ik dank je niet simpel voor de kennis van het vak die je me als leermeester bijbracht, maar vooral voor het vertrouwen waarmee je bleef geloven in de goede afloop van de 'zaak'.

Inhoud

1. Voorbeschouwing	7
1.1 In woelig water	8
1.2 Onderzoeksvragen over 'bowling, bier en pizza'	8
1.3 Onderzoeksgeneraties: van macro naar micro	12
1.4 Onderzoeksmodel: overbruggen in zeven stappen	15
1.5 Hypothesen.....	17
1.6 Inhoud van de volgende hoofdstukken	19
DEEL 1. ONTMOETING	23
2. Bowling apart.....	25
2.1 Van vuilnisman tot advocaat.....	26
2.2 Onderzoeksmodel.....	28
2.3 Hypothesen.....	28
2.4 Onderzoeksopzet	31
2.4.1 Gegevensbronnen	31
2.4.2 Maten.....	32
2.5 Resultaten	33
2.5.1 Registergegevens.....	33
2.5.2 Vragenlijstgegevens.....	35
2.6 Conclusie.....	40
3. Kleurrijk gezelschap	43
3.1 Meedoen of mengen?	44
3.2 Onderzoeksmodel.....	45
3.3 Hypothesen.....	46
3.4 Onderzoeksopzet	46
3.4.1 Gegevensbronnen	46
3.4.2 Maten.....	48
3.5 Resultaten	50
3.6 Conclusie.....	54
3.7 Discussie	55

DEEL 2. VERBROEDERING.....	57
4. Bier, frikandel en voetbal	59
4.1 De belangrijkste bijzaak in het leven	60
4.2 Onderzoeksgeneraties: van macro naar micro	62
4.3 Onderzoeksmodel: overbruggen in zeven stappen	64
4.6 Resultaten	71
4.6.1 Beschrijvend	71
4.6.2 Verklarend.....	75
4.7 Conclusie	79
5. Alle Menschen werden Brüder.....	83
5.1 John en Andy, bowlingbroeders.....	84
5.2 Onderzoeksgeneraties: van macro naar micro	86
5.3 Onderzoeksmodel: overbruggen in zeven stappen	88
5.4 Hypothesen.....	89
5.4.1 Lidmaatschap.....	89
5.4.2 Loopbaan	90
5.5 Onderzoeksopzet	92
5.5.1 Gegevensbron	92
5.5.2 Variabelen	93
5.6 Resultaten	95
5.6.1 Beschrijvend	95
5.6.2 Verklarend.....	99
5.7 Conclusie.....	103
5.8 Discussie	104
6. Nabeschuwing.....	107
6.1 Terugblik.....	108
6.2 Samenvatting.....	110
6.3 Prijsuitreiking: Bourdieu vs. Putnam	115
6.4 Vooruitblik.....	116
7. Review (summary in English).....	119
7.1 Looking backward	120
7.2 Summary.....	122
7.3 Award ceremony: Bourdieu vs. Putnam.....	128
7.4 Looking forward.....	129

Tabellen

2.1	Lidmaatschapskansen en relatieve lidmaatschapskansen van verenigingen naar sporttak en naar status daarvan, 1950-2000	34
2.2	Ontmoetingskansen via lidmaatschap van verenigingen naar sporttak, 1979/1983 en 1995/1999	36
2.3	Ontmoetingskansen via lidmaatschap van verenigingen en bezoek aan voorstellingen, naar cultuursoort, cultuurtak en status daarvan	39
3.1	Ontmoetingskansen via lidmaatschap van verenigingen naar sporttak	52
3.2	Aantal etnische verenigingen, aandeel etnische verenigingen en lidmaatschapskansen voor leden van etnische verenigingen, naar etnische minderheid en sporttak	53
3.3	Lidmaatschapskansen van etnisch gemengde gezelschappen in verenigingsverband naar sporttak, autochtonen	54
4.1	Lidmaatschapskansen van sportverenigingen over de gehele levensloop en kansen op het hebben ondervonden van bepaalde omstandigheden tijdens loopbaan	73
4.2	Het al dan niet hebben van positieve ervaringen met medeleden via lidmaatschap van sportverenigingen	74
4.3	Frequentieverdeling aantal kennissen naar ontmoetingsplaats	75
4.4	Frequentieverdeling aantal vriendschappen naar ontmoetingsplaats	75
4.5	Relatieve kansen op het wel versus niet hebben van een grote kennissenkring en van veralgemeend vertrouwen	78
5.1	Lidmaatschapskansen van sportverenigingen over gehele levensloop en kansen op het hebben ondervonden van bepaalde omstandigheden tijdens loopbaan	97
5.2	Het al dan niet hebben van positieve ervaringen met allochtone medeleden via lidmaatschap van sportverenigingen	98
5.3	Frequentieverdeling aantal allochtone kennissen naar ontmoetingsplaats	98
5.4	Frequentieverdeling aantal allochtone vriendschappen naar ontmoetingsplaats	99
5.5	Relatieve kansen op het het wel versus niet hebben van een allochtone kennis en van vertrouwen in allochtonen	102
6.1	Gecontroleerde effecten van omstandigheden tijdens lidmaatschapsloopbaan binnen sportverenigingen op kennissen en op vertrouwen	116

Figuren

1.1	Vier onderzoeksgeneraties naar het verenigen en de vorming van sociaal kapitaal, waarbij verklaringen worden geopperd en getoetst op een steeds lager schaalniveau	13
1.2	Het bruggenmodel: zeven stappen waarin loopbanen binnen sportverenigen (stap 1-4) bruggen slaan tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen (stap 5-7), met andersoortige inbedding (stap 0) als vertrekpunt	16
1.3	Inhoud van dit proefschrift: vier empirische deelstudies naar de invloed in hedendaags Nederland van lidmaatschap van sportverenigen op verbondenheid tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen	19

Bijlagen

1.	Operationalisering van variabelen voor sportieve inbedding	135
2.	Frequentieverdeling van variabelen voor andersoortige inbedding	135
3.	Frequentieverdeling van variabelen voor andersoortige inbedding	136

1. Voorbeschouwing

Alleen kun je niets, je moet het samen doen.

– Johan Cruijff –

1.1 In woelig water

Nederland is een echt verenigingsland, voor ongeveer elke hobby, ziekte of belang sluiten we ons bij een club aan, of anders wordt er wel eentje opgestart. Bovendien geldt ons land van oudsher als een vertrouwend land. Een land waarin mensen en bevolkingsgroepen in de loop van eeuwen in een gezamenlijke strijd tegen het water vreedzaam leerden samenwerken. De economische successen van de jaren negentig van de twintigste eeuw maakten het 'poldermodel' – een cultuur van verenigen, vergaderen, verdraagzaamheid tonen en elkaar vertrouwen – zelfs internationaal vermaard. Met de stormachtige ontwikkelingen sinds het begin van de eenentwintigste eeuw kwam echter plotsklaps een eind aan die faam.

Wie vandaag de dag een verjaardagsfeestje bezoekt, een krant inkijkt, of de TV aanzet, ervaart een samenleving die op drift is geraakt. Velen beklagen het anonieme karakter van de moderne stadssamenleving, waarin mensen elkaar niet meer groeten en vrezen voor willekeurig geweld op straat. Autochtonen en allochtonen staan steeds meer met de ruggen naar elkaar. Klassentegenstellingen keerden terug op de maatschappelijke agenda. Tussen burgers en bestuurders gaapt een gat. De moord op Pim Fortuyn (06/05/2002) en Theo van Gogh (02/11/2004) wakkerden gevoelens van angst, onzekerheid en argwaan verder aan. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO, 2005) en de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (WRR, 2005) waarschuwen in recente rapporten dan ook voor afnemende sociale, sociaaleconomische, etnische en politieke samenhang.¹ De onstuimige ontwikkelingen van de voorbije jaren overziend, luidt de vraag: welke verbanden slaan bruggen over het woelige water dat stroomt door hedendaags Nederland?

1.2 Onderzoeksvragen over 'bowling, bier en pizza'

Een antwoord op de vraag naar de voorwaarden voor versterking van sociale samenhang, is te vinden in het werk van de Amerikaanse politicoloog Putnam (1993, 1995, 2001a). Zijns inziens beschikken succesvolle samenlevingen over drie vormen van kapitaal. Allereerst, rijke grondstoffen en geavanceerde gereedschappen, *fysiek kapitaal*. Verder, hoog opgeleide arbeidskrachten, *menselijk kapitaal*. En, tot slot, vertrouwensbanden, *sociaal kapitaal*.

¹ Het Sociaal en Cultureel Planbureau is optimistischer wat betreft de sociale samenhang van hedendaags Nederland (De Hart, 2002; SCP, 2006). Bevolkingsenquêtes wijzen niet eenduidig op groeiende sociale afstand, mogelijk omdat daarbij vooral aandacht naar 'gemiddelden' uitgaat. Vermoedelijk wordt het beeld van sociale samenhang echter veeleer door uitersten bepaald, zoals de 40 probleemwijken waarin volgens minister Winsemius van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer de vlam in de pan dreigt te slaan (Ten Hoove, 2006). Verder werkt groeiende sociale afstand wellicht afnemende en selectieve respons op bevolkingsenquêtes in de hand. In dat geval worden geen aanwijzingen gevonden voor toenemend wantrouwen in een land, simpelweg omdat wantrouwende mensen weigeren op een verzoek tot medewerking aan vragenlijstonderzoek in te gaan.

Deze vertrouwensbanden bestaan uit hechte vriendschappen, omvangrijke kennissenkringen, en geloof in de goedgezindheid van medemensen, ofwel veralgemeend vertrouwen.²

Voor Putnam vormt sociaal kapitaal de voornaamste vorm van kapitaal. Deze kapitaalvorm is namelijk van drievoudig belang. Ten eerste *sociaal*, vertrouwensbanden verminderen bijvoorbeeld eenzaamheid, discriminatie en schooluitval. Ten tweede *politiek*, vertrouwensbanden bevorderen levendige uitwisseling van meningen en daarmee democratisch draagvlak. Ten derde, en tot slot, *economisch*. Vertrouwensbanden vergroten de kans dat projecten en problemen gezamenlijk worden opgepakt en aangepakt. Vertrouwen vergemakkelijkt immers het maken van afspraken en vereist vervolgens minder toezicht op naleving daarvan.

Hoe en bovenal waar ontstaat sociaal kapitaal? '*Good government in Italy is a by-product of singing groups and soccer clubs*', luidt het verrassende antwoord van Putnam (1993: 176). Verbondenheid is geen bewust voortgebrachte vorm van kapitaal, maar ontstaat als een onbedoeld gevolg van ongedwongen, alledaagse omgang. Zulke informele contacten doen zich voor binnen kleinschalige verbanden, zoals buurt, school en werk, en bovenal binnen vrijetijdsverband. Ontmoetingsplaatsen waarin uiteenlopende mensen samenstromen, zoals parken en pleinen, bibliotheken en discotheken, concertzalen en voetbalstadions, zijn daar voorbeelden van.

Maar vooral binnen verenigingen, waar mensen op een meer regelmatige basis samenkomen, zijn de omstandigheden ideaal. Het sportverenigingsleven, in het bijzonder de bowlingvereniging, vormt het schoolvoorbeeld van Putnam. Een aanzienlijk deel van de Amerikaanse bevolking bowlt in verenigingsverband. Binnen bowlingcompetities worden individuele scores opgeteld tot een totaal, zodat teamleden in belangrijke mate zijn aangevoelen op elkaar. Al bowlend ontstaat vertrouwen, niet alleen in medespelers, maar uiteindelijk ook in medemensen in het leven van alledag. Tegelijkertijd stelt Putnam vast dat weliswaar steeds meer Amerikanen bowlen, maar dat zij dat almaar minder doen in verenigingsverband. Met *bowling alone* duidt hij deze ontwikkeling aan. Het afnemende ledental van de bowlingbond is voor hem een graadmeter voor een meer algemene vermindering van sociale samenhang.

Maar wat is nu het voornaamste verschil tussen enerzijds bowlen binnen formele verenigingen en anderzijds informeel bowlen, bijvoorbeeld met familieleden, vrienden of col-

² Deze studie veronderstelt dat lidmaatschap van sportverenigingen leidt tot de vorming van de drie voornaamste bestanddelen van sociaal kapitaal: hechte vriendschappen, omvangrijke kennissenkringen, en veralgemeend vertrouwen. Naast persoonlijke banden met anderen en geloof in de goedgezindheid van anderen, valt echter ook te denken aan kennis over anderen, vaardigheden in de omgang met anderen en betrokkenheid bij anderen. Als voornoemde sociaal-kapitaalbestanddelen in een samenleving ruimschoots aanwezig zijn, zo luidt Putnams gedachtegang, dan zijn mensen eerder geneigd tot prosociaal gedrag, zoals dingen met anderen ondernemen, anderen ondersteunen, en met anderen rekening houden. Deze studie beperkt zich echter tot veralgemeend vertrouwen als voornaamste uitkomstmaat, voorbijgaand aan verdergaande, gedragsmatige, uitkomsten van lidmaatschap op sociale samenhang.

lega's? Putnams antwoord: een klimaat van 'bier en pizza'. Waar 'solobowlers' slechts af en toe afspreken, zijn verenigingsbowlers voor langere tijd lid en ze treffen elkaar met regelmaat. Bovenal, waar informeel bowlen slechts banden tussen bekenden aanhaalt, brengt verenigingsbowling voorheen onbekende personen, met allerlei achtergronden, met elkaar in contact. En dat verlevendigt het democratische debat. In zijn Multatuli-lezing stelt Putnam (2001b). *'[...] Meestal kletsen ze over het spel van de avond voordien of vertellen de laatste roddels. Maar van tijd tot tijd zullen ze onvermijdelijk ook discussiëren over de obligatie-emissie van de lokale overheid, ze bespreken of het vuilnis tijdig wordt opgehaald en hoe de plaatselijke scholen het doen. Bijgevolg nemen deze acht mensen op de achtergrond deel aan een maatschappelijk debat, ook als dit op het moment zelf niet als zodanig erkend wordt. Ze hebben een gesprek met andere mensen, die ze regelmatig zien, en in een sfeer van wederzijds begrip. Ze weten dat Joe altijd gekke dingen zegt en dus weten ze hoe ze moeten bepalen wat Joe's standpunt is; ze weten dat Barbara altijd goed op de hoogte is dus luisteren ze aandachtig naar haar visie.'*

Aansluitend bij het gedachtegoed van Putnam staat sport bij de Nederlandse overheid steeds hoger op de beleidsagenda. Zo valt te lezen in de nota *Tijd voor sport* (VWS, 2005: 20). *'In de sportieve samenleving fungeert sport als ontmoetingsplaats voor velen. Verschillen tussen burgers in opleiding, religie, politieke voorkeur, klasse, seksuele geaardheid of kleur worden in de sport overbrugd.'* En zo stelt premier Balkende (2004) in een lezing. *'[...] als we in ons land één fantastisch middel tot teambuilding hebben, dan is het wel de sport. Waarom is 'teambuilding' nodig? Omdat we met zestien miljoen mensen in dit land vreedzaam moeten kunnen samenleven en vruchtbaar moeten kunnen samenwerken.'* Politiek en publiek beschouwen sport al lang niet meer als een 'spelletje' of 'maatschappelijke luxe'. Overheidssubsidies voor deze vrijetijdsbesteding kunnen rekenen op brede steun onder de bevolking.

Bij alle positieve geluiden over sport, plaatsen sommigen echter ook kanttekingen. In *Lichamelijke oefening* levert Midas Dekkers (2006), hardnekkig sporthater, daarvan een sterk staaltje, door de vele veronderstellingen over de maatschappelijke voordelen van sport, ironisch te becommentariëren. De onderzoeksliteratuur overziend zijn zelfs drie invalshoeken op het verbindende vermogen van sportverenigingen te onderscheiden. In zwart-witvorm zijn deze als volgt samen te vatten.

De eerste invalshoek benadrukt dat sportverenigingen *verbinden*. Wie denkt aan sport, denkt aan gezamenlijke inspanningen, gedeelde vreugde en gedeelde smart bij tegenslag. Aan 'fair play' en respect voor regels. Aan de gezelligheid van de 'derde helft', verenigingsbarbecues en clubweekenden. Aan vervlogen verenigingsjaren, luisterrijke verhalen en roemrijke herinneringen. Aan onvermoeide vrijwilligers, via de sport verkregen kennissenkringen en vriendschappen voor het leven. En aan Nederland dat Oranje kleurt als 'onze

jongens' om kampioenschappen voetballen (en dat samen snikt bij de zoveelste vroegtijdige aftocht zonder resultaat). Putnam (2001a) vormt met *Bowling alone* de voornaamste vertegenwoordiger van deze positieve invalshoek volgens welke sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen verbinden.

De tweede invalshoek benadrukt dat sportverenigingen *verdelen*. Immers, wie aan sport denkt, denkt ook aan ruw en vals spel, beloond met sportieve successen. Aan dopingpreparaten, kopstoten en oerwoudgeluiden. Aan afvallers, bankzitters en verliezers. Aan vastgeroeste voorzitters en vergrijsde vrijwilligers. Aan teams die niet komen opdagen en ouders die langs de zijlijn schreeuwen. Aan zuippartijen in sportkantines, aan mishandelingen van spelers en scheidsrechters. Aan volkse verenigingen en elitaire, aan witte vlucht en zwarte. Bourdieu (1979) vormt met *Distinction* de voornaamste vertegenwoordiger van deze negatieve invalshoek volgens welke sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen verdelen.

De derde en laatste invalshoek benadrukt dat sportverenigingen slechts tijd verdrijven. Sport is niet meer dan een eiland en schept geen betere of slechtere mensen, laat staan meer of minder wenselijke samenlevingen. Die gedachte is misschien wel het best verwoord door de nuchtere uitspraak van de Amerikaanse sportschrijver Hale Heywood Broun: *'Sports do not build character. They reveal it.'* Ook Huizinga's omschrijving van spel in 'Homo ludens' (1938: 23) is toepasselijk. *'Zo althans doet zich het spel, op zichzelf en in eerste instantie beschouwd, aan ons voor: een intermezzo van het dagelijkse leven, een verpozing. Doch reeds in die hoedanigheid van een geregeld terugkerende afwisseling wordt het een begeleiding, een complement, een deel van het leven in 't algemeen. Het versiert het leven en vult het aan, en het is als zodanig onmisbaar.'* In ideaalvorm speelt sport zich aldus af buiten de 'echte wereld'. Vanuit deze neutrale invalshoek bezien, verbinden sportverenigingen net zo min mensen en bevolkingsgroepen, als dat ze deze verdelen.

Is het sportverenigingsleven nu een verbinder, een verdeler of een slechts tijdverdrijver? Slaat dit vrijetijdsverband een brug over het woelige water dat stroomt door hedendaags Nederland? Stuwt het de golven juist nog hoger op tot een kolkende watermassa? Of vormt dit vrijetijdsverband niet meer dan een eiland, zonder lijndiensten naar het leven van alledag? De eerste hoofdvraag van dit proefschrift luidt: verbindt lidmaatschap van sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen? Met de voorbeelden waarmee ik de uiteenlopende invalshoeken verduidelijkte, dringen zich bovendien vragen op over voorwaarden waaronder. De tweede hoofdvraag luidt zodoende: onder welke omstandigheden verbindt lidmaatschap meer dan wel minder?

Vier redenen onderbouwen de keuze voor deze studie naar het verbindingsvermogen van sportverenigingen. De eerste reden is dat hierover nauwelijks empirische bevindingen

bestaan (Korver, 2003). Omdat het sportverenigingsleven bij uitstek wordt beschouwd als een verbinder (Putnam, 2001a; Uslaner, 1999), is dit vrijetijdsverband een uitgelezen testgeval voor de meer algemene veronderstelling dat maatschappelijke middenveldverbanden, zoals kerken, vakbonden en zangkoren, samenhang versterken. De tweede reden is dat eerdere studies overwegend aandacht besteden aan positieve sociale effecten van verenigingen. Deze studie beziet het sportverenigingsleven echter als een Januskop, en richt de blik ook op mogelijke negatieve of neutrale effecten. De derde reden is dat de verscheidenheid aan loopbanen binnen sportverenigingen, gekoppeld aan het grote aandeel van de bevolking dat hiervan lid is, voldoende aantallen respondenten in de cellen verschaft voor toetsing met vragenlijstgegevens van vele onderzoekshypothesen. Daartoe worden in deze studie voorspellingen geformuleerd over de invulling die leden aan hun lidmaatschap geven wat betreft *medeleden* die zij treffen, *bezigheden* die zij ontplooiën en *tijdstippen* waarop en waarover zij verenigingservaringen opbouwen. De vierde en laatste reden is dat het sportverenigingsleven, indien het verbindt, een belangrijk maatschappelijk gewicht heeft. In Nederland overtreft het ledental van dit vrijetijdsverband immers dat van vele andere maatschappelijke middenveldverbanden (De Hart, 2005).

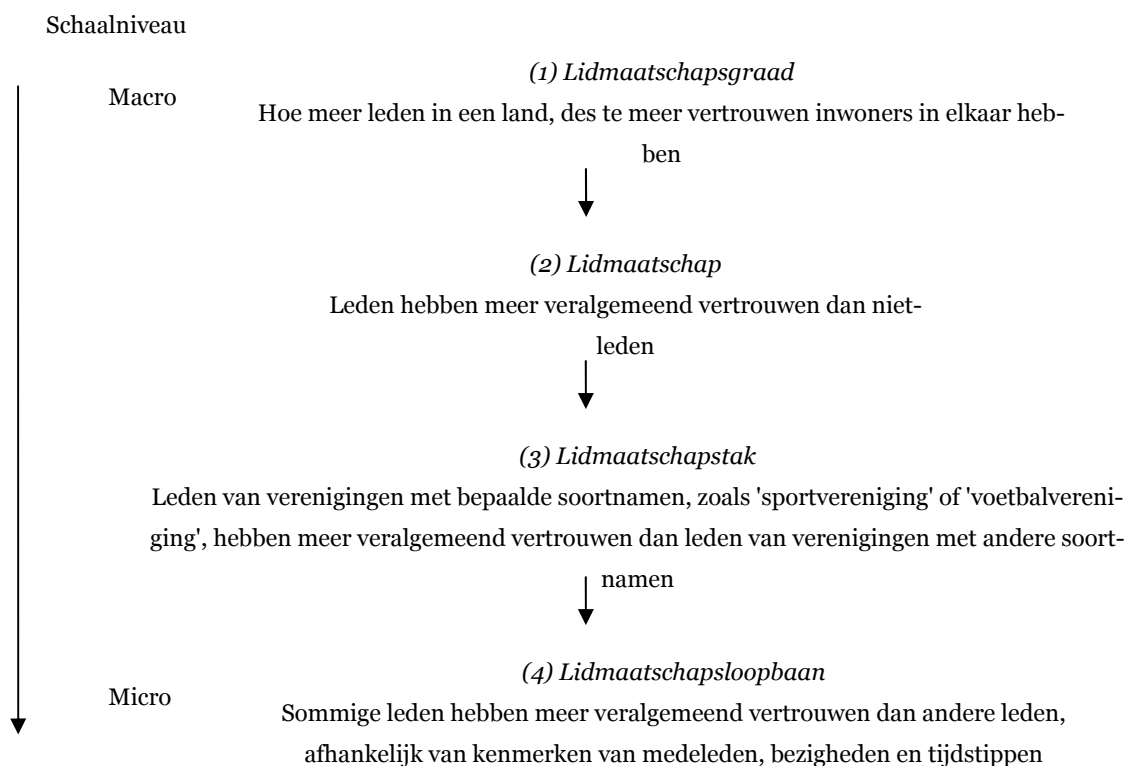
1.3 Onderzoeksgeneraties: van macro naar micro

In paragraaf 1.2 schetste ik drie invalshoeken op het verbindingsvermogen van sportverenigingen. Uit dergelijke macrobespiegelingen valt weliswaar af te leiden dat lidmaatschap al dan niet de verbondenheid van een land in een bepaalde richting beïnvloedt, maar niet op welke wijze en onder welke omstandigheden. Daarmee zijn deze invalshoeken theorie-arm. Voorbeelden, zoals ‘onvermoeide vrijwilligers’, ofwel verschijnselen die moeten worden verklaard, worden veelal tevens opgevoerd als ‘verklaringen’. Bovendien gaat de aandacht vaak eenzijdig uit naar voorbeelden die vermeende positieve dan wel negatieve effecten onderstrepen in plaats van *tegen*voorbeelden die een meerzijdig beeld schetsen. Verder leeft bij sommige commentatoren de gedachte dat elk lidmaatschap van een sportvereniging verbindt (of verdeelt). Dit terwijl andere commentatoren het vermogen om sociale samenhang te bevorderen, beschouwen als een bijzonderheid van een bepaalde sporttak. Deze studie probeert dieper te graven, op zoek naar algemene kenmerken die de voorwaarden vormen waaronder lidmaatschap van sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen verbindt. Daartoe wordt de loopbaan van een lid, ofwel het persoonlijke pad dat iemand binnen het verenigingsleven aflegt, ontleed naar omstandigheden.

Waarom vertrouwen de inwoners van sommige landen elkaar meer dan de inwoners van andere landen? Deze studie probeert kenmerken van hogere schaal eenheden, zoals landen, zoveel mogelijk te verklaren als uitkomsten van kenmerken van lagere schaal eenheden (vergelijk Coleman, 1990; Ultee, 2005). Maatschappelijke verschijnselen (*macroni-*

veau) worden in dit onderzoek zodoende herleid tot handelingen van individuen (*microniveau*). Daarbij wordt verondersteld dat de onmiddellijke omgevingen waarin deze individuen zijn ingebed (*mesoniveau*), in belangrijke mate bepalen hoe zij handelen. De deelname en de wijze van deelname aan kleinschalige verbanden, bijvoorbeeld buurt, school, werk, en in het bijzonder het sportverenigingsleven, wordt in deze studie gezien als voornaamste voorspeller van verbondenheid tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen.

Figuur 1.1 toont de onderverdeling die ik in deze studie maak van de literatuur over vriendschappen, kennissenkringen, en veralgemeend vertrouwen, ofwel sociaal-kapitaal. Op grond van onderzoeksvragen, hypothesen en gegevens over steeds verfijndere schaal-eenheden, van het macroniveau van landen tot het microniveau van loopbanen, worden vier almaar diepergravende onderzoeksgeneraties onderscheiden. Waar de variabelen lidmaatschapsgraad en vertrouwensgraad uit de eerste generatie macro-eenheden betreffen, worden verklaringen binnen de vierde generatie volledig naar micro-eenheden uitgeschreven, namelijk: individuen, loopbanen en omstandigheden binnen onmiddellijke omgevingen.

Figuur 1.1

Vier onderzoeksgeneraties naar verenigingen en de vorming van sociaal kapitaal, waarbij verklaringen worden geopperd en getoetst op een steeds lager schaalniveau

De eerste generatie komt tot de basisbevinding dat de *lidmaatschapsgraad* van een regio positief samenhangt met haar vertrouwensgraad. Het bekendste voorbeeld is Putnam (1993, 2001a). Met geaggregeerde gegevens uit enquêtes onder individuen stelt hij vast dat hoe hoger het percentage inwoners van een regio dat lid is van een vereniging, des te hoger het percentage inwoners in die regio met vertrouwen in medemensen. Deze eerste generatie verschaft een oppervlakkige verklaring en oppert tussen de twee voornoemde *macrovariabelen* slechts een samenhang.

De tweede generatie vindt een positief verband tussen *lidmaatschap* en vertrouwen. Niet-geaggregeerde individuele enquêtegegevens toetsen de veronderstelling dat lidmaatschap van verenigingen vertrouwen bevordert, scherper. Een dergelijke verklaring graaft dieper, maar oppert tussen de twee voornoemde *microvariabelen* nog altijd niet meer dan een samenhang. Met gegevens over duizenden individuen in plaats van over enkele tientallen regio's kunnen invloeden van het verenigingsleven nauwkeuriger, alsook gecontroleerd voor overige variabelen worden geschat. Bovenal onderbouwt de tweede generatie bevindingen over de afgenomen vertrouwensgraad, ofwel over macroveranderingen, met microhypothesen over de gevolgen van individuen en hun handelingen, daar waar actoren en acties ontbreken in de macroanalyses van Putnam. Zo sneren Brehm en Rahn (1997: 116-117): '*Communities*' do not join the PTA or enlist in farming organizations, parents and farmers do'³.

De derde generatie stelt echter dat de invloed van lidmaatschap op vertrouwen verschilt, afhankelijk van de soortnaam van iemands vereniging, zoals 'sportvereniging' of 'kerkgenootschap', ofwel afhankelijk van diens *lidmaatschapstak*. Door simpelweg over het wel versus niet lid zijn te spreken, scheren Brehm en Rahn ten onrechte allerlei verenigingssoorten, zoals kerken, vakbonden en sportverenigingen, over één kam. Volgens Stolle en Rochon (1998) hebben verenigingen niet noodzakelijk gelijke, laat staan gunstige, maatschappelijke gevolgen. Racistische organisaties bijvoorbeeld, wakkeren juist wantrouwen aan. Andere studies bevestigen dat het verbindingsvermogen van lidmaatschap verschilt per lidmaatschapstak (Breedveld & Van der Meulen, 2002/2003; Freitag, 2003; Scheerder, Pauwels, & Vanreusel, 2004; Wuthnow, 2003). Deze derde generatie graaft dieper door te stellen dat de samenhang tussen de twee microvariabelen, lidmaatschap en vertrouwen, door een *mesovariabele* wordt verklaard, namelijk iemands lidmaatschapstak. Een etiket, zoals 'sportvereniging' of een nog verfijnder etiket, zoals 'voetbalvereniging', kent echter geen theoretische inhoud. Bovendien vormen zulke etiketten vermoedelijk te grove benaderingen van de aard van het lidmaatschap, zoals een afzonderlijk lid deze ervaart, en al helemaal geen verklaring daarvan. Over wat de aard van een lidmaatschap van

³ PTA is een afkorting van *Parent Teacher Association*, een Amerikaanse ouderorganisatie.

een bepaalde lidmaatschapstak behelst, blijven auteurs binnen de derde generatie dan ook vaag. Gezien de verscheidenheid in de wijze waarop leden invulling geven aan hun lidmaatschap, komen ervaringen van kernleden van verenigingen van verschillende lidmaatschapstakken mogelijk meer overeen dan die van kernleden versus randleden van verenigingen van dezelfde lidmaatschapstak. Of, bijvoorbeeld, lidmaatschap van een sportvereniging meer verbindt dan lidmaatschap van een kerkgenootschap, hangt aldus af van de invulling die een persoon geeft aan zijn of haar lidmaatschap.

De vierde en laatste generatie veronderstelt dat omstandigheden die leden ondervinden, ofwel hun *lidmaatschapsloopbaan*, bepalen hoeveel vertrouwen zij ontwikkelen (Cigler & Joslyn, 2002; Glover, Shinew, & Parry, 2005; Hooghe, 1999, 2001). Volgens de vierde generatie tonen studies uit de derde generatie enkel effecten van een gemiddeld lidmaatschap van een bepaalde lidmaatschapstak. Met drie soorten microvariabelen – medeleden, bezigheden en tijdstippen – voorziet de vierde generatie de vage mesovariabele 'lidmaatschapstak' van een theoretische inhoud. Met aandacht voor dit 'met wie', 'wat' en 'wanneer', ofwel de aard van iemands lidmaatschapsloopbaan, in plaats van uit te gaan van een gemiddeld effect per lidmaatschapstak, komt deze generatie tot diepergravende verklaringen van de invloed van het verenigingsleven op sociale samenhang.

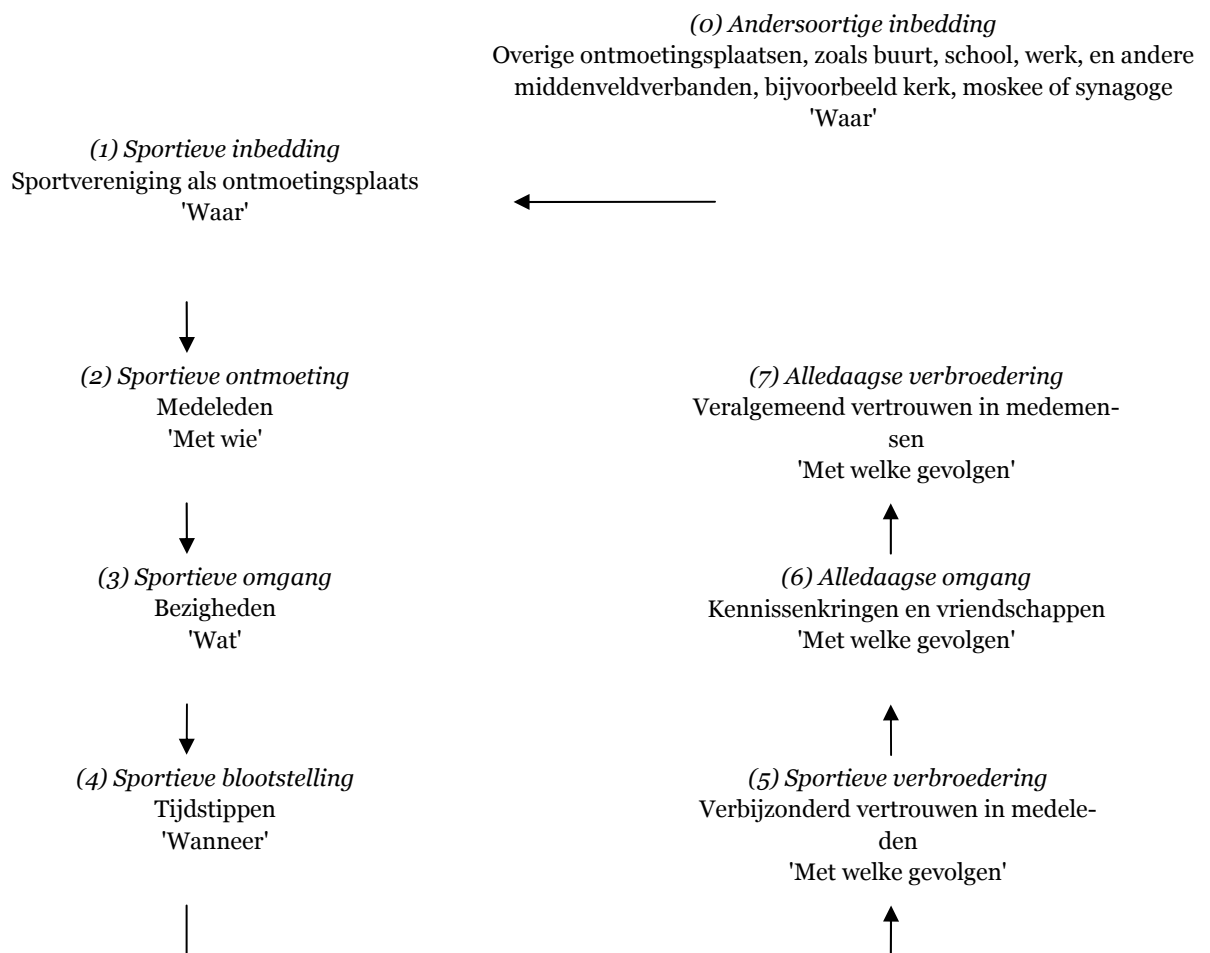
Dit proefschrift streeft binnen de vierde onderzoeksgeneratie op twee vlakken naar vooruitgang. Het eerste, theoretische, vlak betreft het ontwikkelen van een onderzoeksmodel volgens welke lidmaatschap mensen en bevolkingsgroepen in zeven stappen verbindt. Uit dit *bruggenmodel* worden stelselmatig hypothesen afgeleid over invloeden van drie soorten loopbaanomstandigheden: medeleden, bezigheden en tijdstippen. Het tweede, empirische, vlak betreft het toetsen van hypothesen met gegevens over lidmaatschapsloopbanen, verzameld via nieuwe, zelfontworpen, metingen en maten.

1.4 Onderzoeksmodel: overbruggen in zeven stappen

Hoe verbindt lidmaatschap mensen en bevolkingsgroepen? Vooralsnog ontbreekt het in de onderzoeksliteratuur aan een overkoepelend onderzoeksmodel dat voorwaarden aanwijst waaronder lidmaatschap leidt tot sociale samenhang. Op grond van sociologische en sociaalpsychologische inzichten ontwikkelde ik het in figuur 1.2 weergegeven bruggenmodel. Volgens dit onderzoeksmodel verwerven leden van sportverenigingen allereerst verbijzonderd vertrouwen dat zich beperkt tot bekenden uit het verenigingsleven. Daarna verbreedt dit vertrouwen zich tot vertrouwen in onbekenden in het dagelijkse leven. Ofwel: van vertrouwen in medeleden naar vertrouwen in medemensen, en van één bepaald verband naar andere verbanden.

Volgens het bruggenmodel vindt deze vertrouwensverbreding plaats in zeven stappen. Het vertrekpunt van het model is dat mensen al deel uitmaken van andere maatschappelij-

ke verbanden, zoals buurt, school, werk en andere middenveldverbanden, bijvoorbeeld kerk, moskee of synagoge (*andersoortige inbedding*). Eerder onderzoek toont dat veralgemeend vertrouwen niet alleen samenhangt met lidmaatschap, maar ook met stedelijkheid, opleiding, inkomen, religie en andere variabelen (Brehm & Rahn, 1997). Omdat deze overige variabelen mogelijk zowel van invloed zijn op vertrouwen, als op lidmaatschap, houden de analyses uit deze studie deze overige variabelen constant.

Figuur 1.2

Het bruggenmodel: zeven stappen waarin loopbanen binnen sportverenigingen (stap 1-4) bruggen slaan tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen (stap 5-7), met andersoortige inbedding (stap 0) als vertrekpunt

De eerste stap is dat mensen lid worden van een sportvereniging (*sportieve inbedding*). Dan zijn er de stappen 2-4: de lidmaatschapsomstandigheden. Zo is de tweede stap dat leden binnen hun teams of trainingsgroepen een bepaald aantal medeleden met bepaalde sociale achtergronden treffen (*sportieve ontmoeting*). De derde stap is dat leden onderling sportieve en sociale bezigheden ondernemen, bijvoorbeeld niet alleen voetballen, maar ook

nakletsen (*sportieve omgang*). De vierde stap is dat leden op bepaalde tijdstippen en gedurende bepaalde perioden verenigingservaringen opbouwen (*sportieve blootstelling*). Zo worden zij op een bepaalde leeftijd lid, voor een bepaald aantal jaren achtereen, bezoeken hun vereniging een bepaald aantal keren per week, en zijn ze indien gestopt, al een bepaald aantal jaren niet meer lid.

Afsluitend zijn er de stappen 5-7: de lidmaatschapsgevolgen. Daarbij is de vijfde stap dat leden verbijzonderd vertrouwen in medeleden ontwikkelen (*sportieve verbroedering*). De zesde stap is dat leden ook buiten de vereniging om, onderlinge bezigheden ondernemen (*alledaagse omgang*). Denk aan verjaardagsbezoek, hulp bij een verbouwing of uitgaan. Op dat moment worden sportmaten kennissen of groeien er zelfs vriendschappen. De zevende en laatste stap is dat leden veralgemeend vertrouwen in medemensen ontwikkelen (*alledaagse verbroedering*). Het oorspronkelijke vertrouwen in medeleden verbreedt zich dan zover totdat het ook niet-leden omvat, ofwel onbekende personen die leden al dan niet tegenkomen in het dagelijkse leven.

1.5 Hypothesen

Deze paragraaf bespreekt beknopt de voornaamste voorspellingen die ik in deze studie zal toetsen.

De eerste hoofdvraag van dit proefschrift luidt: in hoeverre verbindt lidmaatschap van sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen? Paragraaf 1.2 leidt tot drie uiteenlopende voorspellingen over verschillen tussen ooit-leden en nooit-leden, ofwel over gemiddelde lidmaatschapseffecten. De eerste voorspelling luidt dat ooit-leden meer verbonden zijn dan nooit-leden (*verbinderhypothese*). De tweede voorspelling luidt dat ooit-leden minder verbonden zijn dan nooit-leden (*verdelerhypothese*). De derde en laatste voorspelling luidt dat ooit-leden even verbonden zijn als nooit-leden (*tijdverdrijverhypothese*).

De tweede hoofdvraag luidt: onder welke omstandigheden verbindt lidmaatschap meer dan wel minder? Op grond van inzichten ontleend aan sociologische en sociaalpsychologische onderzoeksliteratuur, worden elf voorspellingen geformuleerd over onderlinge verschillen tussen ooit-leden, afhankelijk van drie soorten omstandigheden tijdens lidmaatschapsloopbanen.

De eerste soort van omstandigheden betreft invloeden op verbondenheid van de medeleden die leden binnen hun gezelschap treffen (*sportieve ontmoeting*).

1. Leden die in onbekend gezelschap sporten, zijn meer verbonden dan leden die in bekend gezelschap sporten, omdat leden in het eerste geval nieuwe medeleden leren kennen (*introductiehypothese*).
2. Leden die in gemengd gezelschap sporten, zijn meer verbonden dan leden die in ongemengd gezelschap sporten, omdat leden in het eerste geval medeleden met andere so-

ciaaleconomische en etnische achtergronden ontmoeten, waarbij ze zich beter in deze personen leren inleven (*heterofiliehypothese*).

3. Leden die in een klein gezelschap sporten, zijn meer verbonden dan leden die in een groot gezelschap sporten, omdat leden bij een geringer aantal medeleden minder gemakkelijk klieken vormen (*extensiehypothese*).
4. Leden die in meer gezelschappen sporten, zijn meer verbonden dan leden in één enkel gezelschap sporten, omdat leden in het eerste geval medeleden treffen binnen verschillende teams of trainingsgroepen, zodat ze veelzijdige verenigingservaringen opbouwen (*variatiehypothese*).

De tweede soort van omstandigheden betreft invloeden op verbondenheid van de sportieve en sociale bezigheden die leden onderling ondernemen (*sportieve omgang*).

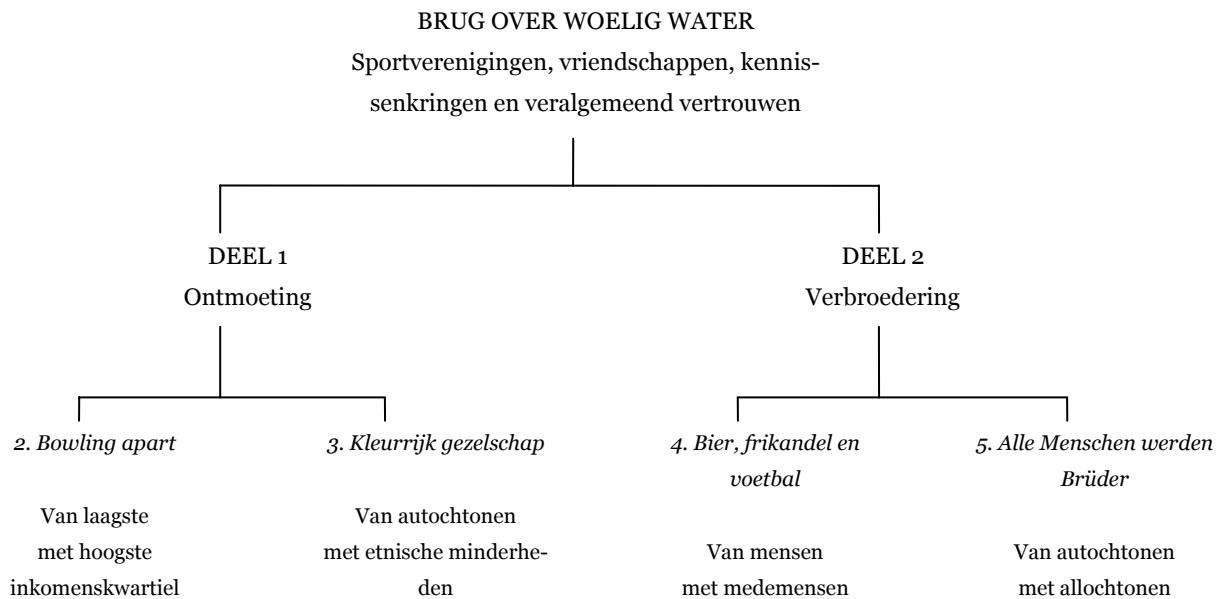
5. Leden die een teamsport beoefenen, zijn meer verbonden dan leden die enkel solosporten beoefenen, omdat leden bij de eerste sportvorm minder wederzijds afhankelijk van hun medeleden zijn (*interdependentiehypothese*).
6. Leden die een non-contactsport beoefenen, zijn meer verbonden dan leden die enkel contactsporten beoefenen, omdat leden bij de eerste sportvorm minder fysiek contact mogen en kunnen hebben met tegenstanders (*restrictiehypothese*).
7. Leden die vaker napraten in de sportkantine en die vaker vrijwilligerswerk voor hun vereniging verrichten, zijn meer verbonden dan, omdat leden dan meer gelegenheden tot diepergaande gesprekken met medeleden hebben (*conversatiehypothese*).

De derde en laatste soort van omstandigheden betreft invloeden op verbondenheid van de tijdstippen waarop en perioden gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen (*sportieve blootstelling*).

8. Leden die als jeugdige lid worden, zijn meer verbonden dan leden die pas als volwassene lid worden, omdat mensen op jonge leeftijd meer openstaan voor nieuwe ervaringen (*initiatiehypothese*).
9. Leden die langdurig lid zijn, zijn meer verbonden dan leden die kortstondig lid zijn, omdat leden bij langdurig lidmaatschap meer verenigingservaringen opbouwen (*duuratiehypothese*).
10. Leden die vaker sporten, zijn meer verbonden, omdat leden door vaker sporten meer verenigingservaringen opbouwen (*frequentiehypothese*).
11. Leden die nog altijd sporten of die kort geleden hun loopbaan beëindigden, zijn meer verbonden dan leden die hun loopbaan lang geleden beëindigden, omdat leden die hun lidmaatschap beëindigen niet langer worden gevoed met nieuwe verenigingservaringen (*inhibitiehypothese*).

1.6 Inhoud van de volgende hoofdstukken

Dit proefschrift vormt een reeks van afzonderlijk te lezen, bewerkte tijdschriftartikelen. Het zojuist ontwikkelde algemene onderzoekskader wordt toegepast op verschillende afhankelijke variabelen. Daardoor overlapt de tekst op sommige punten letterlijk. Figuur 1.3 toont hoe deze studie uiteenvalt in vier deelstudies, ondergebracht in twee grotere gehelen.

Figuur 1.3

Inhoud van dit proefschrift: vier empirische deelstudies naar de invloed in hedendaags Nederland van lidmaatschap van sportverenigingen op verbondenheid tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen

Deel 1 verschaft beschrijvende bevindingen over stap 1 (*sportieve inbedding*) en 2 (*sportieve ontmoeting*) van het bruggenmodel. Onderwerp van onderzoek vormen ontmoetingskansen via lidmaatschap van sportverenigingen tussen personen uit verschillende bevolkingsgroepen. Dit beantwoordt een belangrijke vertrekvraag: aan verbroedering gaat immers ontmoeting vooraf. Ofwel, *'You can't marry an Eskimo when no one is around'* (Blau & Schwartz, 1984).

Deel 2 onderzoekt het gehele bruggenmodel (stap 1-7). Allereerst worden telkens beschrijvende analyses verricht over verbondenheid binnen het sportverenigingsleven. Daarna volgen verklarende analyses over de invloed van lidmaatschap en loopbaanomstandigheden op verbondenheid in het dagelijkse leven, wat betreft kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen.

Het vervolg van deze paragraaf omschrijft de inhoud per hoofdstuk.

Bowling apart

Hoofdstuk 2 beschrijft ontmoetingskansen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel in Nederland. Dit gebeurt zowel met registergegevens (IDS 1950-2000), als met vragenlijstgegevens (AVO 1979/1983 en 1995/1999). Geprobeerd wordt om een nieuwe stap te zetten vergeleken met *Bowling alone* van Putnam (2001a). Daarin worden banden tussen bevolkingsgroepen weliswaar besproken, maar niet met empirische gegevens beschreven. De door Putnam onderzochte ledentallen, zeggen namelijk niet *wie* in de Verenigde Staten *met wie* bowlt. Sportbonden registreren geen achtergrondgegevens van hun leden, zoals etniciteit, opleiding of inkomen.

Een onderzoeksmodel wordt uitgewerkt volgens welke ontmoetingskansen in een land worden bepaald door drie omstandigheden: het aandeel leden binnen de bevolking, het gemiddelde ledental per gezelschap, en de gemiddelde samenstelling daarvan. Ontmoetingskansen worden vervolgens berekend met een formule die weegt voor de voornoemde omstandigheden. Dit gebeurt overigens nog zonder met het ledental per gezelschap rekening te houden. Bovendien betreffen de gebruikte gegevens de samenstelling van leden scharen per sporttak; naar veronderstelling levert dat een grove benadering van de gemiddelde samenstelling per gezelschap op.

Drie onderzoeksvragen over ontmoetingskansen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel worden beantwoord. De eerste onderzoeksvraag luidt: wat is de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen in 1995/1999? Volgens Bourdieu bestaat daarop een geringe en volgens Putnam een grote kans. De tweede onderzoeksvraag luidt: hoe verschilt de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen van die via lidmaatschap van culturele verenigingen en die via bezoek aan culturele voorstellingen in 1995/1999? Is sport democratisch en cultuur verheven boven de massa? Het antwoord op deze vergelijkingsvraag voorziet het verbindingsvermogen van sportverenigingen bovendien van een bruikbaar ijkpunt. De derde en laatste onderzoeksvraag luidt: hoe ontwikkelde de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen zich tussen 1950 en 2000? Velen veronderstellen dat sportbeoefening in het naoorlogse tijdvak democratiseerde. Volgens Bourdieu gebeurt juist het tegenovergestelde: meer leden versterkt de drang om zich te onderscheiden. Om zich verbonden met eigen groepsleden te tonen en zich tegen leden uit andere groepen af te zetten, zoeken mensen met soortgelijke sociale achtergronden zoeken elkaar dan alleen maar eerder op.

Kleurrijk gezelschap

Hoofdstuk 3 beschrijft ontmoetingskansen in Nederland tussen autochtonen en personen uit etnische minderheden. Dit gebeurt met vragenlijstgegevens over de samenstelling van *ledenscharen* per sporttak (AVO 1995/1999), alsook over de samenstelling van *gezel-*

schappen (FNB 2003). Verder worden registergegevens over de samenstelling van *verenigingen* (IDS 1997) aangeboord.

Drie onderzoeksvragen over ontmoetingskansen tussen autochtonen en personen uit etnische minderheden worden beantwoord. De eerste onderzoeksvraag luidt: wat is de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen in 1995/1999? Volgens Bourdieu bestaat daarop een geringe en volgens Putnam een grote kans. De tweede onderzoeksvraag luidt: hoe verhoudt deze kans zich op verschillende schaalniveaus? Eerder onderzoek naar segregatie van buurt, school en werk, onderstreept dat er veelal sprake is van ogenschijnlijke omgang. Het in gelijke mate beoefenen van sport, betekent nog geen gelijke kans op verenigingslidmaatschap, laat staan een gelijke kans op lidmaatschap van dezelfde sporttak, dezelfde vereniging en hetzelfde gezelschap. De derde en laatste onderzoeksvraag luidt: hoe verschilt deze kans tussen de voornaamste etnische minderheden? Levert lidmaatschap van sportverenigingen eerder ontmoetingen van autochtonen met Surinamers/Arubanen/Antillianen dan met Turken/Marokkanen op?

Bier, frikandel en voetbal

Hoofdstuk 4 onderzoekt in hoeverre lidmaatschap in Nederland leidt tot alledaagse verbondenheid van mensen met medemensen, gemeten als de kans op het hebben van een grote kennissenkring en op veralgemeend vertrouwen. Allereerst worden beschrijvende analyses verricht voor een beeld van een gemiddelde lidmaatschapsloopbaan, van vertrouwen in medeleden, en van aantallen opgedane kennissen en vriendschappen via lidmaatschap van sportverenigingen, alsook via overige ontmoetingsplaatsen. Daarna volgen verklarende analyses met retrospectieve gegevens over loopbanen binnen sportverenigingen van ruim tweeduizend volwassenen (FNB 2003).

Twee onderzoeksvragen worden beantwoord. De eerste onderzoeksvraag luidt: in hoeverre zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden dan nooit-leden? De tweede onderzoeksvraag luidt: onder welke loopbaanomstandigheden zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden? Daarbij worden elf voorspellingen over invloeden van drie soorten omstandigheden – medeleden, bezigheden en tijdstippen – onderzocht.

Alle Menschen werden Brüder

Hoofdstuk 5 onderzoekt in hoeverre lidmaatschap in Nederland leidt tot alledaagse verbondenheid van autochtonen met niet-westerse allochtonen, gemeten als de kans voor autochtonen op het hebben van een allochtone kennis en op vertrouwen in allochtonen. De opzet van dit hoofdstuk volgt die van hoofdstuk 4. Allereerst worden beschrijvende analyses verricht voor een beeld van een gemiddelde lidmaatschapsloopbaan, van vertrouwen in allochtone medeleden, en van aantallen opgedane allochtone kennissen en vriendschappen

via lidmaatschap van sportverenigingen, alsook via overige ontmoetingsplaatsen. Daarna volgen weer verklarende analyses met retrospectieve gegevens over loopbanen binnen sportverenigingen van ruim tweeduizend autochtone volwassenen (FNB 2003).

Twee onderzoeksvragen worden beantwoord. De eerste onderzoeksvraag luidt: in hoeverre zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden dan nooit-leden? De tweede onderzoeksvraag luidt: onder welke loopbaanomstandigheden zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden? Daarbij worden opnieuw elf voorspellingen over invloeden van drie soorten omstandigheden – medeleden, bezigheden en tijdstippen – onderzocht.

Nabeschuwing

Hoofdstuk 6 besluit dit proefschrift. De terugblik beschrijft nogmaals het in deze studie ontwikkelde onderzoekskader en de onderzoeksvlakken waarop deze studie naar mijn mening leidde tot vooruitgang. De samenvatting bespreekt de belangrijkste bevindingen. Dan volgt de prijsuitreiking, waarbij ik een winnaar aanwijs in de theoretische tweekamp Bourdieu vs. Putnam. De vooruitblik, tot slot, schetst onderzoeksvlakken waarop toekomstige studies vooruitgang kunnen boeken.

DEEL 1. ONTMOETING

2. Bowling apart

Ontmoetingskansen tussen het laagste en het hoogste inkomenskwartiel¹

The sport of choice for the urban poor is basketball. The sport of choice for maintenance level employees is bowling. The sport of choice for front-line workers is football. The sport of choice for supervisors is baseball. The sport of choice for middle management is tennis. The sport of choice for corporate officers is golf. Conclusion: The higher you are in the corporate structure, the smaller your balls become.

– Anonymous –

¹ Dit hoofdstuk vormt een bewerking van: Meulen, R. van der, Ruiter, S., & Ultee, W. (2005). 'Bowling apart?' Vier vragen over Nederlandse sportverenigingen en omgang tussen arm en rijk. *Mens & Maatschappij*, 80(3), 197-219.

2.1 Van vuilnisman tot advocaat

In *Bowling alone* stelt de Amerikaanse politicoloog Putnam (2001a) dat bowlingverenigingen in de Verenigde Staten bijdragen aan sociale samenhang. Al bowlend treffen leden allerlei soorten mensen en leren hen onder het genot van bier en pizza beter kennen. Afkomst speelt geen rol. Niet wie of wat je bent telt, maar inzet en talent. Zo sluiten leden vriendschappen met mensen uit allerlei inkomensklassen en zij ontwikkelen meer gemengde kennissenkringen. Minder kansrijken in de samenleving strekt dit mogelijk tot voordeel, bijvoorbeeld doordat verenigingscontacten hen helpen bij het vinden van werk. Bovendien groeit veralgemeend vertrouwen, een geloof in de goedgezindheid van medemensen, niet alleen binnen het sportverenigingsleven, maar ook daarbuiten. En dat vergroot mogelijk de betrokkenheid van beterbedeelden bij minder draagkrachtige personen. Lidmaatschap van sportverenigingen verbindt aldus bevolkingsgroepen, een verwachting die steeds vaker spreekt uit overheidsstukken (VWS, 2005).

Maar is de wens hier wellicht vader van de gedachte? Geldt voor het sportverenigingsleven niet evengoed 'soort zoekt soort', zoals voor andere sociale verbanden? In *Distinction* stelt de Franse socioloog Bourdieu (1979) dat het sportverenigingsleven juist bevolkingsgroepen verdeelt. Al sportend tonen personen uit verschillende inkomensgroepen een klassegebonden kijk op lijf, lichaam en leden. Waar kerels die met hun handen werken hard, onverschrokken en mannelijk op motoren crossen, tegenstanders vloeren en gewichten heffen, etaleren heren uit hogere klassen hun verfijnde smaak door het spelen van golf. Zo bezien, vormt het sportverenigingsleven niet zozeer een ontmoetingsplaats, als wel een verzamelplaats. Dit roept de vraag op hoe groot de kans is dat advocaat Pieter-Christiaan en vuilnisman Jan elkaar treffen via dit vrijetijdsverband: zijn zulke klassenkruisende ontmoetingen veelvoorkomend dan wel eerder zeldzaam?

Voorgaand onderzoek wijst op economische scheidslijnen binnen het Nederlandse sportverenigingsleven (Van Bottenburg, 2001; Stokvis, 1986). Ook binnen andere westerse samenlevingen is daar sprake van (Lamprecht & Stamm, 1995; Scheerder, Vanreusel, Taks, & Renson, 2001; Winkler, 1995). Personen met hogere inkomens zijn vaker lid van sportverenigingen dan personen met lagere inkomens, alsook binnen ledenscharen van bepaalde sporttakken onevenredig vertegenwoordigd. Een 'zekere' scheidslijn betekent echter niet dat klassenkruisende ontmoetingen niet voorkomen. Allicht zijn er exclusieve golfverenigingen die dankzij onder meer ballotagecommissies en heffing van forse contributiesommen, enkel leden uit de economische elites tellen. Daarnaast zijn er volkse voetbalverenigingen met vooral lagere inkomensgroepen onder hun leden. Maar er zijn ook voetbalverenigingen met ledenbestanden die de bevolkingssamenstelling naar inkomen weerspiegelen. En tot slot zijn er tennisverenigingen met weliswaar overwegend rijke leden, maar

toch ook minder draagkrachtige leden. Als elitaire verenigingen evenmin maatgevend zijn als egalitaire, wat is dan de kans op klassenkruisend ontmoetingen?

Deze deelstudie streeft naar vooruitgang op Putnams en Bourdieu's gissingen naar het verbindende vermogen van sportverenigingen op twee vlakken. Het eerste, theoretische, vlak betreft het ontwikkelen van een onderzoeksmodel volgens welke ontmoetingskansen tussen bevolkingsgroepen in een land afhangen van het bevolkingsaandeel dat lid is, de samenstelling van gemiddelde teams of trainingsgroepen, alsook het gemiddelde aantal leden dat zulke gezelschappen tellen. Het tweede, empirische, vlak betreft het gebruik van verfijnde gegevens, verzameld via vragenlijsten, over het inkomen van leden per sporttak, en het analyseren daarvan met nieuwe, zelfontworpen, maten voor ontmoetingskansen.

Putnam gebruikte ledentallen, maar deze registergegevens vertellen niet *wie* er in de Verenigde Staten *met wie* bowlen. Sportbonden registreren namelijk geen inkomensgegevens van hun leden. Dat de lidmaatschapsgraad in een land terugloopt, betekent niet vanzelfsprekend een gelijktijdige daling in het aantal klassenkruisende ontmoetingen. *Bowling apart*, minder banden tussen bevolkingsgroepen, volgt niet vanzelfsprekend uit *bowling alone*, minder banden tussen van mensen met medemensen, en omgekeerd. In deze studie worden niet simpel ontmoetingskansen van mensen met medemensen berekend, maar die tussen bevolkingsgroepen, en wel die tussen armen en rijken. Verder worden ijkpunten verkregen door tevens ontmoetingskansen tussen inkomensklassen te berekenen via deelname aan culturele verbanden, zoals schouwburgen en zangkoren.

Hoofdstuk 2 beantwoordt drie onderzoeksvragen over ontmoetingskansen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel in naoorlogs Nederland. Ontmoeting wordt geoperationaliseerd als het beoefenen van sport met mensen uit andere inkomensklassen als lid van hetzelfde gezelschap. De beschikbare metingen uit deze deelstudie vormen hier een eerste en vermoedelijk slechts grove benadering van. Ze betreffen namelijk de samenstelling van ledenscharen per sporttak. Kansen op ontmoeting worden berekend via lidmaatschap van sportverenigingen in het algemeen, ofwel via willekeurig welke sporttak, alsook per sporttak. De eerste onderzoeksvraag luidt: wat is de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel aan het eind van de twintigste eeuw? De tweede onderzoeksvraag luidt: hoe ontwikkelde deze kans zich gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw? De derde en laatste onderzoeksvraag luidt: hoe verschilt de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen van die via lidmaatschap van culturele verenigingen en van die via bezoek aan culturele voorstellingen? Allereerst worden registergegevens gebruikt over aantallen leden en inwoners (IDS 1950-2000). Vervolgens worden vragenlijstgegevens bekeken over inkomen en lidmaatschap per sporttak (AVO 1979/1983 en 1995/1999).

2.2 Onderzoeksmodel

Verondersteld wordt dat ontmoetingskansen in een land via lidmaatschap van sportverenigingen tussen personen uit verschillende bevolkingsgroepen door drie omstandigheden worden bepaald. De eerste omstandigheid betreft het aandeel van de bevolking dat lid is van sportverenigingen (*sportieve inbedding*). Naarmate meer mensen in een land lid zijn, des te meer gemengde ontmoetingen. Evenzo zorgen sporttakken met grotere ledenscharen voor meer intergroepscontact. De tweede omstandigheid betreft het gemiddelde aantal leden per sportgezelschap (*sportieve gezelschapsomvang*). Naarmate leden deel uitmaken van grotere gezelschappen, des te meer gemengde ontmoetingen. Evenzo zorgen sporttakken met grotere gezelschappen voor meer intergroepscontact. De derde omstandigheid betreft de gemiddelde samenstelling per sportgezelschap (*sportieve menging*). Naarmate personen uit verschillende bevolkingsgroepen evenwichtiger over gezelschappen zijn verdeeld, des te meer gemengde ontmoetingen. Evenzo zorgen sporttakken met evenwichtiger samengestelde gezelschappen voor meer intergroepscontact.

Wat betreft ontmoetingskansen tussen personen uit verschillende inkomensklassen, voorspelt dit onderzoeksmodel bijvoorbeeld dat voetbal verhoudingsgewijs sterk verbindt. Meer dan curling, want die sporttak kent een kleinere ledenschare. Meer ook dan volleybal, want die sporttak kent gemiddeld kleinere gezelschappen (voor een team zijn 11 in plaats van zes spelers benodigd). En, tot slot, meer dan golf, omdat gezelschappen voor die sporttak minder evenwichtig zijn samengesteld naar inkomen.

2.3 Hypothesen

Ontmoeting: eind twintigste eeuw

Wat is de ontmoetingskans tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel via lidmaatschap van sportverenigingen aan het eind van de twintigste eeuw? De uiteenlopende invalshoeken, zoals geschetst in paragraaf 2.1, leiden tot twee tegenstrijdige voorspellingen. De eerste voorspelling, overeenstemmend met Bourdieu's gedachtegang, luidt dat er sprake is van een geringe ontmoetingskans (*verdelerhypothese*). De tweede voorspelling, overeenstemmend met Putnams gedachtegang, luidt dat er sprake is van een grote ontmoetingskans (*verbinderhypothese*).

Ontwikkelingen: tweede helft twintigste eeuw

Hoe ontwikkelde de ontmoetingskans zich tussen 1950 en 2000? De onderzoeksliteratuur leidt tot zes, deels tegenstrijdige, voorspellingen.

De eerste voorspelling luidt dat de lidmaatschapsgraad van sportverenigingen voortdurend toenam (*populariseringshypothese*). Dit valt onder meer te verklaren uit de invoering van de vrije zaterdag (1960), een stijgend peil van opleiding en welvaart, een groeiende be-

hoefte aan lichaamsbeweging door een meer zittend bestaan, alsook de emancipatie van vrouwen en van ouderen. Verder kan worden gewezen op de rol van lokale overheden die sportbeoefening steeds meer bevorderden, via aanleg van voorzieningen en verstrekking van subsidies aan verenigingen. Eerdere studies tonen forse stijgingen in ledentallen sinds de jaren vijftig (Van Bottenburg, 2004; Stokvis, 1989). In deze deelstudie wordt echter tevens rekening gehouden met het toenemende inwonertal.

De tweede voorspelling, tegenstrijdig aan de eerste, luidt dat de lidmaatschapsgraad van sportverenigingen tussen 1980 en 2000 afnam (*individualiseringshypothese*). Aansluitend bij Putnams (2001) gedachtegang, kan een recentelijke daling in het ledental worden verwacht. Verklaringen hiervoor zijn onder meer het verminderde aantal vrije uren dat de gemiddelde Nederlander heeft te besteden, en dit binnen een tijdsbudget dat versnipert. Verder wordt wel gesteld dat mensen tegenwoordig wars zijn van gezamenlijke bezigheden en van verplichtingen. Daardoor zouden sportverenigingen toenemend moeten concurreren met sport in 'lossere' verbanden – tegenwoordig gaan mensen liever in hun eentje een rondje rennen. Of zij bezoeken fitnesscentra die, anders dan verenigingen, flexibele trainingstijden en persoonlijke trainingsschema's bieden, zonder verplichtingen. Verder wordt gewezen op een toenemende concurrentie vanuit andersoortige vrijetijdsbestedingen, zoals TV kijken, computeren en plezierwinkelen.

De derde voorspelling luidt dat tussen 1950 en 2000 de spreiding van leden naar inkomen over gezelschappen toenam (*democratiseringhypothese*). De naoorlogse welvaartsontwikkeling zou een brede middenklassemaatschappij hebben voortgebracht. Daarin hangen leefstijlen, waaronder sportpatronen, nauwelijks meer samen met sociale achtergrondkenmerken, zoals inkomen (Beck, 1983). Zo bezien gaan popularisering en democratisering van sportbeoefening hand in hand.

De vierde voorspelling, tegenstrijdig aan de derde, luidt dat de spreiding van leden naar inkomen over gezelschappen tussen 1950 en 2000 niet veranderde (*differentiëringhypothese*). In *Distinction* beschrijft Bourdieu (1979) hoe leden uit verschillende sociale klassen elkaar voortdurend betwisten over het bezit van de juiste smaak. Indien bepaalde sporttakken populairder worden onder lagere statusgroepen, dan stappen personen uit hogere statusgroepen eenvoudigweg over op nieuwe, nog wel onderscheidende sporttakken. Van Bottenburg (2004) toont een dergelijke statusvlucht met ledentallen voor Nederland. Zo bereikte tennis – voorheen een hoge statussport – tijdens de jaren tachtig de massa, waarna het ledental van golf fors groeide. Verder betekent een stijgende lidmaatschapsgraad een groter aantal sportverenigingen per woonplaats, zodat deelmarkten kunnen ontstaan. Personen met soortgelijke sociale achtergronden vormen dan eigen verenigingen. Aldus ontwikkelt zich een verfijnder onderscheid binnen dezelfde sporttak. Tot slot verschillen volgens onderzoek voor Vlaanderen kosten per sporttak nog altijd aanmerkelijk (Taks, 1994).

Uit een studie voor Nederland blijkt bovendien dat de contributiekosten in de afgelopen jaren beduidend zijn toegenomen. Acht procent van de ondervraagden zei in het afgelopen jaar vanwege kostenstijgingen te zijn afgehaakt (NIBUD, 2003).

Dan tot slot de vraag hoe ontwikkelingen in sportieve inbedding en menging van invloed zijn op de sportieve ontmoetingskans. Zo is niet onmiddellijk inzichtelijk of de kans op klassenkruisende ontmoetingen stijgt dan wel daalt, indien individualisering (teruglopend ledenaandeel) en democratisering (toenemend aandeel gemengde gezelschappen) samengaan. In zulke gevallen hangt de uitkomst, de ontmoetingskans, van de zich het sterkst voordoende trend af.

Een vijfde voorspelling luidt dat de ontmoetingskans steeg (*toenemend-verbindingvermogen-hypothese*).

Een zesde voorspelling, tegenstrijdig aan de vijfde, luidt dat de ontmoetingskans daalde (*afnemend-verbindingvermogen-hypothese*).

Sport versus cultuur

Welk vrijetijdsverband verbindt personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel het vaakst?

Een eerste voorspelling luidt dat lidmaatschap van sportverenigingen leidt tot een grotere ontmoetingskans dan lidmaatschap van culturele verenigingen, alsook dan bezoek aan culturele voorstellingen (*sport-verbindt-vaker-dan-cultuur-hypothese*). Een eerste reden kan zijn dat het lidmaatschap van sportverenigingen goedkoper is dan het bezoek aan culturele voorstellingen. Voor zover bekend, ontbreken officiële cijfers. Een schatting op grond van via internet verzamelde gegevens leert echter dat de jaarlijkse contributiekosten voor volwassenen bij voetbalverenigingen ongeveer 200 euro bedragen, en die van wekelijks schouwburgbezoek 1.200 (uitgaande van een cultureel seizoen met 40 voorstellingen voor 30 euro). Een tweede reden kan zijn dat sport minder vaardigheden en vorming vergt dan cultuur, ofwel een lagere instapdrempel heeft. Zo kent het gros van de bevolking eerder de namen van spelers van het Nederlands Elftal, dan de namen van invloedrijke Nederlandse schilders, schrijvers of dichters.

Een tweede voorspelling, tegenstrijdig aan de eerste, luidt dat lidmaatschap van sportverenigingen leidt tot een geringere ontmoetingskans dan lidmaatschap van culturele verenigingen, alsook dan bezoek aan culturele voorstellingen (*cultuur-verbindt-vaker-dan-sport-hypothese*). Indien mensen sporten, doen zij dat vaak buiten, samen met anderen. Cultuurdeelname vindt doorgaans binnen plaats en alleen. Daardoor zijn sportieve voorkeuren veelal zichtbaarder dan culturele voorkeuren. En daardoor biedt sport meer onderscheidingsmogelijkheden dan cultuur. Zo valt sneller status te verwerven door op de *green*

in golftenue een gesprek met gelijkgestemden te voeren, dan door thuis literaire meesterwerken te lezen.

2.4 Onderzoeksopzet

2.4.1 Gegevensbronnen

De hypothesen worden getoetst met twee gegevensbronnen.

De eerste bron betreft registergegevens uit de International Database of Sports 1950-2000 (IDS). In een overkoepelend bestand bracht ik ledentallen van sportbonden samen, onder meer voor Nederland. Gegevens voor 1950-1960 zijn ontleend aan statistische zakboeken van het CBS en jubileumboeken van sportbonden, en gegevens voor latere jaren komen uit registers van het NOC*NSF. Op grond van jubileumboeken zijn sporttakken onderscheiden naar lage versus hoge status. Absolute ledentallen zijn met inwonertallen omgerekend naar relatieve ledentallen. Merk op dat ledentallen zowel kunnen leiden tot overschattingen, als tot onderschattingen van de lidmaatschapsgraad. Leden zijn mogelijk lid van meerdere bonden, terwijl niet alle verenigingen bij bonden ingeschreven staan.

De tweede bron betreft vragenlijstgegevens uit het Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek 1979-1999 (AVO) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (www.scp.nl). Deze studie wordt vierjaarlijks gehouden onder personen vanaf 6 jaar. Het betreft een landelijke, representatieve, steekproef van huishoudens, met een responspercentage van ongeveer 65. De edities uit 1979 en 1983, alsook die uit 1995 en 1999, worden samengevoegd voor stabielere schattingen. Verder worden in de analyses enkel 6-79 jarigen en niet-studenten opgenomen. Het huidige huishoudensinkomen van studenten is niet maatgevend voor de bestedingsruimte toen zij nog thuiswoonden en evenmin voor de bestedingsruimte op het moment dat zij gaan werken. Het huishoudensinkomen wordt opgevat als een betere maat voor de bestedingsruimte van een persoon dan diens persoonlijke inkomen. Tot slot worden inkomenscategorieën omgerekend naar kwartielen. De steekproef wordt gewogen voor leeftijd, geslacht en burgerlijke staat.

Via twee toonbladen kruisten ondervraagden hun lidmaatschappen aan in de afgelopen 12 maanden. Zij kozen uit 25 sporttakken en acht cultuurtakken. Wat betreft sport werd enkel gevraagd naar beoefening van doesporten, zoals zwemmen. Er werd niet gevraagd naar beoefening van denksporten of minder inspannende sporten, bijvoorbeeld schaken en hengelen. Omdat ondervraagden vermoedelijk onvoldoende tussen verenigingen versus commerciële aanbieders onderscheiden, worden leden van fitness/aerobics buiten de analyses gelaten. Bezoek aan culturele voorstellingen werd voor tien cultuurtakken gevraagd, waarbinnen opnieuw een onderverdeling naar lage versus hoge status werd gemaakt. Verder werden de oorspronkelijke variabelen gehercodeerd, zodanig dat enkel degenen die minstens tweemaal per jaar een bepaald soort voorstelling bezochten, als bezoekers tellen.

Merk op dat deelname aan verenigingen (sport en cultuur) en deelname aan voorstellingen moeilijk met elkaar zijn te vergelijken. Bij een minder strenge afbakening van bezoek aan culturele voorstellingen (bijvoorbeeld jaarlijks in plaats van halfjaarlijks), daalt het aantal gemeten bezoekers.

2.4.2 Maten

Deelmaten

Allereerst worden maten berekend voor twee afzonderlijke variabelen die ontmoetingskansen bepalen, namelijk voor sportieve inbedding en voor sportieve menging. Dit gebeurt telkens voor lidmaatschap van sportverenigingen in het algemeen, ofwel via willekeurig welke sporttak, alsook per sporttak.

De eerste deelmaat betreft *sportieve inbedding*, berekend als het percentage van de bevolking dat lid is, ofwel de lidmaatschapskans.

De tweede deelmaat betreft *sportieve menging* op het schaalniveau van ledenscharen per sporttak. Hiertoe wordt de relatieve lidmaatschapskans bepaald (*odds ratio*). In dit geval: de kans op lidmaatschap versus niet-lidmaatschap (*odds*), voor personen uit het hoogste versus het laagste inkomenskwartiel. Er is gekozen voor kwartielen, onder de veronderstelling dat een verfijndere onderverdeling, bijvoorbeeld naar decielen, onstabiele schattingen oplevert. Het laagste en het hoogste kwartiel worden vergeleken, omdat deze twee kwartielen het verst uit elkaar liggen en daardoor vermoedelijk het sterkst verschillen wat betreft het beoefenen van een bepaalde sporttak.

Voorbeschreven maat, berekend voor inkomensgroepen van gelijke omvang en via paarsgewijze vergelijking van telkens twee inkomensgroepen wat betreft het beoefenen van een bepaalde sporttak, komt tegemoet aan minstens twee bezwaren verbonden aan de onder sportsociologen gangbare *Lüschen Index* (LI) (Van Bottenburg, 2001; Lüschen, 1963; Scheerder, 2001; Vanreusel, Taks, & Renson, 1994).²² Op die index scoren volledig naar inkomen gemengde sporttakken 100. Ongemengde sporttakken met een oververtegenwoordiging van armen scoren lager, en ongemengde sporttakken met een oververtegenwoordiging van rijken scoren hoger. Het eerste bezwaar is dat de LI wordt berekend met inkomensklassen waartussen vrij willekeurig grenzen zijn getrokken, zodat de menging van ledenscharen per sporttak moeilijk kan worden vergeleken tussen landen en tussen tijdstippen. Het tweede bezwaar is dat de LI een ondoorzichtige optelsom vormt, waarbij wordt

²² Tussen de lidmaatschapsgraad voor afzonderlijke sporttakken volgens IDS 2000 en AVO 1995/1999 bestaat een hoge samenhang (*Pearsons r* = 0,93; $p < 0,05$; $N = 20$ sporttakken). Tussen lidmaatschapskansen per sporttak en relatieve lidmaatschapskansen naar inkomensklasse per sporttak bestaat een geringe samenhang (*Pearsons r* = 0,05; $p < 0,05$; $N = 25$ sporttakken). Zo telt tennis verhoudingsgewijs veel leden, terwijl deze sporttak toch overwegend leden trekt uit hogere inkomensklassen. Golf, een sporttak die lange tijd vooral personen uit hogere statusgroepen trok en slechts op kleine schaal werd beoefend, vormt de uitzondering, niet de regel.

verondersteld dat de deelnamekans aan een sporttak voor elke opeenvolgende inkomensklasse met gelijke stappen daalt dan wel opklimt.

Totaalmaat

Tot slot wordt een totaalmaat berekend. Dit gebeurt onder de aanname dat de samenstelling van ledenscharen per sporttak een redelijke afspiegeling vormt van de gemiddelde samenstelling van verenigingen en gezelschappen voor deze sporttak. Het lijkt onwaarschijnlijk dat verenigingen voor een bepaalde sporttak enkel uit zuivere volksverenigingen versus zuivere eliteverenigingen bestaan. Met de volgende formule wordt gewogen voor het ledenaandeel binnen de bevolking en voor de gemiddelde samenstelling van ledenscharen per sporttak:

$$O_i = P_i * (P_{j=1,i} * P_{j=4,i})$$

Hierbij geeft O_i de ontmoetingskans weer tussen personen uit inkomenskwartiel $j=1$ en $j=4$ via sporttak i . Allereerst wordt de proportie P van de bevolking berekend die lid is van een vereniging voor sporttak i (term voor *sportieve inbedding*). Daarna wordt voor beide inkomenskwartielen de proportie berekend die lid is van een vereniging van sporttak i (term voor *sportieve menging*), waarna deze proporties worden vermenigvuldigd. Tot slot worden beide termen met elkaar vermenigvuldigd. Wat betreft de term voor sportieve menging wordt uitgegaan van de samenstelling van *ledenscharen* per sporttak. Omdat de leden die samen de ledenschare van een bepaalde sporttak vormen vermoedelijk samenklitten op lagere schaalniveaus, zoals binnen eigen *verenigingen* en binnen eigen *gezelschappen*, worden ontmoetingskansen met deze formule overschat. Deze overschatting is waarschijnlijker sterker voor sporttakken met grotere ledenscharen, omdat daarbinnen gemakkelijker deelmarkten ontstaan.

2.5 Resultaten

2.5.1 Registergegevens

Tabel 2.1 toont ontwikkelingen gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw in Nederland in ontmoetingskansen via lidmaatschap van sportverenigingen, naar sporttak, volgens registergegevens. De linkerhelft van de tabel toont dat de *lidmaatschapsgraad* aanmerkelijk steeg, van 8,9 procent in 1950 tot 30,2 in 2000 (onderste rij). Ook tussen 1980 en 2000 steeg de lidmaatschapsgraad verder met 3,5 procentpunten (30,2 - 26,7). Een steeds groter aandeel van de bevolking is aldus binnen het sportverenigingsleven ingebed. De rechterhelft van de tabel beschrijft de *lidmaatschapsgroei*. Dit is de relatieve toename van de lidmaatschapsgraad in opeenvolgende decennia, berekend door de kans op lidmaat-

schap versus niet-lidmaatschap in een bepaald jaar te delen door dezelfde kansverhouding voor tien jaar eerder. In het tijdvak 1970-1980 was de stijging in het ledental verhoudingsgewijs het sterkst (O.R. = 2,0). Deze ledenstatistieken ondersteunen de *populariseringshypothese* en weerspreken de *individualiseringhypothese*.

Tabel 2.1

Lidmaatschapskansen en relatieve lidmaatschapskansen van verenigingen naar sporttak en naar status daarvan, gehele bevolking, Nederland 1950-2000a, percentages en odds ratio's

Sporttak naar status	%						O.R. ^b				
	'50	'60	'69	'80	'90	'00	'60/50	'69/60	'80/70	'90/80	'00/90
Laag											
Biljarten	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,8	1,2	1,4	1,2	1,3
Korfbal	0,3	0,4	0,4	0,7	0,6	0,6	1,3	1,2	1,7	0,9	1,0
Schaatsen	—	—	1,4	1,0	0,9	1,2	—	—	0,7	0,9	1,3
Voetbal	3,0	3,8	4,8	7,5	6,6	6,5	1,3	1,3	1,6	0,9	1,0
Wandelen	0,2	0,4	0,2	0,1	0,2	0,2	1,5	0,5	0,6	1,6	1,1
Wielrennen	0,0	—	0,1	0,1	0,2	0,1	—	—	1,4	1,7	0,8
Zwemmen	0,3	0,5	0,8	1,2	1,1	0,9	1,6	1,4	1,5	0,9	0,9
Hoog											
Bridge	—	—	0,2	0,3	0,5	0,7	—	—	1,8	1,8	1,4
Cricket	0,0	—	0,0	0,0	0,0	0,0	—	—	0,7	1,0	1,4
Golf	0,0	—	0,1	0,1	0,3	1,0	—	—	1,5	4,3	2,9
Hockey	0,1	0,2	0,4	0,7	0,9	0,9	1,5	1,6	2,0	1,2	1,0
Roeien	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	1,0	1,1	0,9	1,4	1,2
Tennis	0,5	0,4	0,8	3,3	4,6	4,5	0,8	2,0	4,3	1,4	1,0
Volleybal	0,0	0,2	0,4	1,0	1,1	0,9	6,7	2,0	2,5	1,1	0,8
Totaal	8,9	11,3	15,5	26,7	28,0	30,2	1,3	1,4	2,0	1,1	1,1

a Gegevens voor 1970 ontbreken, daarom zijn gegevens gebruikt voor 1969.

b Deze odds ratio's geven de lidmaatschapsgroei weer, berekend door de kans op lidmaatschap versus niet-lidmaatschap in een bepaald jaar te delen door dezelfde kansverhouding voor tien jaar eerder.

Bron: IDS 1950-2000 (jubileumboeken, CBS voor aantallen leden en inwoners, NOC*NSF voor ledentallen)

Als we kijken naar afzonderlijke sporttakken, dan zien we in het naoorlogse tijdvak een sterk groeiende lidmaatschapsgraad bij lage statussporten. Zo steeg het aandeel van de bevolking dat lid is van voetbalverenigingen van 3,0 procent in 1950 naar 7,5 procent in 1980 (waarna een lichte daling inzette). Bij hoge statussporten echter, is de lidmaatschapsgroei nog sterker. Vroegere bolwerken van de bovenlagen, zoals golf, bridge en tennis, ontwikkelden zich ogenschijnlijk tot massasporten. Deze bevinding ondersteunt de *democratiseringshypothese* die meer naar inkomen gemengde sportgezelschappen voorspelt.

Werpen we echter een nadere blik op de gegevens, dan lijkt ook een andere lezing mogelijk: popularisering lijkt namelijk statusvlucht te veroorzaken. Tussen 1950 en 1960 vormde volleybal de sterkste stijger (O.R. = 6,7). Tennis groeide stormachtig tijdens de jaren zestig (O.R. = 2,0) en zeventig (O.R. = 4,3), terwijl golf een opmars beleefde gedurende de jaren tachtig (O.R. = 4,3) en negentig (O.R. = 2,9). Voorbeschreven verschuivingen wijzen erop dat personen uit hogere statusgroepen overstappen op nieuwe, nog wel onderscheidende sporttakken, zo gauw voorheen exclusieve sporttakken teveel nieuwe leden uit lagere statusgroepen trekken. Deze ontwikkelingsgang ondersteunt de *differentiëringshypothese* die minder naar inkomen gemengde sportgezelschappen voorspelt.

Registergegevens wijzen aldus op popularisering van sportbeoefening, maar vertellen niet in hoeverre dit van democratisering dan wel differentiëring gaat vergezeld. Op grond van ledenregistraties zijn immers geen uitsplitsingen naar inkomen mogelijk. In het vervolg van deze deelstudie worden ontmoetingskansen zodoende met vragenlijstgegevens uit het AVO beschreven, ook al kennen deze gegevens als beperking dat ze een korter tijdvak bestrijken.

2.5.2 Vragenlijstgegevens

Tabel 2.2 toont ontwikkelingen gedurende de laatste twee decennia van de twintigste eeuw in Nederland in ontmoetingskansen via lidmaatschap van sportverenigingen, naar sporttak, volgens vragenlijstgegevens.³

Ontmoeting: 1995/1999

De rechterhelft van tabel 2.2 laat cijfers zien voor het eind van de twintigste eeuw.

Kolom (a) geeft de lidmaatschapskans (*sportieve inbedding*) weer. Drie op de tien Nederlanders was lid van een sportvereniging (31,2 procent). Veldvoetbal voerde de ranglijst van populairste sporttakken aan (6,3 procent). Tennis stond tweede (5,6 procent). Zwemmen volgde als derde (3,7 procent).

Kolom (b) verschaft inzicht in de relatieve lidmaatschapskans voor personen uit het laagste vergeleken met het hoogste inkomenskwartiel (*sportieve menging*). Wandelsport vormde de enige ongemengde sporttak met een ondervertegenwoordiging van rijken versus armen (O.R. = 0,9). Gymnastiek/turnen was een gemengde sporttak (O.R. = 1,0). Alle

³ Tussen de lidmaatschapsgraad voor afzonderlijke sporttakken volgens IDS 2000 en AVO 1995/1999 bestaat een hoge samenhang (*Pearsons* $r = 0,93$; $p < 0,05$; $N = 20$ sporttakken). Tussen lidmaatschapskansen per sporttak en relatieve lidmaatschapskansen naar inkomensklasse per sporttak bestaat een geringe samenhang (*Pearsons* $r = 0,05$; $p < 0,05$; $N = 25$ sporttakken). Zo telt tennis verhoudingsgewijs veel leden, terwijl deze sporttak toch overwegend leden trekt uit hogere inkomensklassen. Golf, een sporttak die lange tijd vooral personen uit hogere statusgroepen trok en slechts op kleine schaal werd beoefend, vormt de uitzondering, niet de regel.

overige sporttakken kenden verhoudingsgewijs meer leden met hoge dan met lage inkomens (O.R. > 1,0). Dat blijkt ook uit de totaalscore, ofwel de relatieve lidmaatschapskans van een willekeurige sporttak (O.R. = 2,9). De sporten met de hoogste status waren golf (O.R. = 8,9), tennis (O.R. = 6,5) en hockey (O.R. = 6,2).

Tabel 2.2

Ontmoetingskansen via lidmaatschap van verenigingen naar sporttak, 6-79 jarigen, Nederland 1979/1983 en 1995/1999, percentages, odds ratio's en indexscores

Sporttak	1979/1983				1995/1999			
	(a)	(b)	(c)	(d)	(a)	(b)	(c)	(d)
Andere sport	4,0	1,8	93	1263	4,4	1,5	87	1202
Atletiek	0,4	3,4	231	135	0,5	2,3	11	139
Auto-/motorsport	0,2	1,0	129	76	0,2	3,4	5	47
Badminton	1,7	3,1	128	538	1,4	2,2	29	386
Basketbal	0,6	1,6	55	189	0,4	4,4	6	114
Golf	—	—	—	—	0,5	8,9	9	142
Gymnastiek/turnen	5,7	2,3	66	1873	3,0	1,0	64	850
Handbal	1,0	1,4	37	309	0,5	1,9	6	150
Hockey	1,1	10,6	69	345	1,0	6,2	13	269
Korfbal	0,8	2,2	132	276	0,8	1,6	15	214
Paardrijden	1,3	3,1	54	427	1,3	3,7	20	367
Schaatsen	0,4	2,6	145	133	0,7	4,9	11	195
Skeelers/skaten	—	—	—	—	0,1	2,0	3	38
Soft-/honkbal	—	—	—	—	0,2	3,0	6	61
Squash	—	—	—	—	0,4	5,1	7	93
Tafeltennis	0,9	2,3	65	279	0,5	3,5	7	131
Tennis	4,9	9,7	132	1571	5,6	6,5	95	1574
Toerfietsen/wielrennen	0,7	0,8	71	234	0,5	1,6	8	138
Trimmen/joggen	1,1	2,4	64	340	0,8	3,6	14	227
Vecht-/verdedigingssport	1,8	1,6	107	591	1,9	1,8	40	476
Veldvoetbal	7,4	1,2	82	2392	6,3	1,8	100	1692
Volleybal	2,7	2,4	49	857	2,0	4,0	23	578
Wandelsport	0,6	1,3	87	189	0,4	0,9	14	111
Zaalvoetbal	1,7	1,6	66	557	1,4	2,7	19	384
Zeilen/roeien/surfen	0,9	4,5	99	287	0,8	3,7	23	225
Zwemmen	3,5	2,0	147	1133	3,7	1,2	86	996
Totaal	32,0	3,1	93	10331	31,2	2,9	862	8523

(a) Lidmaatschapskans: percentage van de bevolking dat in de afgelopen 12 maanden lid was van minstens één vereniging. (b) Relatieve lidmaatschapskans (*odds ratio*): kans op lidmaatschap versus niet-lidmaatschap, voor hoogste versus laagste inkomenskwartiel. (c) Ontmoetingskans: indexscore voor aantal ontmoetingen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel, zie formule in paragraaf 2.4.2. Voor 1995/1999 is geïndexeerd op de sporttak met de hoogste score (Index = 100), voor 1979/1983 is de score voor 1995/1999 (Index = 100) geïndexeerd op de score voor 1979/1983. (d) Absolute aantallen leden in steekproef.

Bron: AVO 1979/1983 en 1995/1999 (SCP)

Kolom (c) beschrijft de ontmoetingskans tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel (sportieve ontmoeting). Veldvoetbal (Index = 100) leidde het vaakst tot klassenkruisende ontmoetingen. Verrassend is dat tennis (Index = 95) op korte afstand volgde op de tweede plaats. De hekkensluiters binnen de ranglijst naar het verbindingsvermogen van sporttakken zijn minder verrassend. Enerzijds waren dit ongemengde sporttakken, zoals hockey (Index = 13) en golf (Index = 9). Anderzijds ging het om weinig beoefende sporttakken, zoals soft-/honkbal (Index = 6) en auto-/motorsport (Index = 5).

De bevinding dat een belangrijk aandeel van de bevolking lid was van een sportvereniging, ondersteunt zowel de verbinderhypothese, als de verdelerhypothese. De sterkere aanwezigheid van het hoogste inkomenskwartiel binnen de ledenschare van vrijwel elke sporttak stemt overeen met de verdelerhypothese volgens welke lidmaatschap leidt tot een geringe ontmoetingskans. Anders dan Bourdieu veronderstelt, is er echter geen sprake van een onderverdeling naar hoge versus lage statussporten. Armen waren ondervertegenwoordigd binnen de ledenschare van nagenoeg elke onderzochte sporttak. Dat een sporttak zoals tennis, met verhoudingsgewijs veel leden uit het hoogste inkomenskwartiel, toch veel klassenkruisende ontmoetingen oplevert, spreekt voor de verbinderhypothese. Al met al ontmoeten armen en rijken elkaar vaak via het sportverenigingsleven, dit dankzij hoge lidmaatschapskansen voor beide inkomenskwartielen, in weerwil van soms aanzienlijke verschillen in relatieve lidmaatschapskansen. Armen zijn vergeleken met rijken binnen de ledenscharen van het merendeel van de sporttakken veelal ondervertegenwoordigd, maar daarmee hierbinnen nog niet afwezig. Door een sterke sportieve inbedding van zowel het laagste, als het hoogste inkomenskwartiel, wordt een onevenwichtige menging van deze kwartielen aldus rechtgetrokken.

Ontwikkelingen: 1995/1999 versus 1979/1983

De linkerhelft van tabel 2.2 geeft inzicht in veranderingen indien we het eind van de jaren negentig vergelijken met het begin van de jaren tachtig.

Kolom (a) wijst uit dat de lidmaatschapskansen (sportieve inbedding) daalde. Dit gebeurde met 0,8 procentpunt (32,0 - 31,2 procent). Gymnastiek, een traditionele sporttak, kende een terugval van 2,7 procentpunten. Bij veldvoetbal, een teamsporttak, was dat 1,1 procentpunt.

Kolom (b) laat zien dat het verschil verminderde in de relatieve lidmaatschapskansen van een willekeurige sporttak voor personen uit het laagste versus het hoogste inkomenskwartiel (sportieve menging), namelijk van een odds ratio van 3,1 naar een odds ratio van 2,9. Hockey werd sterker gemengd (van O.R. = 10,6 naar O.R. = 6,2). Hetzelfde gold voor tennis (van O.R. = 9,7 naar O.R. = 6,5). Daar staat tegenover dat andere sporttakken, zoals volleybal (van O.R. = 2,4 naar O.R. = 4,0), minder gemengd werden. Bovendien groeide

het ledental van een elitaire sporttak zoals golf (O.R. = 8,9) zodanig dat besloten werd om deze sporttak aan het AVO-toonblad toe te voegen.

Kolom (c) beschrijft de ontmoetingskans tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel (*sportieve ontmoeting*). Het verbindingsvermogen via lidmaatschap van een willekeurige sporttak nam af (Index = 93), vooral dankzij veldvoetbal (Index = 82). Meer in het bijzonder: vooral onder armen daalde de kans op lidmaatschap van veldvoetbal, en wel met maar liefst 3,1 procentpunten (niet gepresenteerd). Atletiek (Index = 231) was de sterkste stijger: een grotere lidmaatschapskans bij een minder scheve relatieve lidmaatschapskans.

Anders dan de registergegevens ondersteunen deze vragenlijstgegevens de individualiseringshypothese, terwijl ze de populariseringshypothese weerspreken. Verder bleven de ledenscharen van de meeste sporttakken tussen het begin van de jaren tachtig en het eind van de jaren negentig ongemengd naar inkomen. Dat bevestigt de differentiëringshypothese en stemt niet overeen met de democratiseringshypothese. Tot slot werden ontwikkelingen in sportieve inbedding en sportieve menging zichtbaar in de kans op sportieve ontmoeting. Overeenstemmend met de afnemend-verbindingsvermogen-hypothese, en de toenemend verbindingsvermogen-hypothese weersprekend, ontmoeten personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel elkaar almaar minder via het sportverenigingsleven.

Sport versus cultuur

Tabel 2.3 toont ontmoetingskansen in Nederland via lidmaatschap van culturele verenigingen en via bezoek aan culturele voorstellingen in 1995/1999. Deze beschrijving beperkt zich overigens tot de deelmaten voor sportieve inbedding en voor sportieve menging.

Van de verenigingen bereikten hobbyverenigingen het grootste aandeel van de bevolking (8,4 procent). Van de voorstellingen waren bioscopen het populairst (40,4 procent). Theoretisch gezien, vormen bioscopen belangrijke ontmoetingsplekken. Maar omdat mensen waarschijnlijk veelal film bezoeken met bekenden en het publiek per voorstelling verschilt, bestendigt dit vrijetijdsverband vermoedelijk vooral bestaande contacten. Hobby (O.R. = 1,0) en zang (O.R. = 1,0) vormden cultuurtakken met gemengde ledenscharen. Opvallend zijn de betrekkelijk egalitaire bezoekerscharen van opera/operette (O.R. = 1,8), klassieke muziek (O.R. = 1,8) en professioneel ballet (O.R. = 1,8). De ledenscharen van ogenschijnlijke volkssporten, zoals basketbal (O.R. = 4,4), volleybal (O.R. = 4,0) of schaatsen (O.R. = 4,9), zijn elitairder (zie tabel 2.2). Van de culturele voorstellingen kent cabaret (O.R. = 3,0) de sterkste oververtegenwoordiging van hogere inkomensklassen. Merk op: voor twaalf van de 25 onderzochte sporttakken zijn de bijbehorende odds ratio's hoger.

Voornoemde bevindingen ondersteunen de *cultuur-verbindt-vaker-dan-sport-hypothese*. Sport krijgt wellicht te gemakkelijk een 'democratisch' stempel. Maar op deze

vergelijking tussen sport en cultuur valt wel wat af te dingen, aangezien het AVO slechts vragen bevat over acht cultuurtakken, tegenover 25 sporttakken. Dat brengt vermoedelijk de verscheidenheid binnen het culturele verenigingsleven onvoldoende in kaart – leden-scharen van cultuurtakken zijn vermoedelijk sterker naar inkomen geschakeerd. Zo omvat-ten hobbyverenigingen exclusieve wijngenootschappen, kringen van postzegelverzamelaars en fanclubs voor volkszanger Frans Bauer.

Tabel 2.3

Ontmoetingskansen via lidmaatschap van verenigingen en bezoek aan voorstellingen, naar cultuursoort, cultuurtak en status daarvan, 6-79 jarigen, Nederland 1995/1999

Cultuursoort, cultuurtak en status daarvan	% (a)	O.R. (b)	N (c)
Verenigingen			
Beeldhouwen/boetseren/potten/sieraden	0,4	1,9	93
Fotografie/film/video	0,4	1,6	99
Hobby	8,4	1,0	2265
Muziek spelen	3,0	2,1	795
Tekenen/schilderen/grafisch werk	1,0	1,1	274
Textiele werkvormen/weven/wandkleden maken	0,5	1,0	132
Toneel/mime/volksdans/jazzballet/ballet	2,6	1,2	654
Zingen	3,9	1,0	1036
Voorstellingen: status: laag			
Bioscoop	40,4	2,2	10222
Cabaret	6,1	3,0	1590
Populaire muziek/pop/jazz/musical/pop-opera	13,4	1,6	3327
Toneel	15,4	1,9	4128
Voorstellingen: status: hoog			
Ballet: professioneel	1,4	1,8	353
Filmhuis/kijkhuis	4,2	0,8	998
Klassieke muziek	7,9	1,8	2115
Opera/operette	2,0	1,8	553
(Panto)mime	0,2	1,5	66
Toneel: professioneel	15,1	2,7	2144

(a) *Verenigingen*, percentage van de bevolking dat in de afgelopen 12 maanden lid was van minstens één culturele vereniging. *Voorstellingen*, percentage van de bevolking dat in de afgelopen 12 maanden minstens tweemaal een culturele voorstelling bezocht. (b) Kans op verenigingslidmaatschap versus niet-lidmaatschap per vrijetijdstak, voor hoogste versus laagste inkomenskwartiel. Evenzo, maar dan kans op voorstellingsbezoek versus niet-bezoek. (c) Absolute aantallen leden in steekproef.

Bron: AVO 1995/1999 (SCP)

2.6 Conclusie

Hoofdstuk 2 beschreef ontmoetingskansen in naoorlogs Nederland via lidmaatschap van sportverenigingen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel. Ontmoeting werd geoperationaliseerd als het sporten van personen uit verschillende inkomensgroepen als lid van hetzelfde gezelschap. De beschikbare metingen uit deze deelstudie vormen hier een eerste en vermoedelijk slechts grove benadering van. Ze betreffen namelijk de samenstelling van ledenscharen per sporttak. Drie onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: wat is de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel in 1995/1999? Eenderde van de bevolking bleek lid van een sportvereniging. Armen waren minder vaak lid dan rijken, vooral voor sporttakken, zoals hockey, golf en tennis. Toch waren armen allerminst afwezig onder de ledenscharen van deze sporttakken, zodoende zijn klassenkruisende ontmoetingen via lidmaatschap van sportverenigingen eerder gewoon dan zeldzaam. Deze bevinding spreekt voor Putnams *verbinderhypothese* die een grote ontmoetingskans voorspelt. Bourdieu's *verdelershypothese* die een geringe ontmoetingskans voorspelt, staat daarmee zwakker.

De tweede onderzoeksvraag luidde: hoe ontwikkelde deze ontmoetingskans zich tussen 1979/1983 en 1995/1999? De kans op klassenkruisende ontmoetingen nam af in dit tijdvak, vooral dankzij een vermindering van het aantal contacten via veldvoetbal. Meer in het bijzonder: vooral onder armen daalde de kans op lidmaatschap van veldvoetbal (- 3,1 procentpunten).

De derde onderzoeksvraag luidde: hoe verschilt de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen van die via lidmaatschap van culturele verenigingen, alsook van die via bezoek aan culturele voorstellingen in 1995/1999? Sportverenigingen bleken populairder, maar verrassend genoeg ook elitairder dan culturele verenigingen en voorstellingen. Deze bevinding ondersteunt enigszins verrassend vooral de *cultuur-verbindt-vaker-dan-sport-hypothese* in plaats van de *sport-verbindt-vaker-dan-cultuur-hypothese*.

2.7 Discussie

Vervolgonderzoek kan vooruitgang boeken met meer verfijnde gegevens over de samenstelling van verenigingen en van gezelschappen. In deze deelstudie werd ontmoeting geoperationaliseerd als het sporten met personen uit andere inkomensgroepen als lid van hetzelfde gezelschap. De beschikbare gegevens vormen vermoedelijk echter slechts benaderingen daarvan en betreffen de samenstelling van ledenscharen per sporttak. Omdat leden waarschijnlijk ook samenklitten binnen verenigingen en binnen gezelschappen, worden ontmoetingskansen aldus overschat. Hoofdstuk 3 gebruikt meer verfijnde gegevens over

het lagere schaalniveau van verenigingen en gezelschappen. Inhoudelijk verschuift de aandacht naar ontmoetingskansen tussen autochtonen en verschillende etnische minderheden.

3. Kleurrijk gezelschap

Ontmoetingskansen tussen autochtonen en etnische minderheden¹

Hockey is a sport for white men. Basketball is a sport for black men. Golf is a sport for white men dressed like black pimps.

– Tiger Woods –

¹ Dit hoofdstuk vormt een bewerking van: Meulen, R. van der & Ultee, W. (2006). 'Overbrugger of onderscheider?' Hoe frequent ontstaat inter-etnisch contact via het sportverenigingsleven in Nederland? *Tijdschrift voor Sociologie*, 27(2), 109-130.

3.1 Meedoen of mengen?

Onderzoek toont een aanzienlijke interetnische afstand in Nederland. In 2002 onderhield slechts eenderde van de autochtonen in de vrije tijd met allochtonen contact. Verder bracht bijna de helft van de tweede generatie Marokkanen de vrije tijd overwegend in eigen kring door (Gijsberts & Davegos, 2005). Dat Nederlanders en moslims elkaar wederzijds wantrouwen (Kanne, 2004), verbaast niet gezien de afwezigheid van alledaagse omgang. Beleidsmakers zoeken zodoende naarstig naar middelen leidend tot meer interetnisch contact. Sport krijgt daarbij steeds meer aandacht.

Zo beoogt het overheidsprogramma *Meedoen allochtone jeugd door sport* (Tweede Kamerstukken, 2006) het uitvlakken van de achterstand in sportdeelname tussen autochtone en allochtone jongeren. De achterliggende gedachtegang luidt. '*Sport kan een prima rol vervullen voor de 'lichte' benadering tussen culturen, als brug naar de 'zware' onderwerpen. [...] De deelname aan sportieve activiteiten kan leiden tot ontmoeting, wederzijds begrip, waardering en saamhorigheid.*' Vooral van sport beoefend in verenigingsverband wordt veel verwacht. Maar meer allochtone jongeren die meedoen, betekent niet vanzelfsprekend dat autochtone en allochtone jongeren meer met elkaar mengen. 'Wie sport met wie?', zo luidt immers de vraag.

De onderzoeksliteratuur kent twee uiteenlopende invalshoeken. Putnam (2001a) stelt dat het sportverenigingsleven zorgt voor contact *tussen* bevolkingsgroepen. Bourdieu (1979) oppert dat dit vrijetijdsverband juist banden *binnen* bevolkingsgroepen aanhaalt. Zijns inziens tonen personen met soortgelijke sociale achtergronden zich juist via vrijetijdsgeschieden met elkaar verbonden, terwijl zij zich tegelijkertijd tegen leden uit andere groepen afzetten. Zo beoefenen leden uit dezelfde bevolkingsgroep dezelfde sporttak – Hollanders schaatsen, Surinamers honkballen. Echter niet simpel binnen ledenscharen per sporttak, maar ook op onderliggende schaalniveaus, zoals het niveau van verenigingen, en daar weer binnen het niveau van teams of trainingsgroepen, ofwel gezelschappen, klitten leden uit gelijkgestemde groepen bij elkaar.

In de afgelopen jaren verschenen verschillende studies naar de invloed van sportbeoefening op etnische verhoudingen in Nederland (Duyvendak, Krouwel, Kraaijkamp, & Boonstra, 1998; Elling, 2002; Verweel, Janssens, & Rocques, 2005). Vooral de gevolgen van het etnisch gemengd dan wel ongemengd sporten, stonden onder de aandacht. Slechts enkele studies beantwoorden de vertrekvraag: zijn kleurrijke ontmoetingen via sportbeoefening veelvoorkomend dan wel zeldzaam? Op grond van registergegevens vindt Janssens (1999) aanwijzingen voor etnische afscheiding bij voetbal. Allochtone spelers wisselen vaker dan autochtone spelers van vereniging. Dit kan erop duiden dat allochtone spelers zich bij autochtone verenigingen niet thuis voelen en daarom overstappen op eigen verenigin-

gen. Voorts berichten kranten over een uitstroom van autochtone voetballers naar witte takken van sport, zoals hockey, golf of tennis (Dotulong & Westbroek, 2006). Studies die met vragenlijstgegevens een breder beeld schetsen voor geheel Nederland en voor meerdere sporttakken, zijn echter schaars (Breedveld, 2003; Breedveld & Tiessen-Raaphorst, 2006). Eerdere studies zijn bovendien beperkt omdat ze enkel de mate van menging beschrijven op het hoogste schaalniveau, dat van ledenscharen per sporttak. Onbekend is in hoeverre autochtonen en allochtonen samenklitten op lagere schaalniveaus, zoals binnen verenigingen en binnen gezelschappen. Evenmin is tot nu toe rekening gehouden met het gegeven dat ontmoetingskansen zowel worden bepaald door het aandeel van de bevolking dat lid is, als door het gemiddelde aantal leden per gezelschap, en de gemiddelde samenstelling daarvan.

Hoofdstuk 3 beantwoordt drie onderzoeksvragen over ontmoetingskansen tussen autochtonen en etnische minderheden aan het eind van de twintigste eeuw in Nederland. Ontmoeting wordt geoperationaliseerd als het sporten met mensen uit andere etnische groepen als lid van hetzelfde gezelschap. Kansen hierop worden beschreven voor lidmaatschap van sportverenigingen in het algemeen, ofwel via willekeurig welke sporttak, alsook per sporttak. Deze studie probeert een beter beeld te verschaffen dan in voorgaand onderzoek, door het gebruik van gegevens over drie onderliggende schaalniveaus: ledenscharen per sporttak, verenigingen, en gezelschappen. Gegevens worden ontleend aan door experts verrijkte registergegevens (IDS 1997) en aan vragenlijstgegevens (AVO 1995/1999, FNB 2003). De eerste onderzoeksvraag luidt: wat is de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen in 1995/1999? De tweede onderzoeksvraag luidt: hoe verschilt deze kans tussen de voornaamste etnische minderheden? De derde onderzoeksvraag luidt: hoe verschilt de mate van menging op het schaalniveau van achtereenvolgens ledenscharen per sporttak, verenigingen, en gezelschappen?

3.2 Onderzoeksmodel

Verondersteld wordt dat ontmoetingskansen in een land via lidmaatschap van sportverenigingen tussen personen uit verschillende bevolkingsgroepen door drie omstandigheden worden bepaald. De eerste omstandigheid betreft het aandeel van de bevolking dat lid is van sportverenigingen (*sportieve inbedding*). Naarmate meer mensen in een land lid zijn, des te meer gemengde ontmoetingen. Evenzo zorgen sporttakken met grotere ledenscharen voor meer intergroepscontact. De tweede omstandigheid betreft het gemiddelde aantal leden per sportgezelschap (*sportieve gezelschapsomvang*). Naarmate leden deel uitmaken van grotere gezelschappen, des te meer gemengde ontmoetingen. Evenzo zorgen sporttakken met grotere gezelschappen voor meer intergroepscontact. De derde omstandigheid be-

treft de gemiddelde samenstelling per sportgezelschap (*sportieve menging*). Naarmate personen uit verschillende bevolkingsgroepen evenwichtiger over gezelschappen zijn verdeeld, des te meer gemengde ontmoetingen. Evenzo zorgen sporttakken met evenwichtiger samengestelde gezelschappen voor meer intergroepscontact.

Wat betreft ontmoetingskansen tussen personen uit verschillende etnische groepen, voorspelt dit onderzoeksmodel bijvoorbeeld dat voetbal verhoudingsgewijs sterk verbindt. Meer dan cricket, want die sporttak kent een kleinere ledenschare. Meer ook dan volleybal, want die sporttak kent gemiddeld kleinere gezelschappen (voor teams zijn zes in plaats van 11 spelers benodigd). En, tot slot, meer dan schaatsen, omdat gezelschappen voor die sporttak minder evenwichtig zijn samengesteld naar etnische herkomst.

3.3 Hypothesen

Ontmoeting: eind twintigste eeuw

Wat is de ontmoetingskans tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen via lidmaatschap van sportverenigingen aan het eind van de twintigste eeuw? De uiteenlopende invalshoeken, zoals geschetst in paragraaf 3.1, leiden tot twee tegenstrijdige voorspellingen. De eerste voorspelling, overeenstemmend met Putnams gedachtegang, luidt dat er sprake is van een grote ontmoetingskans (*verbinderhypothese*). De tweede voorspelling, overeenstemmend met Bourdieu's gedachtegang, luidt dat er sprake is van een geringe ontmoetingskans (*verdelerhypothese*).

Etnische minderheden vergeleken

Hoe verschilt de ontmoetingskans tussen de voornaamste etnische minderheden? Op dit punt is deze deelstudie louter beschrijvend (en niet hypothesetoetsend).

Menging op hogere versus lagere schaalniveaus vergeleken

Hoe verschilt de mate van menging op het schaalniveau van ledenscharen per sporttak, verenigingen, en gezelschappen? Ook op dit punt worden geen nadere voorspellingen geformuleerd. Verwacht wordt slechts dat personen uit verschillende etnische groepen niet simpel samenklitten binnen ledenscharen per sporttak, maar ook op de onderliggende niveaus van verenigingen en van gezelschappen.

3.4 Onderzoeksopzet

3.4.1 Gegevensbronnen

De hypothesen worden getoetst met drie gegevensbronnen.

De eerste bron betreft het Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoek 1995/1999 (AVO) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (www.scp.nl). Vragenlijsten werden afge-

nomen onder leden van huishoudens vanaf 6 jaar. De respons bedraagt ongeveer 65 procent. Allochtonen zijn ondervertegenwoordigd, waarschijnlijk omdat interviews enkel in het Nederlands plaatsvonden. Omdat allochtonen die onvoldoende Nederlands spreken vermoedelijk eveneens minder vaak lid zijn van sportverenigingen, worden ontmoetingskansen overschat. Voor stabielere schattingen worden de edities voor 1995 en 1999 samengenomen ($N = 27.374$) (leidend tot meer leden per sporttak). De steekproef wordt gewogen voor leeftijd, geslacht en burgerlijke staat. De analyses worden beperkt tot 6-79 jarigen. Op een toonblad kruisten ondervraagden maximaal zeven sporttakken aan die zij in de afgelopen 12 maanden minstens eenmaal beoefenden. Verder vermeldden ondervraagden of zij daarbij lid van een vereniging waren. Leden van fitness/aerobics worden buiten de analyses gelaten, omdat de indruk bestaat dat ondervraagden onvoldoende onderscheiden tussen verenigingen en fitnesscentra. In 1999 werd bovendien per beoefende sport gevraagd: 'Als u in een groep les of training kreeg of krijgt, hoeveel mensen zaten of zitten er dan meestal in die groep?' De volgende etnische groepen worden onderscheiden: *autochtonen* ($N = 25.734$) versus *niet-westerse allochtonen* ($N = 959$).² En vervolgens: *Surinamers/Antillianen/Arubanen* ($N = 334$) versus *Turken/Marokkanen* ($N = 374$).

De tweede bron betreft registergegevens uit de International Database of Sports 1997 (IDS 1997). In een overkoepelend bestand bracht ik aantallen leden samen. Daarnaast werden ook aantallen etnische sportverenigingen samengebracht, dit voornamelijk enkel voor Nederland. Ledentallen worden met gegevens van het CBS over inwonertallen omgerekend naar aandelen van de bevolking die lid zijn. Etnische verenigingen worden geoperationaliseerd als verenigingen die voor en door leden van een bepaalde etnische groep zijn opgericht. Gegevens over aantallen etnische verenigingen werden oorspronkelijk verzameld door Janssens (1999). Daarbij gebruikte hij vermeldingen in adresboeken en informatie verstrekt door verenigingsondersteuners, die werden beschouwd als experts. De inventarisatie beperkte zich tot de zes sporttakken waarin allochtonen het sterkst waren vertegenwoordigd. Voor de overige ongeveer 65 sporttakken veronderstelde Janssens dat het aantal etnische verenigingen was te verwaarlozen. Overigens merkt hij op dat etnische verenigingen vaak deels ook autochtone leden tellen.

De derde bron betreft de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2003 (FNB) (De Graaf, De Graaf, Kraaykamp, & Ultee, 2003). Interviews werden afgenomen onder 18-70 jarigen en hun eventuele partner. De respons bedraagt 53 procent. Allochtonen zijn ondervertegenwoordigd: ook bij deze studie werden interviews enkel in het Nederlands afgenomen. De analyses worden beperkt tot autochtonen ($N = 2.063$). Op een toonblad kruisten

² Volgens de CBS-definitie worden onder niet-westerse allochtonen personen gerekend die zelf in het buitenland zijn geboren, ofwel met minstens één ouder die in een ander land is geboren. Als verdere inperking geldt dat het gaat om landen die onder het minderhedenbeleid vallen.

ondervraagden maximaal twee sporttakken aan die zij in de afgelopen 12 maanden beoefenden. Opnieuw worden leden van fitness/aerobics buiten de analyses gelaten. Verder werd gevraagd: 'Kunt u schatten welk percentage van uw medesporters in deze sport een Marokkaanse, Turkse, Surinaamse of andere allochtone afkomst heeft?' De antwoordmogelijkheden waren (1) 0 procent, (2) 0-5 procent, (3) 5-10 procent, (4) 10-75 procent, (5) 75-100 procent, en (6) 100 procent. De toelichting luidde: 'Met medesporters bedoelen we personen met wie u gezamenlijk deze sport beoefent. Iemand die men toevallig na afloop van het sporten tegenkomt in de kantine of personen die aan dezelfde trimloop deelnemen dient u niet mee te rekenen.'

3.4.2 Maten

Deelmaten

Allereerst worden deelmaten bepaald voor ontmoetingskansen. De eerste deelmaat betreft *sportieve inbedding*, berekend als het percentage van de bevolking dat lid is, ofwel de lidmaatschapskans. De tweede deelmaat betreft *sportieve gezelschapsomvang*, berekend als het gemiddelde aantal leden per gezelschap. De derde deelmaat betreft *sportieve menging* en wordt op drie onderliggende schaalniveaus bepaald.

Het eerste schaalniveau is dat van *ledenscharen* per sporttak. Allereerst wordt de relatieve lidmaatschapskans (*odds ratio*) bepaald, in dit geval de kans op lidmaatschap versus niet-lidmaatschap (*odds*), voor autochtonen versus de etnische minderheid waarmee wordt vergeleken. Vervolgens wordt het bevolkingspercentage berekend dat minstens één sporttak beoefent met een gemengde ledenschare. Gemengd wordt geoperationaliseerd als relatieve kansverhoudingen groter dan 0,5 en kleiner dan 2,0. Voorbeschreven maat beschrijft menging via lidmaatschap van sportverenigingen in het algemeen, ofwel via een willekeurige sporttak. Ze komt tegemoet aan minstens twee bezwaren verbonden aan de onder sportsociologen gangbare *Lüschen Index* (Lüschen, 1963; Scheerder, Vanreusel, Taks, & Renson, 2001) en *Sports Equity Index* (Sport England, 2001). Het eerste bezwaar van eerdere maten is dat lidmaatschapspercentages voor verschillende bevolkingsgroepen bij weinig beoefende sporttakken gemakkelijk uiteenlopen (vloereffect) en bij veel beoefende sporttakken moeilijk uiteenlopen (plafondeffect). Door relatieve kansverhoudingen in plaats van kansen te berekenen, wordt rekening gehouden met randverdelingen. Het tweede bezwaar van eerdere maten is dat ze enkel de mate van menging beschrijven per sporttak, maar niet die voor lidmaatschap van willekeurig welke sporttak. Door kansen te berekenen voor individuen op lidmaatschap van een gemengde sporttak, ontstaan betere vergelijkingsmogelijkheden van de mate van menging tussen landen en tussen tijdstippen.

Het tweede schaalniveau is dat van *verenigingen*. Janssens (1999) vermeldde aantallen etnische verenigingen, maar aantallen etnische verenigingen in een land nemen evenredig

toe met aantallen allochtonen in dat land en verschaffen bovendien gemakkelijk een overtrokken beeld. Evenzo nemen aandelen etnische verenigingen in een land evenredig toe met aandelen allochtonen. Voor deze deelmaat wordt daarom het percentage van de leden uit etnische minderheden berekend dat lid is van etnische verenigingen.

In vijf stappen worden gegevens over aantallen etnische verenigingen omgerekend naar individuele lidmaatschapskansen. Zo wordt het percentage Turks/Marokkaanse leden van voetbalverenigingen dat lid is van Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen als volgt berekend. (1) Het aandeel Turken/Marokkanen binnen het AVO 1999 wordt herwogen naar het aandeel binnen de bevolking volgens het CBS 1999, om de ondervertegenwoordiging van deze bevolkingsgroep binnen de AVO-steekproef te verhelpen. (2) Met AVO 1999 wordt het aandeel Turks/Marokkaanse leden van voetbalverenigingen bepaald binnen het totale aantal leden van voetbalverenigingen. (3) Gegeven dit aandeel, wordt met IDS 1997 het gemiddelde aantal leden per voetbalvereniging bepaald, door het delen van het aantal leden door het aantal verenigingen. (4) Met IDS 1997 wordt het aantal Turken/Marokkanen berekend dat lid is van Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen, door het vermenigvuldigen van het aantal Turks/Marokkaanse verenigingen met het gemiddelde aantal leden per vereniging. Verondersteld wordt dat Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen gemiddeld evenveel leden tellen als niet-Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen, alsook dat Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen uitsluitend Turks/Marokkaanse leden hebben. (5) Tot slot wordt het aantal Turken/Marokkanen dat lid is van een Turks/Marokkaanse voetbalvereniging gedeeld door het aantal Turken/Marokkanen dat lid is van een voetbalvereniging. Merk op dat dit vermoedelijk leidt tot een overschatting van de kans dat Turks/Marokkaanse leden van voetbalverenigingen, lid zijn van Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen. Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen zijn namelijk vermoedelijk kleiner dan gemiddelde voetbalverenigingen en hebben bovendien deels ook leden uit andere etnische groepen.

Het derde schaalniveau is dat van *gezelschappen*. Voor deze deelmaat wordt het percentage autochtone leden berekend dat lid is van gemengde gezelschappen, geoperationaliseerd als bestaand uit meer dan 0 procent en minder dan 10 procent allochtonen. Bij deze aandelen allochtone leden is er namelijk min of meer sprake van een afspiegeling van de bevolkingssamenstelling:

Totaalmaat

Tot slot wordt een totaalmaat bepaald. Via de volgende formule wordt gewogen voor het aandeel leden binnen de bevolking, het gemiddelde ledental per gezelschap, en de gemiddelde samenstelling van ledenscharen per sporttak.

$$O_i = P_i * X_i * (P_{j=1,i} * P_{j=2,i})$$

Hierbij geeft O_i de ontmoetingskans weer tussen personen uit etnische groep $j=1$ en $j=2$ via sporttak i . Allereerst wordt de proportie P van de bevolking berekend die lid is van een vereniging van sporttak i (term voor *sportieve inbedding*). Dan wordt het gemiddelde aantal leden berekend per gezelschap X van sporttak i (term voor *sportieve gezelschapsomvang*). Vervolgens wordt voor beide etnische groepen de proportie P berekend die lid is van een vereniging van sporttak i , waarna deze proporties met elkaar worden vermenigvuldigd (term voor *sportieve menging*). Tot slot worden alle drie de termen met elkaar vermenigvuldigd. Om gemakkelijker te kunnen vergelijken, worden de scores op deze index gestandaardiseerd op de sporttak met de hoogste score (Index = 100). Om twee redenen worden voorafgaand aan de berekening van de index alle etnische groepen binnen de steekproef herwogen. Ten eerste voorkomt dit dat het aantal interetnische contacten stijgt bij een grotere omvang van een bepaalde etnische minderheid binnen de bevolking. Ten tweede voorkomt dit dat het aantal interetnische contacten stijgt bij een *oververtegenwoordiging* van leden uit een bepaalde etnische minderheid binnen de ledenschare van een bepaalde sporttak.

3.5 Resultaten

Tabel 3.1 toont ontmoetingskansen in Nederland in 1995/1999 tussen autochtonen en etnische minderheden via lidmaatschap van verenigingen per sporttak.

Kolom (a) geeft de lidmaatschapskans weer voor de gehele bevolking (*sportieve inbedding*). Drie op de tien Nederlanders was lid van een sportvereniging (31,2 procent). Veldvoetbal voerde de rangorde van populairste sporttakken aan (6,3 procent). Tennis stond tweede (5,6 procent). Zwemmen volgde als derde (3,7 procent).

Kolom (b) verschaft inzicht in het gemiddelde ledental per gezelschap (*sportieve gezelschapsomvang*), overigens met cijfers over 1999. De gemiddelde gezelschapsomvang bedroeg 15 leden. Trimmen/joggen (17 leden) kende verhoudingsgewijs grote gezelschappen, tennis werd doorgaans in een kleinere kring beoefend (7 leden).

De kolommen (c) beschrijven de relatieve lidmaatschapskans op het niveau van ledenscharen per sporttak naar etnische minderheid (*sportieve menging*). Vrijwel alle sporttakken kenden etnisch onevenwichtig samengestelde ledenscharen, met een oververtegenwoordiging van autochtonen versus niet-westerse allochtonen (O.R. > 1,0). De enige uitzondering was soft-/honkbal (O.R. = 0,6). Uitgesproken Hollandse sporttakken, die in het geheel niet door allochtonen werden beoefend, waren schaatsen, toerfietsen/wielrennen en wandelen (O.R. = ∞). Veldvoetbal was een gemengde sporttak (O.R. = 1,0). Van alle leden was de helft (50 procent) lid van verenigingen voor sporttakken met ledenscharen die naar autochtonen en allochtonen waren gemengd. Bekijken we de relatieve lidmaatschapskans per etnische minderheid, dan zien we dat Turken/Marokkanen minder vaak lid waren van

een sporttak met een gemengde ledenschare (52 procent) dan Surinamers/Antillianen/Arubanen (61 procent). Naar etnische minderheid bezien, blijken sporttakken minder vaak etnisch evenwichtig. Zo kende tafeltennis een ondervertegenwoordiging van Turken/Marokkanen en een oververtegenwoordiging van Surinamers/Antillianen/Arubanen. Opvallend is dat Turken/Marokkanen verhoudingsgewijs vaker dan autochtonen lid waren van veldvoetbal (O.R. = 0,7) en in gelijke mate van vechten verdedigingssport (O.R. = 1,0). Opmerkelijk is ook de oververtegenwoordiging van Surinamers/Antillianen/Arubanen bij basketbal (O.R. = 0,5) en in nog sterkere mate bij soft- en honkbal (O.R. = 0,2).

Kolom (d) beschrijft de ontmoetingskans tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen, met gegevens over het ledental per sporttak, het gemiddelde ledental per gezelschap, en de samenstelling van ledenscharen per sporttak. Kleurrijke ontmoetingen via lidmaatschap van een willekeurige sporttak (Index = 137) vonden in belangrijke mate plaats via veldvoetbal (Index = 100), overeenstemmend met de eerdere bevinding dat deze sporttak zowel de meeste leden, als een etnisch evenwichtig samengestelde ledenschare kende. Zwemmen volgde als tweede: de kans op kleurrijke ontmoetingen bedroeg echter slechts een zevende van die veldvoetbal (Index = 15). Tennis was derde (Index = 9). Verder verschaftte verhoudingsgewijs enkel vecht-/verdedigingssport (Index = 2) een noemenswaardig aantal interetnische contacten. De ontmoetingskans via minder populaire en typisch witte sporttakken, zoals golf, schaatsen, zeilen/roeien/kanoën/surfen valt verhoudingsgewijs te verwaarlozen (Index = 0). Verder toont tafeltennis (Index = 0) dat gemengde sporttakken niet noodzakelijk leiden tot een grote ontmoetingskans. Voor Turken/Marokkanen was contact met autochtonen sterk beperkt tot veldvoetbal (Index = 114). Surinamers/ Antillianen/Arubanen legden contacten via een bredere waaier aan sporttakken (Index = 157).

Tabel 3.1

Ontmoetingskansen via lidmaatschap van verenigingen naar sporttak, 6-79 jarigen, Nederland 1995/1999, percentages, aantallen, odds ratio's en indexscores

Sporttak	(a)	(b)	(c)	(c)	(c)	(d)	(d)	(d)	(e)	(e)
	0	0	1	2	3	1	2	3	L	G
Andere sport	4,4	16	5,2	9,2	2,2	4	0	12	1574	363
Atletiek	0,5	17	6,0	—	1,3	0	0	0	139	50
Auto-/motosp.	0,2	11	—	—	—	0	0	0	47	3
Badminton	1,4	15	5,4	—	3,5	0	0	0	386	95
Basketbal	0,4	11	1,5	2,0	0,5	0	0	0	114	45
Golf	0,5	7	—	—	—	0	0	0	143	15
Gymnast./turn.	3,0	15	1,6	3,5	1,8	5	0	13	1213	364
Handbal	0,5	13	—	—	—	0	0	0	152	63
Hockey	1,0	14	4,0	—	5,0	0	0	0	368	77
Korfbal	0,8	11	2,3	4,1	3,6	0	0	0	214	95
Paardrijden	1,3	8	7,5	—	4,1	0	0	0	217	124
Schaatsen	0,7	14	—	—	—	0	0	0	195	65
Skeeler./skaten	0,1	16	—	—	—	0	0	0	38	23
Soft-/honkbal	0,2	14	0,6	—	0,2	0	0	0	93	22
Squash	0,4	7	2,1	1,4	1,1	0	0	0	63	10
Tafeltennis	0,5	12	1,1	—	0,3	0	0	0	131	28
Tennis	5,6	7	9,6	—	3,4	9	3	8	857	233
Toerf./wielren.	0,5	13	—	—	—	0	0	0	138	16
Trimm./joggen	0,8	17	1,8	—	1,4	0	0	0	269	51
Vecht-/verdedig.	1,9	16	1,2	1,0	0,9	2	2	2	476	210
Veldvoetbal	6,3	15	1,0	0,7	0,9	100	100	100	1692	592
Volleybal	2,0	11	5,9	—	5,1	1	0	0	578	194
Wandelsport	0,4	9	—	—	—	0	0	0	111	6
Zaalvoetbal	1,4	14	1,6	1,6	0,7	1	0	2	384	65
Zeil./roei./surf.	0,8	9	—	—	—	0	0	0	225	25
Zwemmen	3,7	14	1,3	1,5	1,0	15	8	19	997	348
Totaal	31,2	15	50	52	61	137	114	157	8537	3183

(a) Bevolkingspercentage dat in de afgelopen 12 maanden lid was van minstens één vereniging. (b) Gemiddelde ledental per gezelschap. (c) Kans op lidmaatschap versus niet-lidmaatschap, voor autochtonen versus minderheid. Totaalregel toont ledenpercentage dat lid is van een sporttak met een gemengde ledenschare (relatieve kansverhouding $\geq 0,5$ en $\leq 2,0$). (d) Gestandaardiseerde indexscore voor ontmoetingskansen (paragraaf 3.4.2). (e) Aantallen waarnemingen. 0 = totale bevolking, 1 = niet-westerse allochtonen, 2 = Turken/Marokkanen, 3 = Surinamers/Antillianen/Arubanen, L = leden, G = gezelschappen.

Bron: AVO 1995/1999 (SCP)

Tabel 3.2 beschrijft de mate van menging op verenigingenniveau per sporttak.

De kolommen (a) tonen het aantal etnische sportverenigingen in 1997 in Nederland. Dat waren er destijds 128, waaronder 12 niet-westers allochtone cricketverenigingen, 37 Turks/Marokkaanse voetbalverenigingen en 5 Surinaams /Antilliaans / Arubaanse soft-/honkbalverenigingen.

De kolommen (b) geven het aandeel etnische sportverenigingen weer, als percentage van alle sportverenigingen. Ruim honderd etnische sportverenigingen op meer dan 31 duizend sportverenigingen, betekende slechts twee procent etnische sportverenigingen en 98 procent niet-etnische sportverenigingen. Absoluut gezien telde voetbal de meeste etnische verenigingen ($N = 105$). Relatief gezien was dat echter niet meer dan twee procent. Etnische verenigingen kwamen verhoudingsgewijs het vaakst voor bij cricket: één op de zes verenigingen was opgericht door en voor allochtonen.

Tabel 3.2

(a) Aantal etnische verenigingen, (b) aandeel etnische verenigingen (percentages), en (c) lidmaatschapskansen voor leden van etnische verenigingen (indexscores), naar etnische minderheid en sporttak, gehele bevolking, Nederland 1997

Sporttak	(a)			(b)			(c)		
	NWA	S/A/A	T/M	NWA	S/A/A	T/M	NWA	S/A/A	T/M
Atletiek	1	0	0	0	0	0	—	—	—
Boksen	3	0	3	4	0	4	—	—	—
Cricket	12	0	0	16	0	0	—	—	—
Dammen	2	2	0	1	1	0	—	—	—
Soft-/honkbal	5	5	0	3	3	0	30	30	0
Voetbal	105	36	37	2	1	1	24	34	19
Totaal	128	43	40	2	1	1	19	22	20

NWA = niet-westers allochtoon, S/A/A = Surinaams/Antilliaans/Arubaans, T/M = Turks/Marokkaans

Bron: AVO 1999, CBS 1997, IDS 1997.

De kolommen (c), tot slot, laten zien welk aandeel van de leden van sportverenigingen lid was van etnische verenigingen. Van alle niet-westerse allochtonen was dat één op de vijf leden (19 procent). Opmerkelijk is dat eenderde (34 procent) van de Surinamers/Antillianen/Arubanen die lid waren van voetbalverenigingen, bij etnische verenigingen speelde.

Tabel 3.3 toont de mate van menging op gezelschapsniveau naar sporttak. Ruim eenderde van de autochtonen (37 procent) sportte in een naar allochtonen gemengd gezelschap. Leden van trimmen/joggen (72 procent), atletiek (68 procent), en korfbal (65 procent) deden dat het vaakst. Schaatsen, auto-/motorsport en skiën/langlaufen werden door alle leden beoefend in onevenwichtig samengestelde gezelschappen (0 procent). Van alle autochtone leden van voetbalverenigingen maakte een ruime meerderheid deel uit van een gemengd gezelschap (62 procent). Overigens is er soms sprake van een beperkt aantal waarnemingen per sporttak.

Tabel 3.3

Lidmaatschapskansen van etnisch gemengde gezelschappen in verenigingsverband naar sporttak, 18-70 jarige autochtonen, Nederland 2003, percentages

Sporttak	% ^a	N ^b
Andere sport	—	0
Atletiek	68	9
Auto-/motorsport	0	2
Badminton	57	32
Basketbal	0	3
Golf	25	15
Gymnastiek/turnen	17	18
Handbal	18	11
Hockey	27	18
Korfbal	65	11
Paardrijden	12	12
Roeien/kanoën	33	2
Schaatsen	0	6
Schaken/dammen/bridge	18	9
Skaten/skeeleren	0	2
Skiën/langlaufen	0	3
Soft-/honkbal	50	6
Squash	0	7
Tafeltennis	46	10
Tennis	28	78
Toerfietsen/wielrennen/mountainbiken	16	9
Trimmen/joggen	72	5
Vecht-/verdedigingssport	36	22
Voetbal	62	70
Volleybal	22	30
Wandelsport	17	9
Zaalvoetbal	55	15
Zeilen/surfen/roeien/kano	46	3
Zwemmen/aquarobics	43	23
Totaal	37	542

a *Gemengd* is geoperationaliseerd als teams of trainingsgroepen die volgens inschatting van respondenten uit meer dan 0 én uit minder dan 10 procent allochtonen bestaan.

b Aantal gezelschappen waarover respondenten rapporteerden per sporttak.

Bron: FNB 2003 ($N = 542$)

3.6 Conclusie

Hoofdstuk 3 beschreef ontmoetingskansen tussen autochtonen en etnische minderheden via lidmaatschap van sportverenigingen in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw. Met verfijnde gegevens over de samenstelling van ledenscharen per sporttak, verenigingen, en gezelschappen, werd geprobeerd om op eerdere studies vooruitgang te boeken. Drie onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: wat is de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen in 1995/1999? Een derde van de bevolking bleek lid van een sportvereniging (*sportieve inbedding*). Veldvoetbal was de populairste sporttak. Gemiddeld telden gezelschappen 15 leden (*sportieve gezelschapsomvang*). Verschillen naar sporttak waren aanzienlijk. Van de leden van sportverenigingen was de helft lid van sporttakken met naar autochtonen en niet-westerse allochtonen gemengde ledenscharen (*sportieve menging*). Zo bezien, was veldvoetbal een gemengde, en schaatsen een ongemengde sporttak. Gelet op de omvang van de ledenschare, het gemiddelde ledental per gezelschap, en de gemiddelde samenstelling van ledenscharen per sporttak, bestond via veldvoetbal de grootste ontmoetingskans.

De tweede onderzoeksvraag luidde: hoe verschilt de ontmoetingskans tussen verschillende etnische minderheden? Surinamers/Antillianen/Arubanen bleken vaker lid van sporttakken met gemengde ledenscharen. Als Turken/Marokkanen via sportverenigingen autochtonen tegenkomen, dan gebeurt dat voornamelijk via veldvoetbal. Leden uit voornoemde etnische groepen waren ongeveer even vaak lid van een etnische vereniging.

De derde onderzoeksvraag luidde: hoe verschilt de ontmoetingskans via sportverenigingen op verschillende schaalniveaus? Leden bleken niet alleen samen te klitten op het niveau van ledenscharen per sporttak, maar ook binnen onderliggende lagen. Van de niet-westerse, allochtone leden van sportverenigingen, was één op de vijf leden, lid van door en voor allochtone opgerichte verenigingen. Van de autochtone leden van sportverenigingen was ruim één op de drie leden, lid van naar autochtonen en allochtone gemengde gezelschappen. Bij veldvoetbal was dat zes op de tien leden.

Al met al, spreken de bevindingen uit deze deelstudie, vergeleken met die uit de voorgaande deelstudie, meer voor Bourdieu's *verdelerhypothese* dan voor Putnams *verbinderhypothese*. Verfijndere gegevens, op het niveau van verenigingen en van gezelschappen, tonen dat ontmoetingskansen met gegevens over de samenstelling van ledenscharen per sporttak worden overschat.

3.7 Discussie

Vervolgonderzoek kan vooruitgang boeken op minstens vijf vlakken.

Een eerste vlak betreft het berekenen van een totaalmaat voor ontmoetingskansen met gegevens over de gemiddelde samenstelling per gezelschap. Deze studie gebruikte gegevens over de samenstelling van ledenscharen per sporttak, waardoor ontmoetingskansen werden overschat.

Een tweede vlak betreft het berekenen van ontmoetingskansen voor afzonderlijke bevolkingsgroepen. Hoe groot is deze kans voor bijvoorbeeld vrouwen versus mannen? Om voldoende aantallen respondenten te verkrijgen voor dergelijke uitsplitsingen, kunnen bij

toekomstige grootschalige veldonderzoeken getrapte steekproeven worden getrokken, waarin personen uit etnische minderheden zijn oververtegenwoordigd. Dit is mogelijk als verenigingen de etnische herkomst van hun leden en de samenstelling van teams of trainingsgroepen registreren.

Een derde vlak betreft het vergelijken van ontmoetingskansen via lidmaatschap van sportverenigingen met die via buurt, school of werk. Is het sportverenigingsleven een voortzetting dan wel doorbreking van etnische scheidslijnen binnen andersoortige verbanden? Kennen sportverenigingen een kleurrijkere samenstelling dan bijvoorbeeld de buurten waarin ze liggen?

Een vierde vlak betreft het beschrijven van etnische menging op meerdere momenten voor inzicht in processen, zoals witte en zwarte vlucht. Wijken autochtonen toenemend uit naar witte sporttakken, en allochtonen naar zwarte sporttakken? Kiezen verschillende etnische groepen almaar meer voor etnische verenigingen? Sporten leden steeds vaker in etnisch eenzijdig samengestelde gezelschappen?

Een vijfde en laatste vlak betreft vragen over verbroedering: nu vertrekvragen over ontmoetingen zijn beantwoord, dringen dergelijke vervolgvragen zich op met hernieuwde kracht. Ontstaan etnisch gemengde kennissenkringen of zelfs vriendschappen, en uiteindelijk ook groepsoverstijgend vertrouwen? Ofwel, leidt lidmaatschap tot bruggen die voorbij het sportverenigingsleven reiken, tot in het leven van alledag?

DEEL 2. VERBROEDERING

4. Bier, frikandel en voetbal

Vriendschappen, kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen¹

Soccer is war minus the shooting.

– George Orwell –

Smokey, this is not 'Nam. This is bowling. There are rules.

– Walter Sobchak, in *The Big Lebowski*² –

¹ Dit hoofdstuk is een bewerking van: Meulen, R. van der (2007). Bier, frikandel en voetbal: lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 28(2), 166-191.

² Uit *The Big Lebowski*, Amerikaanse *cultcomedy* over drie bowlingvrienden die in een onguur zaakje verwickeld raken. Niets verstoort echter hun vaste bowlingavondje met veel bier en pizza.

4.1 De belangrijkste bijzaak in het leven

Putnam (2001a) beschouwt het sterk teruglopende ledental van de Amerikaanse bowlingbond als een barometer die duidt op afnemende sociale samenhang.³ Een opmerkelijke veronderstelling, omdat bowling veeleer geldt als belegen volksvermaak. Dit roept de vraag op in hoeverre de favoriete hangplek van bierbuikige antihelden als Fred Flintstone de inwoners van de Verenigde Staten daadwerkelijk met elkaar verbindt, en zo ja, hoe dan. Deze deelstudie onderzoekt de invloed van lidmaatschap van sportverenigingen op verbondenheid van mensen met medemensen in hedendaags Nederland. Drie uiteenlopende invalshoeken staan onder de aandacht.

De eerste, positieve, invalshoek ziet het sportverenigingsleven als een *verbinder*, leidend tot grote kennissenkringen, hechte vriendschappen, en veralgemeend vertrouwen, ofwel geloof in de goedgezindheid van medemensen. Volgens Putnam versterkt sportbeoefening sociale samenhang — als 'belangrijkste bijzaak in het leven' —, juist dankzij een ongedwongen sfeer van omgang.⁴ Dat geldt vooral voor sportbeoefening binnen verenigingsverband. Zo consumeren volgens bowlingbaanuitbaters verenigingsbowlers vergeleken met 'solobowlers' driemaal zoveel drank. Het sportverenigingsleven is echter meer dan 'bowling, bier en pizza', aldus Putnam. Neem de verzonnen voetbalvereniging *VV VIDI* (Voor Iedereen Door Iedereen) in Nederland: leden trekken trouw aan vlag en vaandel ten strijde, kennen elkaar allen bij naam, en elk draagt bij aan het verenigingsbelang. Tijdens de 'derde helft' in de sportkantine lopen de gesprekken uiteen van huis, kinderen en baan, tot aan het nieuwe gemeentelijke bestemmingsplan en de vraag of de hypotheekrenteaftrek al dan niet moet worden afgeschaft. Sportverenigingen zorgen aldus voor gezamenlijke bezigheden en uitwisseling van meningen door mensen met uiteenlopende achtergronden.

De tweede, negatieve, invalshoek ziet het sportverenigingsleven als een *verdeler*, juist leidend tot minder kennissen, vriendschappen, en veralgemeend vertrouwen. De topsport van vandaag de dag die door doping, omkoping en spelverruwing wordt geplaagd, toont dat wedijver niet altijd het beste in mensen naar boven haalt. Maar ook binnen de breedtesport wordt het vertrouwen in medemensen veelvuldig geschaad, en daarbij gaat het om meer dan onschuldig gekissebis over wie er in de basisopstelling staan. Zo toont een enquête uit 2006 dat de helft van de voetbalscheidsrechters ooit met geweld op of rondom het veld te maken had (www.stichtingstomp.nl). Volgens het Letsel Informatie Systeem (Stichting Consument en Veiligheid) lieten zich tussen 1998 en 2002 jaarlijks 240 Nederlanders

³ Ondanks Putnams sombere voorspellingen uit 1995 en 2001, ging de Amerikaanse bowlingbond overigens allerm minst ter ziele. Met ledentalen (www.bowl.com) en inwonertallen (www.census.gov) berekende ik dat de organisatiegraad tussen 1995 en 2005 slechts daalde van 23 naar 20 leden per 1.000 inwoners.

⁴ De uitspraak 'sport is de belangrijkste bijzaak in het leven' wordt toegeschreven aan sportcommentator Kees Jansma.

in het ziekenhuis behandelen voor geweld op het voetbalveld, in het zwembad of bij een andere sportplaats. En uit een Noorse panelstudie blijkt dat beoefening van kracht-/vechtsport jongens niet alleen sterker maakt, maar ook minder sociaal, zodat ze vaker zijn betrokken bij vernielingen, vechtpartijen en diefstal (Endresen & Olweus, 2005). Bezien door de bril van Bourdieu (1979), vermindert het sportverenigingsleven dan ook veralgemeend vertrouwen. Dit vrijetijdsverband bevordert niet alleen strijd tussen individuen in termen van 'sneller, hoger, sterker', maar tevens een meer verborgen strijd tussen bevolkingsgroepen (Van Bottenburg, 1994). Het sportverenigingsleven vormt een verzamelplaats van sociale gelijken die zich al wedijverend om de 'goede smaak', onderling verbonden tonen en zich tegen leden uit andere groepen afzetten.

De derde, neutrale, invalshoek ziet het sportverenigingsleven slechts als een *tijdverdrijver*, die mensen en medemensen evenmin verdeelt, als dat ze deze verbindt. Omdat sporters een zekere mate van geweld binnen het verband van de sport beschouwen als 'normaal', heeft agressie binnen de sport geen gevolgen voor houdingen en gedragingen van mensen in het dagelijkse leven (Bredemeier, Shields, & Horn, 2002). Zo luidt het motto van de gebroeders Blackwood, bijgenaamd *the bruise brothers* en spelend voor American footballclub de Miami Dolphins, *'We don't want to hurt you, just make you hurt'*. Verder valt te betwijfelen dat elk lid dankzij lidmaatschap meer bewust wordt van het algemene belang, aangezien het merendeel van de Nederlandse sportverenigingen met kadertekorten kampt (Van Lindert & Janssens, 1998). Niet alle leden verrichten immers vrijwilligerswerk. Naast trouwe leden, het 'verenigingsmeubilair', zijn er ook leden die nooit komen dan wel enkel om te sporten, de 'spookleden' en 'clubconsumenten'.

Hoofdstuk 4 beantwoordt twee onderzoeksvragen over de invloed van lidmaatschap van sportverenigingen in Nederland in 2003 op verbondenheid van mensen met medemensen. Verbondenheid wordt geoperationaliseerd als het hebben van een grote kenniskring en het hebben van veralgemeend vertrouwen. Gezien de uiteenlopende invalshoeken dringt de vraag zich op of het sportverenigingsleven nu een verbinder is, een verdeeler, of slechts een tijdverdrijver. De eerste onderzoeksvraag luidt daarom: in hoeverre zijn ooit-leden meer verbonden dan nooit-leden? Verder roepen de voorbeelden waarmee de invalshoeken werden verduidelijkt, vragen op over voorwaarden waaronder. De tweede onderzoeksvraag luidt dan ook: hoe verschillen ooit-leden onderling, afhankelijk van de omstandigheden die zij tijdens hun loopbaan ondervinden? Maakt het bijvoorbeeld uit of iemand sport met nieuwe bekenden of met oude bekenden, een teamsport beoefent of een solosport, en of deze persoon jarenlang lid is of pas sinds kort? Voor de analyses wordt de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2003 (FNB 2003) gebruikt. Dit is een grootschalig vragenlijstonderzoek met retrospectieve gegevens over loopbanen binnen sportverenigingen van ruim tweeduizend volwassenen.

4.2 Onderzoeksgeneraties: van macro naar micro

In paragraaf 4.1 schetste ik drie invalshoeken op het verbindingsvermogen van sportverenigingen. Uit dergelijke macrobespiegelingen valt weliswaar af te leiden dat lidmaatschap al dan niet de verbondenheid van een land in een bepaalde richting beïnvloedt, maar niet op welke wijze en onder welke omstandigheden. Daarmee zijn deze invalshoeken theorie-arm. Voorbeelden, zoals 'onvermoeide vrijwilligers', ofwel verschijnselen die moeten worden verklaard, worden veelal tevens opgevoerd als 'verklaringen'. Bovendien gaat de aandacht vaak eenzijdig uit naar voorbeelden die vermeende positieve dan wel negatieve effecten onderstrepen in plaats van *tegen*voorbeelden die een meerzijdig beeld schetsen. Verder leeft bij sommige commentatoren de gedachte dat elk lidmaatschap van een sportvereniging verbindt (of verdeelt). Dit terwijl andere commentaren het vermogen om sociale samenhang te bevorderen, beschouwen als een bijzonderheid van een bepaalde sporttak. Deze studie probeert dieper te graven, op zoek naar algemene kenmerken die de voorwaarden vormen waaronder lidmaatschap van sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen verbindt. Daartoe wordt de loopbaan van een lid, ofwel het persoonlijke pad dat iemand binnen het verenigingsleven aflegt, ontleed naar omstandigheden.

Waarom vertrouwen de inwoners van sommige landen elkaar meer dan de inwoners van andere landen? Deze studie probeert kenmerken van hogere schaal-eenheden, zoals landen, zoveel mogelijk te verklaren als uitkomsten van kenmerken van lagere schaal-eenheden (vergelijk Coleman, 1990; Ultee, 2005). Maatschappelijke verschijnselen (*macroniveau*) worden in dit onderzoek zodoende herleid tot handelingen van individuen (*microniveau*). Daarbij wordt verondersteld dat de onmiddellijke omgevingen waarin deze individuen zijn ingebed (*mesoniveau*), in belangrijke mate bepalen hoe zij handelen. De deelname en de wijze van deelname aan kleinschalige verbanden, bijvoorbeeld buurt, school, werk, en in het bijzonder het sportverenigingsleven, wordt in deze studie gezien als voornaamste voorspeller van verbondenheid tussen en mensen en tussen bevolkingsgroepen.

Figuur 1.1 toont de onderverdeling die ik in deze studie maak van de literatuur over vriendschappen, kennissenkringen, en veralgemeend vertrouwen, ofwel sociaal kapitaal. Op grond van onderzoeksvragen, hypothesen en gegevens over steeds verfijndere schaal-eenheden, van het macroniveau van landen naar het microniveau van loopbanen, worden vier almaar diepergravende onderzoeksgeneraties onderscheiden. Waar de variabelen uit de eerste generatie, lidmaatschapsgraad en vertrouwensgraad, macro-eenheden betreffen, worden verklaringen binnen de vierde generatie volledig naar micro-eenheden uitgeschreven, namelijk individuen, loopbanen en omstandigheden binnen onmiddellijke omgevingen.

De eerste generatie komt tot de basisbevinding dat de *lidmaatschapsgraad* van een regio positief samenhangt met haar vertrouwensgraad. Het bekendste voorbeeld is Putnam

(1993, 2001a). Met geaggregeerde gegevens uit enquêtes onder individuen stelt hij vast dat hoe hoger het percentage inwoners van een regio dat lid is van een vereniging, des te hoger het percentage inwoners in die regio met vertrouwen in medemensen. De eerste generatie verschaft een oppervlakkige verklaring en oppert tussen de twee voornoemde *macrovariabelen* slechts een samenhang.

De tweede generatie vindt een positief verband tussen *lidmaatschap* en vertrouwen. Niet-geaggregeerde individuele enquêtegegevens toetsen de veronderstelling dat lidmaatschap van verenigingen vertrouwen bevordert, scherper. Een dergelijke verklaring graaft dieper, maar oppert tussen de twee voornoemde *microvariabelen* nog altijd niet meer dan een samenhang. Met gegevens over duizenden individuen in plaats van over enkele tientallen regio's kunnen invloeden van het verenigingsleven nauwkeuriger, alsook gecontroleerd voor overige variabelen worden geschat. Bovenal onderbouwt de tweede generatie bevindingen over de afgenomen vertrouwensgraad, ofwel over macroveranderingen, met microhypothesen over de gevolgen van individuen en hun handelingen, daar waar actoren en acties ontbreken in de macroanalyses van Putnam. Zo sneren Brehm en Rahn (1997: 116-117): '*Communities*' do not join the PTA or enlist in farming organizations, parents and farmers do'.⁵

De derde generatie stelt echter dat de invloed van lidmaatschap op vertrouwen verschilt, afhankelijk van de soortnaam van iemands vereniging, zoals 'sportvereniging' of 'kerkgenootschap', ofwel afhankelijk van diens *lidmaatschapstak*. Door simpelweg over het wel versus niet lid zijn te spreken, scheren Brehm en Rahn ten onrechte allerlei verenigingssoorten, zoals kerken, vakbonden en sportverenigingen, over één kam. Volgens Stolle en Rochon (1998) hebben verenigingen niet noodzakelijk gelijke, laat staan gunstige, maatschappelijke gevolgen. Racistische organisaties bijvoorbeeld, wakkeren juist wantrouwen aan. Andere studies bevestigen dat het verbindingsvermogen van lidmaatschap verschilt per lidmaatschapstak (Breedveld & Van der Meulen, 2002/2003; Freitag, 2003; Scheerder, Pauwels, & Vanreusel, 2004; Wuthnow, 2003). Deze derde generatie graaft dieper door te stellen dat de samenhang tussen de twee microvariabelen, lidmaatschap en vertrouwen, door een *mesovariabele* wordt verklaard, namelijk iemands lidmaatschapstak. Een etiket, zoals 'sportvereniging' of een nog verfijnder etiket, zoals 'voetbalvereniging', kent echter geen theoretische inhoud. Bovendien vormen zulke etiketten vermoedelijk te grove benaderingen van de aard van het lidmaatschap, zoals een afzonderlijk lid deze ervaart, en al helemaal geen verklaring daarvan. Over wat de aard van een lidmaatschap van een bepaalde lidmaatschapstak behelst, blijven auteurs binnen de derde generatie dan ook vaag. Gezien de verscheidenheid in de wijze waarop leden invulling geven aan hun lid-

⁵ PTA is een afkorting van *Parent Teacher Association*, een Amerikaanse ouderorganisatie.

maatschap, komen ervaringen van kernleden van verenigingen van verschillende lidmaatschapstakken mogelijk meer overeen dan die van kernleden versus randleden van verenigingen van dezelfde lidmaatschapstak. Of, bijvoorbeeld, lidmaatschap van een sportvereniging meer verbindt dan lidmaatschap van een kerkgenootschap, hangt aldus af van de invulling die een persoon geeft aan zijn of haar lidmaatschap.

De vierde en laatste generatie veronderstelt dat omstandigheden die leden ondervinden, ofwel hun *lidmaatschapsloopbaan*, bepalen hoeveel vertrouwen zij ontwikkelen (Cigler & Joslyn, 2002; Glover, Shinew, & Parry, 2005; Hooghe, 1999, 2001). Volgens de vierde generatie tonen studies uit de derde generatie enkel effecten van een gemiddeld lidmaatschap van een bepaalde lidmaatschapstak. Met drie soorten microvariabelen – medeleden, bezigheden en tijdstippen – voorziet de vierde generatie de vage mesovariabele 'lidmaatschapstak' van een theoretische inhoud. Met aandacht voor dit 'met wie', 'wat' en 'wanneer', ofwel de aard van iemands lidmaatschapsloopbaan, in plaats van uit te gaan van een gemiddeld effect per lidmaatschapstak, komt deze generatie tot diepergravende verklaringen van de invloed van het verenigingsleven op sociale samenhang.

4.3 Onderzoeksmodel: overbruggen in zeven stappen

Hoe verbindt lidmaatschap mensen en bevolkingsgroepen? Vooralsnog ontbreekt het in de onderzoeksliteratuur aan een overkoepelend onderzoeksmodel dat voorwaarden aanwijst waaronder lidmaatschap leidt tot sociale samenhang. Op grond van sociologische en sociaalpsychologische inzichten ontwikkelde ik het in figuur 1.2 weergegeven bruggenmodel. Volgens dit onderzoeksmodel verwerven leden van sportverenigingen allereerst verbijzonderd vertrouwen dat zich beperkt tot bekenden uit het verenigingsleven. Daarna verbreedt dit vertrouwen zich tot vertrouwen in onbekenden in het dagelijkse leven. Ofwel: van vertrouwen in medeleden naar vertrouwen in medemensen, en van één bepaald verband naar andere verbanden.

Volgens het bruggenmodel vindt deze vertrouwensverbreding plaats in zeven stappen. Het vertrekpunt van het model is dat mensen al deel uitmaken van andere maatschappelijke verbanden, zoals buurt, school, werk en andere middenveldverbanden, bijvoorbeeld kerk, moskee of synagoge (*andersoortige inbedding*). Eerder onderzoek toont dat veralgemeend vertrouwen niet alleen samenhangt met lidmaatschap, maar ook met stedelijkheid, opleiding, inkomen, religie en andere variabelen (Brehm & Rahn, 1997). Omdat deze overige variabelen mogelijk zowel van invloed zijn op vertrouwen, als op lidmaatschap, houden de analyses uit deze studie deze overige variabelen constant.

De eerste stap is dat mensen lid worden van een sportvereniging (*sportieve inbedding*).⁶ Dan zijn er de stappen 2-4: de lidmaatschapsomstandigheden. Zo is de tweede stap dat leden binnen hun teams of trainingsgroepen een bepaald aantal medeleden met bepaalde sociale achtergronden treffen (*sportieve ontmoeting*). De derde stap is dat leden onderling sportieve en sociale bezigheden ondernemen, bijvoorbeeld niet alleen voetballen, maar ook nakletsen (*sportieve omgang*). De vierde stap is dat leden op bepaalde tijdstippen en gedurende bepaalde perioden verenigingservaringen opbouwen (*sportieve blootstelling*). Zo worden zij op een bepaalde leeftijd lid, voor een bepaald aantal jaren achtereen, bezoeken hun vereniging een bepaald aantal keren per week, en zijn ze indien gestopt, al een bepaald aantal jaren niet meer lid.

Afsluitend zijn er de stappen 5-7: de lidmaatschapsgevolgen. Daarbij is de vijfde stap dat leden verbijzonderd vertrouwen in medeleden ontwikkelen (*sportieve verbroedering*). De zesde stap is dat leden ook buiten de vereniging om, onderlinge bezigheden ondernemen (*alledaagse omgang*). Denk aan verjaardagsbezoek, hulp bij een verbouwing of uitgaan. Op dat moment worden sportmaten kennissen of groeien er zelfs vriendschappen. De zevende en laatste stap is dat leden veralgemeend vertrouwen in medemensen ontwikkelen (*alledaagse verbroedering*). Het oorspronkelijke vertrouwen in medeleden verbreedt zich dan zover totdat het ook niet-leden omvat, ofwel onbekende personen die leden al dan niet tegenkomen in het dagelijkse leven.

4.4 Hypothesen

4.4.1 Lidmaatschap

De uiteenlopende invalshoeken, zoals besproken in paragraaf 4.1, leiden tot drie verschillende hypothesen over de invloed van lidmaatschap op verbondenheid van mensen met medemensen. De eerste voorspelling luidt dat ooit-leden meer verbonden zijn dan nooit-leden (*verbinderhypothese*). De tweede voorspelling luidt dat ooit-leden minder verbonden zijn dan nooit-leden (*verdelerhypothese*). De derde en laatste voorspelling luidt dat ooit-leden even verbonden zijn als nooit-leden (*tijdverdrijverhypothese*).

4.4.2 Loopbaan

Vervolgens kunnen elf hypothesen worden geformuleerd over onderlinge verschillen tussen ooit-leden. Deze veronderstellingen betreffen drie soorten loopbaanomstandigheden.

⁶ 'Sportieve' wordt in dit hoofdstuk gebruikt in neutrale en niet noodzakelijk in positieve zin, ofwel, in de betekenis van 'in verband staand met de sport' in plaats van 'eerlijk' of 'fair'.

Sportieve ontmoeting

De eerste soort van omstandigheden betreft invloeden op verbondenheid van de medeleden die leden treffen binnen hun gezelschap, ofwel 'het met wie' van lidmaatschap.

De eerste voorspelling luidt dat leden die sporten in onbekend gezelschap meer verbonden zijn (vaker een grote kennissenkring hebben, alsook vaker veralgemeend vertrouwen) dan leden die sporten in bekend gezelschap (*introductiehypothese*). Van verruiming van kennissenkringen en van blikveldverbredende ervaringen kan geen sprake zijn, als mensen sporten met burens, medeleerlingen of collega's. Omgang met bekenden versterkt dan immers hoogstens al bestaand contact.

De tweede voorspelling luidt dat leden die sporten in gemengd gezelschap meer verbonden zijn dan leden die sporten in ongemengd gezelschap (*heterofiliehypothese*). Samen sporten met mensen met andere sociaaleconomische of etnische achtergronden, verschaft gelegenheden tot het opbouwen van gemengde kennissenkringen, leidend tot blikveldverbredende ervaringen (Allport, 1954; Putnam, 2001a).

De derde voorspelling luidt dat leden die sporten in meerdere gezelschappen meer verbonden zijn dan leden die sporten in één gezelschap (*variatiehypothese*). Van hoe meer gezelschappen leden immers deel uit maken, des te meer afwisselende verenigingservaringen zij opbouwen (Cigler & Joslyn, 2002).

De vierde voorspelling luidt dat leden die sporten in klein gezelschap meer verbonden zijn dan leden die sporten in groot gezelschap (*extensiehypothese*). Sportteams en trainingsgroepen kennen ogenschijnlijk een ideale omvang voor het leggen van persoonlijk contact. Maar hoe groter een groep, des te gemakkelijker klieken ontstaan. Sporten in groot gezelschap leidt aldus eerder tot oppervlakkige omgang en vergemakkelijkt vermijdingsdrang.

Sportieve omgang

De tweede soort van omstandigheden betreft invloeden op verbondenheid van sportieve en sociale bezigheden die leden onderling ondernemen, ofwel het 'wat' van lidmaatschap.

De vijfde voorspelling luidt dat leden die teamsporten beoefenen meer verbonden zijn dan leden die solosporten beoefenen (*interdependentiehypothese*). Teamsporten, zoals voetbal, scheppen situaties waarin afzonderlijke spelers moeten samenwerken, waardoor mensen ervaren dat zij op elkaar kunnen rekenen (Allport, 1954; McClendon & Eitzen, 1975; Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1961). Ook solosporten, zoals atletiek, kennen soms een teamelement (denk aan estafetteploegen), maar de nadruk ligt op individuele inbreng. Voor sportwedstrijden geldt echter dat gemeenschappelijke doelen even vaak wél als níet worden behaald. Er is telkens maar één winnaar (afgezien van een gelijkspel). Als

teamgenoten hun gemeenschappelijke doel niet behalen, kunnen zij gemakkelijk de schuld op elkaar afschuiven, leidend tot verdeeldheid.

De zesde voorspelling luidt dat leden die non-contactsporten beoefenen meer verbonden zijn dan leden die contactsporten beoefenen (*restrictiehypothese*). Non-contactsporten, zoals korfbal, verbieden aanraking van tegenstanders. Soms, zoals bij volleybal, kennen beide partijen zelfs hun eigen speelhelpt, die zij niet mogen verlaten. Spelers van verschillende partijen kunnen en mogen elkaar wel aanraken bij contactsporten, zoals voetbal. Harde aanrakingen en overtredingen kunnen echter wrevel wekken, uitmondend in verbaal of fysiek geweld, waarbij het vertrouwen in medemensen wordt geschaad (Veldboer, Boonstra, & Duyvendak, 2003).

De zevende voorspelling luidt dat leden die doorgaans langer in de sportkantine napraten en vaker vrijwilligerswerk verrichten, meer verbonden zijn dan leden die dat hoogstens een enkele keer doen (*conversatiehypothese*). 'Bowling, beer and pizza' is de smeerolie van het verenigingsleven, aldus Putnam (2001a: 113). Gesprekken tijdens de 'derde helft' in de sportkantine vormen gelegenheden waarbij leden van allerlei pluimage meer vernemen over de achtergronden van elkaar. De titel van deze deelstudie zinspeelt hierop: naar verluidt duurt bij veel verenigingen de derde helft het langst.

Sportieve blootstelling

De derde soort van omstandigheden betreft invloeden op verbondenheid van tijdstippen waarop en perioden gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen, ofwel het 'wanneer' van lidmaatschap.

De achtste voorspelling luidt dat leden die al op jonge leeftijd lid werden, meer verbonden zijn dan leden die pas als volwassene lid werden (*initiatiehypothese*). De klassieke opvatting in de sociale wetenschappen is dat mensen tijdens hun jeugd het meest worden gevormd (Erikson, 1963; Brim & Kagan, 1980). Eerder onderzoek voor de Verenigde Staten laat inderdaad zien dat leden die als jeugdige lid werden, meer veralgemeend vertrouwen hebben dan niet-leden, wat niet geldt voor leden die pas als volwassene lid werden (Stolle & Hooghe, 2004).

De negende voorspelling luidt dat leden die langer lid zijn, meer verbonden zijn dan leden die korter lid zijn (*duratiehypothese*). Deze verwachting sluit aan bij de algemene opvatting dat 'vriendschap en vertrouwen moeten groeien'.

De tiende voorspelling luidt dat leden die vaker hun vereniging bezoeken, meer verbonden zijn dan leden die hoogstens een enkele keer hun vereniging bezoeken (*frequentiehypothese*). Ook die verwachting veronderstelt dat kansen op kennissen en op vertrouwen toenemen bij meer gelegenheden.

De elfde voorspelling luidt dat leden die langer geleden gestopt zijn, minder verbonden zijn dan leden die nog niet gestopt zijn dan wel korter geleden gestopt zijn (*inhibitiehypothese*). Enerzijds heeft huidig lidmaatschap vermoedelijk meer invloed dan vroeger lidmaatschap (Hooghe, 1999). Anderzijds zullen leden die zich bij hun vereniging afmelden, niet meteen, maar pas na verloop van tijd, minder verbonden worden. De vraag is dan: wanneer dooft de invloed van lidmaatschap uit? Afgaande op zegswijzen, zoals 'uit het oog, uit het hart' en 'vertrouwen komt te voet, maar vertrekt te paard', kennen eerder gevormde banden een betrekkelijke broosheid.

4.5 Onderzoeksopzet

4.5.1 Gegevensbron

De hypothesen worden getoetst met gegevens uit de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2003 (De Graaf, De Graaf, Kraaykamp & Ultee 2003). De nettorespons bedraagt 53 procent. Vragenlijsten werden afgenomen onder 18-70 jarigen en hun eventuele partner. Via weging wordt de steekproef representatief gemaakt voor de bevolking naar leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, verstedelijking en regio.

Veel sociaal-kapitaalstudies via bevolkingsenquêtes bevatten grove metingen van lidmaatschapsloopbanen. Ondervraagden kruisen hun huidige lidmaatschappen aan, waarna slechts enkele verdiepvragen volgen, zoals over de tijdsbesteding per lidmaatschap. De FNB 2003 bevat juist veel vragen over de invulling van lidmaatschapsloopbanen. Dit toegespitst op het sportverenigingsleven: één van de meest verbindende verbanden volgens Putnam. Aldus wordt binnen de vierde onderzoeksgeneratie naar sociaal kapitaal gestreefd naar vooruitgang op drie vlakken.

Het eerste vlak betreft het gebruik van verfijndere gegevens over het 'met wie' van lidmaatschap. Hooghe (2001) hercodeert de lidmaatschapstak waarvan leden lid zijn, bijvoorbeeld 'sportvereniging', naar het gemiddelde opleidingsniveau van alle leden van deze lidmaatschapstak. Daarmee wordt de sociaaleconomische samenstelling van gezelschappen slechts grof geschat. Zo toont eerder onderzoek dat autochtone en allochtone leden, ook al maken zij deel uit van de ledenschare van dezelfde sporttak, deels samenklitten binnen eigen verenigingen en gezelschappen (Van der Meulen & Ultee, 2006). De FNB bevat gegevens over het laagste schaalniveau, de samenstelling per gezelschap, zodat invloeden van medeleden beter kunnen worden bepaald.

Het tweede vlak betreft het gebruik van verfijndere gegevens over het 'wat' van lidmaatschap. Uslander (1999) toont dat sportbeoefening leidt tot meer veralgemeend vertrouwen. Vervolgens oppert hij dat beoefening van teamsporten meer verbindt dan beoefening van solosporten. Omdat sporttakken veelal in meerdere opzichten van elkaar verschillen, kunnen effecten van het soort sporttak echter niet eenvoudig worden nagegaan. Zo

gaat het bij atletiek versus voetbal, niet alleen om een teamsport versus een solosport, maar ook om een sporttak waarbij contact wel versus niet is toegestaan. De FNB bevat gegevens over 29 verschillende sporttakken, zodat via constant houden, invloeden van bezigheden zuiverder kunnen worden bepaald.

Het derde vlak betreft het gebruik van gegevens over het 'wanneer' van lidmaatschap. Hooghe (1999) stelt vast dat vroeger lidmaatschap veralgemeend vertrouwen beter verklaart dan huidig lidmaatschap. Dit toont echter nog niet hoe de invloed van lidmaatschap van tijdsinvloeden afhangt. Zo valt te denken aan het levensjaar waarin een persoon voor het eerst lid was, de lengte in jaren van diens loopbaan, alsook het aantal jaren dat iemand, indien gestopt, niet meer lid is. De FNB bevat gegevens over start- en stopjaren van vier lidmaatschapsloopbanen, zodat invloeden van tijdstippen nauwkeuriger kunnen worden bepaald.

4.5.2 Variabelen

In deze studie worden met logistische regressiemodellen kansen op verbondenheid berekend. Om minstens drie redenen is gekozen voor toetsing van een eenvoudig model met zoveel mogelijk dichotome, aangemaakte variabelen.

De eerste reden is dat sommige onafhankelijke variabelen, zoals het percentage bekenden binnen iemands gezelschap, ordinaal zijn gemeten. Daarvoor dummyvariabelen opnemen, vergroot de kans op fouten van de eerste en de tweede orde. Dan worden teveel parameters met te weinig respondenten geschat.

De tweede reden is dat voor elke loopbaanomstandigheid, zoals het al dan niet hebben gesport in gezelschap van bekenden (*introductie*), op grond van maximaal vier afzonderlijke lidmaatschappen één totaalvariabele wordt berekend. Het valt moeilijk te zeggen of beoefening van twee sporten in gezelschap van 0-25 procent bekenden meer omgang met bekenden oplevert dan beoefening van één sport met 25-50 procent bekenden. Gemakkelijker valt te onderscheiden tussen leden die al dan niet in minstens één gezelschap met minstens 50 procent bekenden sport(t)en.

De derde en laatste reden is dat elk model de werkelijkheid noodzakelijkerwijs vereenvoudigt. Ook voor het opnemen van interactietermen en van kwadratische termen (in plaats van lineaire) valt wat te zeggen. Omdat deze studie veel nieuwe hypothesen toetst, beschouw ik een vereenvoudigd model als voorlopig toereikend.

Ontbrekende waarden op de loopbaanvariabelen en op de afhankelijke variabelen zijn scores 0 toegekend.⁷⁷ Alle overige variabelen zijn gehercodeerd tot bijbehorende gemiddelden.

⁷ Een betere behandeling van ontbrekende waarden op dichotome loopbaanvariabelen is meervoudige *random imputatie* met 0/1 scores. Be-

Lidmaatschapsloopbaan

In een mondelinge module rapporteerden respondenten over maximaal twee huidige en maximaal twee vroegere sporten. Allereerst werd gevraagd naar het beginjaar (alsook het eventuele eindjaar) en vervolgens naar de (overwegende) wijze van beoefening tijdens de betreffende loopbaan. In een schriftelijke module werden leden bovendien gevraagd hoe vaak zij bij hun voornaamste huidige vereniging napraten en hoe vaak zij vrijwilligerswerk verrichten. Bijlage 1 beschrijft de meting en operationalisering van deze loopbaanvariabelen.

Sportieve verbroedering

Een schriftelijke module bevat stellingen over het omgangsklimaat, beantwoord door leden voor de voornaamste, huidige vereniging. Enerzijds werd gepeild naar positieve ervaringen ('Ik voel me sterk verbonden met mijn sportvereniging'). Anderzijds werd ook naar negatieve ervaringen gevraagd ('Leden van mijn vereniging hebben hun lidmaatschap opgezegd vanwege conflicten' en 'Bij mijn sportvereniging heb ik forse overtredingen of bedreigingen meegemaakt tijdens wedstrijden').

Alledaagse omgang

Een mondelinge module, ontworpen naar inzichten uit eerdere netwerkstudies (Burt, 1984), bevat vragen over huidige persoonlijke netwerken. Allereerst werden respondenten gevraagd naar het aantal 'belangrijke sociale contacten', ofwel *vriendschappen*. De toelichting luidde: 'We willen u enkele vragen stellen over uw belangrijke sociale contacten. Daarmee bedoelen we de personen bij wie u terecht kunt voor raad of advies over zaken als werk, studie, verhuizing, relaties, enzovoorts.' Daarna volgden vergelijkbare vragen over aantallen 'minder intensieve sociale contacten', ofwel *kennissen*, toegelicht als 'Vaak zijn dat burens, collega's of clubgenoten, maar u kunt ook denken aan neven en nichten'. Respondenten rapporteerden aantallen vriendschappen en kennissen naar de plek waar zij deze personen leerden kennen, ofwel naar *ontmoetingsplaats*. Om schattingen te vergemakkelijken, werden grove antwoordmogelijkheden getoond, zoals '4 tot 10 personen'. Voor de analyses worden de aantallen kennissen per verband opgeteld tot het totaal. Vervolgens

paling of een persoon al dan niet ontbrekende waarden op de loopbaanvariabelen scoort, is echter bewerkelijk, omdat deze variabelen uit meerdere variabelen worden afgeleid. Zo is de variabele *frequentie* bepaald door te kijken of, van de maximaal vier gerapporteerde sportloopbanen, voor minstens één sport geldt dat deze minstens tweemaal per week en wel binnen verenigingsverband werd beoefend. Heeft een persoon voor één van deze maximaal vier sportloopbanen een ontbrekende waarde op de variabele *frequentie*, dan krijgt deze persoon echter geen ontbrekende waarde op de afgeleide variabele, in het geval deze persoon geen van zijn of haar sporten in verenigingsverband beoefende. Omdat de afzonderlijke variabelen waaruit de loopbaanvariabelen zijn afgeleid slechts enkele tientallen ontbrekende waarden kennen, is besloten om eerst scores 1 toe te kennen en vervolgens alle overige scores op 0 te zetten. Hoogstwaarschijnlijk heeft dit nauwelijks gevolgen voor de uitkomsten.

wordt een dummyvariabele *grote kennissenkring* gemaakt (0 = hoogstens negentien, 1 = minstens twintig personen).

Alledaagse verbroedering

Een schriftelijke module bevat de stelling 'Bij contacten met onbekenden schenk ik meestal vertrouwen'. De antwoordmogelijkheden worden teruggebracht tot een dummyvariabele *veralgemeend vertrouwen* (0 = 'sterk afkeurend', 'afkeurend', 'neutraal'; 1 = 'goedkeurend', 'sterk goedkeurend'). Overigens wijkt de FNB-vraag af van de volgende standaardvraag naar vertrouwen uit de General Social Survey. '*Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?*' Die vraag kent namelijk geen gelijke polen. Vertrouwensvolle mensen kunnen in de omgang met anderen nog evengoed voorzichtigheid betrachten. Omgekeerd, wantrouwige mensen laten, als ze vertrouwen schenken, hun voorzichtigheid te snel varen, en schenken blind vertrouwen.

Andersoortige inbedding

Opleiding bepaalt mogelijk zowel de kans op vertrouwen, als op lidmaatschap, leidend tot een schijnverband. Om daarmee zoveel mogelijk rekening te houden, controleren de analyses uit deze studie voor overige variabelen. Bijlage 2 beschrijft de frequentieverdeling van deze achtergrondkenmerken.

De operationalisering is als volgt. *Leeftijd* is gemeten in jaren. *Vrouw* is een dummyvariabele met man als referentiecategorie. *Opleidingsniveau* verwijst naar de hoogst voltooide opleiding. *Huishoudensinkomen* is gemeten in euro's per maand. *Gebedshuisbezoek* is vastgesteld met de vraag 'Hoe vaak bezoekt u tegenwoordig diensten/vieringen van een kerk of geloofsgemeenschap?'. *Verstedelijking* wordt bepaald met viercijferige postcodegegevens uit *Kerncijfers Wijken en Buurten 2003* (www.cbs.nl).

4.6 Resultaten

4.6.1 Beschrijvend

Sportieve inbedding

Als achtergrond voor de verklarende analyses worden allereerst beschrijvende analyses verricht. Welk deel van de bevolking was ooit lid? Tabel 4.1 toont dat in Nederland in 2003 ruim tweederde van de volwassen bevolking op enig moment tijdens de levensloop lid van een sportvereniging was (68 procent). Welk deel van de bevolking ondervond welke omstandigheden? Het antwoord op die vraag geeft de rest van de tabel.

Sportieve ontmoeting

Een vijfde sport(te) met merendeels nieuwe bekenden, de helft enkel met merendeels oude bekenden. Een kwart sport(te) met minstens één allochtoon, ruim vier op de tien sport(te) enkel met autochtonen. Een derde sport(te) met merendeels handarbeiders, eveneens een derde enkel met merendeels hoofdarbeiders. Zes op de tien sport(te) in een groot gezelschap, een tiende enkel in kleine gezelschappen. Een derde is lid geweest van minstens twee teams of trainingsgroepen, eveneens een derde van hoogstens één.

Sportieve omgang

Vier op de tien beoefende ooit een teamsport, drietiende enkel solosporten. Drie op de tien beoefende ooit een contactsport, viertiende enkel non-contact sporten. Één op de zeven praat bij de voornaamste huidige vereniging regelmatig na, het merendeel hoogstens een enkele keer of is momenteel geen lid. Één op de veertien personen verricht hiervoor regelmatig vrijwilligerswerk, zes op de tien hoogstens een enkele keer of is momenteel geen lid.

Sportieve blootstelling

Ruim de helft was al vóór het zestiende levensjaar lid, één op de zeven pas in een latere levensfase. Een derde was ooit minstens tien jaren achtereen van een bepaalde vereniging lid, eenzelfde deel nooit langer dan negen. Vier op de tien bezoekt of bezocht een bepaalde vereniging minstens tweemaal per week, een kwart hoogstens wekelijks. Vier tiende beëindigde zijn of haar loopbaan minstens tien jaar geleden, één op de veertien hoogstens negen, en een klein kwart is momenteel lid.

Tabel 4.1

Lidmaatschapskans van sportverenigingen over gehele levensloop en kansen op het hebben ervaren van bepaalde omstandigheden tijdens loopbaan, 18-70 jarigen, Nederland 2003, percentages

Variabele ^a	%		N	
	0	1	0	1
<i>Lidmaatschap</i>				
Ooit/nooit lid	32	68	688	1469
<i>Lidmaatschapsloopbaan</i>				
<i>Sportieve ontmoeting</i>				
Introductie: onbekenden/bekenden	50	18	1077	391
Heterofilie: allochtoon/autochtonen	44	25	939	530
Heterofilie: hand-/hoofdarbeiders	33	35	705	764
Extensie: klein/groot gezelschap	11	58	228	1241
Variatie: meerdere/één gezelschap	35	33	756	712
<i>Sportieve omgang</i>				
Interdependentie: team-/solosport	30	38	647	821
Restrictie: contact-/non-contactsport	38	30	818	651
Conversatie: regelmatig/enkele keer napraten	53	15	1148	320
Conversatie: regelmatig/enkele keer vrijwilligerswerk	61	7	1318	150
<i>Sportieve blootstelling</i>				
Initiatie: vroeg/laat begonnen	14	54	306	1162
Duratie: lang-/kortdurend beoefend	34	34	734	734
Frequentie: regelmatig/enkele keer beoefend	27	41	576	893
Inhibitie: lang-/kortgeleden of niet gestopt	46	22	988	481
Inhibitie: kort-/langgeleden of niet gestopt	61	7	1308	161
Inhibitie: niet/kort- of langgeleden gestopt	30	38	642	827

a Leesvoorbeeld: 18 procent van de bevolking was ooit lid van een gezelschap met merendeels onbekenden, tegenover 50 procent die enkel lid was van gezelschappen met merendeels bekenden. (Daarnaast was 32 procent nooit lid.)

Bron: FNB 2003 (N = 2.153); AVO 1999 (secundair)

Sportieve verbroedering

Leidt lidmaatschap tot vertrouwen in medeleden? Tabel 4.2 beschrijft positieve én negatieve ervaringen van leden binnen hun voornaamste huidige vereniging. Afgaande op de antwoorden 'klopt ongeveer' en 'klopt helemaal', voelt de helft van de leden zich met zijn of haar vereniging verbonden. Één op de negen maakt melding van leden die hun lidmaatschap opzegden vanwege conflicten. En één op de twaalf maakte forse overtredingen of bedreigingen mee tijdens wedstrijden.

Tabel 4.2

Het al dan niet hebben van positieve ervaringen met medeleden via lidmaatschap van sportverenigingen, 18-70 jarige leden, Nederland 2003, percentages

Stelling	Klopt hele- maal niet	Klopt niet erg	Neu- traal	Klopt onge- veer	Klopt hele- maal
Ik voel mij sterk verbonden met mijn sportvereni- ging	7	13	31	27	22
Leden van mijn sportvereniging hebben hun lid- maatschap opgezegd vanwege conflicten	31	29	29	10	1
Bij mijn sportvereniging heb ik forse overtredingen of bedreigingen meegemaakt tijdens wedstrijden	60	19	12	5	4

Bron: FNB 2003 ($N = 576$)

Alledaagse omgang

Heeft lidmaatschap ook gevolgen voor het dagelijkse leven? Volgens tabel 4.3 heeft 93 procent van de bevolking minstens vier kennissen. Het vaakst is dit via school, studie of werk (51 procent) en via buurt, straat of flat (49 procent). Een vijfde ontmoette minstens vier kennissen via het beoefenen van sport of het lidmaatschap van sportverenigingen (20 procent). Van de ooit-leden is dat 27 procent (niet gepresenteerd). Via bezoek aan kerk, synagoge of moskee (12 procent) en via lidmaatschap van andere verenigingen, organisaties of clubs (17 procent), is de ontmoetingskans kleiner.

Tabel 4.4 wijst uit dat 89 procent van de bevolking minstens één vriendschap heeft. Ook vrienden dan wel vriendinnen worden het vaakst ontmoet via school, studie of werk (44 procent) en via buurt, straat of flat (29 procent). Een tiende ontwikkelde een vriendschap via lidmaatschap van sportverenigingen (10 procent). Voor de ooit-leden is dat 13 procent (niet gepresenteerd). Opnieuw is de sportieve ontmoetingskans groter dan die via bezoek aan kerk, synagoge of moskee (5 procent) en die via lidmaatschap van andere verenigingen, organisaties of clubs (8 procent).

Tabel 4.3

Frequentieverdeling van het aantal kennissen naar ontmoetingsplaats, 18-70 jarigen, Nederland 2003, percentages

Ontmoetingsplaats	Aantal kennissen (in %) ^a					
	0	1-3	4-10	11-20	≥ 21	≥ 4
Buurt/straat/flat	24	27	31	9	9	49
School/studie/werk	28	21	28	10	13	51
Beoefenen sport/lidmaatschap sportvereniging	68	12	10	4	6	20
Bezoek kerk/synagoge/moskee	83	5	5	2	4	12
Lidmaatschap andere vereniging, organisatie of club	76	7	8	3	6	17
Andere manier	70	9	11	4	6	20
Totaal ^b	3	3	15	19	60	93

a Leesvoorbeeld: 93 procent van de bevolking heeft minstens vier kennissen, 49 procent ontmoette minstens één kennis via buurt/straat/flat.

b Optelsom van het aantal kennissen via de verschillende ontmoetingsplaatsen.

Bron: FNB 2003 ($N = 2.153$)

Tabel 4.4

Frequentieverdeling van het aantal vriendschappen naar ontmoetingsplaats, 18-70 jarigen, Nederland 2003, percentages

Ontmoetingsplaats	Aantal vriendschappen (in %) ^a						
	0	1	2	3	4	5	≥ 1
Buurt/straat/flat	71	18	7	3	1	1	29
School/studie/werk	56	23	13	5	2	1	44
Lidmaatschap sportvereniging	90	7	2	1	0	0	10
Bezoek kerk/synagoge/moskee	95	3	1	1	0	0	5
Lidmaatschap andere vereniging, organisatie of club	92	5	2	1	0	0	8
Andere manier	84	10	4	2	0	0	16
Totaal ^b	11	8	12	15	13	42	89

a Leesvoorbeeld: 89 procent van de bevolking heeft minstens één vriendschap, 29 procent ontmoette minstens één vriend of vriendin via buurt/straat/flat.

b Optelsom van aantal vriendschappen via de verschillende ontmoetingsplaatsen.

Bron: FNB 2003 ($N = 2.153$)

4.6.2 Verklarend

In paragraaf 4.6.1 stelde ik vast dat een niet verwaarloosbaar aandeel van de bevolking ooit sportte, een band met de voornaamste huidige vereniging ervaart, alsook kennissen en vriendschappen opdeed via dit verband. Tijd kan echter maar eenmaal worden besteed: mogelijk vermindert lidmaatschap van sportverenigingen de gelegenheid tot ontmoeting

van kennissen via andere verbanden. Verder is het nog een grote stap van vertrouwen in medeleden naar vertrouwen in medemensen. Hebben leden nu vaker een grote kennissenkring, alsook vaker vertrouwen in medemensen, zelfs al houden we overige variabelen constant?

Tabel 4.5 toont relatieve kansverhoudingen (odds ratio's, O.R.), voor drie logistische regressiemodellen. Stap voor stap worden de alledaagse gevolgen van lidmaatschap nagegaan, alsook de voorwaarden waaronder. Paneel (a) geeft de resultaten weer voor de kans op het wel versus niet hebben van een grote kennissenkring. Paneel (b) doet dat voor de kans op het wel versus niet hebben van veralgemeend vertrouwen.

Model 1 toont lidmaatschapseffecten, ongecontroleerd voor overige variabelen. Ooit-leden hebben vaker een grote kennissenkring dan nooit-leden (O.R. = 1,81; $p < 0,001$). Wat betreft vertrouwen is dit verschil slechts marginaal significant (O.R. = 1,19; $p < 0,10$).

Model 2 geeft lidmaatschapseffecten weer, gecontroleerd voor overige variabelen. Ook achtergrondkenmerken, zoals leeftijd, stedelijkheid en inkomen, zijn van invloed op alledaagse verbondenheid. Vooral opleiding lijkt belangrijk. De positieve samenhang tussen opleiding en lidmaatschap zorgt bovendien voor een gedeeltelijk schijnverband. Mede daardoor zwakken lidmaatschapseffecten na controle voor overige variabelen af. Toch hebben ooit-leden vergeleken met nooit-leden nog altijd een grotere kennissenkans (O.R. = 1,61; $p < 0,001$). Die bevinding ondersteunt Putnams *verbinderhypothese* volgens welke leden meer verbonden zijn dan niet-leden. Het verschil wat betreft vertrouwen is echter niet langer significant. Die bevinding sluit bij de *tijdverdrijverhypothese* aan volgens welke geen verschillen werden verwacht. De *verdelerhypothese* van Bourdieu die veronderstelt dat lidmaatschap verbondenheid vermindert, staat het zwakst.

Model 3, tot slot, toont opnieuw gecontroleerde lidmaatschapseffecten. Dit behoudens de variabele leeftijd; dat kenmerk en de lengte van iemands lidmaatschapsloopbaan lopen namelijk goeddeels gelijk. Verder betreffen de analyses van dit eindmodel enkel ooit-leden, omdat alle loopbaanomstandigheden dezelfde restcategorie van nooit-leden kennen. Drie soorten omstandigheden worden ontrafeld.

De eerste soort van omstandigheden betreft invloeden van medeleden die leden binnen hun team of trainingsgroep treffen (*sportieve ontmoeting*). Sporten met onbekenden versus bekenden vergroot de kans op kennissen (O.R. = 1,32; $p < 0,05$), maar niet die op vertrouwen. De *introductiehypothese* wordt deels weersproken: leden die in onbekend gezelschap sporten, hebben geen groter geloof in de goedgezindheid van medemensen. Ook sporten met alloctonen heeft enkel een positief effect op de kennissenkans (O.R. = 1,25; $p < 0,10$), en niet op die op vertrouwen. Er is geen verschil tussen sporten met handarbeiders versus hoofdarbeiders. De ondersteuning voor de *heterofiliehypothese* is aldus beperkt. Het aantal medesporters blijkt niet belangrijk, een bevinding die niet strookt met de *exten-*

siehypothese volgens welke leden die in klein gezelschap sporten meer verbonden zijn. Het aantal gezelschappen waarvan leden lid waren, heeft evenmin effect. De *variatiohypothese* die voorspelt dat meer lidmaatschappen tot meer verbondenheid leidt, wordt weersproken.

De tweede soort van omstandigheden betreft invloeden van sportieve en sociale bezigheden die leden met medeleden ondernemen (*sportieve omgang*). Het is niet zo dat beoefening van teamsporten meer verbindt dan beoefening van solosporten. Deze bevinding weerspreekt de *interdependentiehypothese*. Beoefening van contactsporten versus non-contactsporten verkleint de kennissenkans (O.R. = 0,75; $p < 0,10$), maar heeft geen effect op vertrouwen. Agressie is binnen contactsporten blijkbaar niet zo voorkomend dat deelnemers verminderd vertrouwen in medemensen ontwikkelen. De *restrictiehypothese* wordt deels weersproken. Regelmatig napraten bij de voornaamste huidige vereniging vergroot de kans op kennissen (O.R. = 1,97; $p < 0,001$), maar niet die op vertrouwen, dit vergeleken met hoogstens een enkele keer napraten dan wel momenteel geen lid zijn. Uitgaande van dezelfde referentiegroep, heeft verrichten van vrijwilligerswerk geen effect. De ondersteuning voor de *conversatiehypothese* is aldus beperkt.

De derde soort van omstandigheden betreft invloeden van tijdstippen waarop en perioden gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen (*sportieve blootstelling*). Tegengesteld aan de verwachting, zijn jeugdleden niet meer verbonden dan leden die pas op latere leeftijd voor het eerst lid werden. De *initiatiehypothese* wordt weersproken. Een langdurend lidmaatschap vergroot niet de kans op kennissen, maar wel die op vertrouwen (O.R. = 1,34; $p < 0,05$). De *duratiehypothese* wordt deels ondersteund. Ook een regelmatige vereniginggang vergroot niet de kans op kennissen, maar wel op vertrouwen (O.R. = 1,23; $p < 0,10$), al is dat laatste effect slechts marginaal significant. Ook de ondersteuning voor *frequentiehypothese* is gedeeltelijk. Leden die lang geleden gestopt zijn, hebben meer vertrouwen dan huidige leden (O.R. = 1,47; $p < 0,05$). De *inhibitiehypothese* wordt weersproken, omdat juist verwacht werd dat de invloed van lidmaatschap na beëindiging hiervan almaar verder vermindert.

Tabel 4.5

Relatieve kansen op het wel versus niet hebben van (a) een grote kennissenkring en (b) veralgemeend vertrouwen, 18-70 jarigen, Nederland 2003, odds ratio's

Variabele	(a) Kennissenkring			(b) Vertrouwen		
	M1	M2	M3	M1	M2	M3
Constante	1,04	0,98	0,78	0,84*	0,22***	0,43**
<i>Lidmaatschap</i>						
Ooit/nooit lid	1,81***	1,61***		1,19~	1,07	
<i>Achtergrondkenmerken</i>						
Leeftijd		1,00			1,01***	
Vrouw		0,87	0,98		1,01	0,86
Buurt: verstedelijking		0,93*	0,98		1,02	1,02
School: opleiding		1,09***	1,08***		1,15***	1,09***
Werk: inkomen		1,00~	1,00		1,00*	1,00*
Geloof: gebedshuisbezoek		1,04	1,02		1,00	0,99
<i>Loopbaan</i>						
<i>Sportieve ontmoeting</i>						
Introductie: onbekenden/bekenden			1,32*			1,13
Heterofilie: allochtoon/autochtonen			1,25~			0,88
Heterofilie: hand-/hoofdarbeiders			1,19			1,15
Extensie: klein/groot gezelschap			0,96			0,99
Variatie: meerdere/één gezelschap			1,05			0,87
<i>Sportieve omgang</i>						
Interdependentie: team-/solosport			1,24			0,85
Restrictie: contact-/non-contactsport			0,75~			0,86
Conversatie: regelm./soms napraten			1,97***			1,18
Conversatie: regelm./soms vrijw.werk			1,19			0,94
<i>Sportieve blootstelling</i>						
Initiatie: vroeg/laat begonnen			0,86			0,90
Duratie: langdurend/kortdurend			0,89			1,34*
Frequentie: regelmatig/soms keer			1,08			1,23~
Inhibitie: langgeleden/niet gestopt			1,30			1,47*
Inhibitie: kortgeleden/niet gestopt			1,21			1,22

~ p < 0,10; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001 (tweezijdig)

a Model 1-2 voor allen (N = 2.153), model 3 enkel voor ooit-leden (N = 1.446).

Bronnen: FNB 2003 (primair); AVO 1999, Kerncijfers Wijken en Buurten 2003 (secundair)

4.7 Conclusie

Hoofdstuk 4 onderzocht de invloed van lidmaatschap van sportverenigingen op alledaagse verbondenheid van mensen met medemensen. Verbondenheid werd geoperationaliseerd als het hebben van een grote kennissenkring en het hebben van veralgemeend vertrouwen. Hypothesetoetsing vond plaats voor Nederland in 2003 met retrospectieve gegevens over lidmaatschapsloopbanen van ruim tweeduizend volwassenen.

Als achtergrond werden allereerst verklarende analyses verricht. Tweederde van de bevolking was ooit lid van een sportvereniging. Een vijfde sport(te) met nieuwe bekenden. Leden ervaren doorgaans een verenigingsband, een minderheid meldt verenigingsperikelen en overtredingen of bedreigingen tijdens wedstrijden. Een vijfde ontmoette via dit verband minstens vier kennissen, een tiende ontwikkelde via dit verband minstens één vriendschap. Vervolgens werden verklarende analyses verricht. Twee onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden dan nooit-leden? Ooit-leden blijken vaker een grote kennissenkring te hebben dan nooit-leden. Wat betreft het hebben van veralgemeend vertrouwen is dit verschil slechts marginaal significant. Gecontroleerd voor overige variabelen, zoals opleiding en gebedshuisbezoek, blijft het effect op de kennissenkans significant. Deze bevinding ondersteunt Putnams veronderstelling dat lidmaatschap positieve effecten heeft (*verbinderhypothese*). Na constant houden, is het effect op vertrouwen echter niet langer significant. Omgang met bekenden via het sportverenigingsleven vergroot aldus niet het geloof in de goedgezindheid van medemensen, in tegenstelling tot wat wordt geopperd door Putnam. Omgekeerd, wakkert lidmaatschap ook geen wantrouwen aan (*verdelerhypothese*), zoals Bourdieu beweert. Het sterkst staat daarom de veronderstelling dat er, *gemiddeld* genomen, geen verdergaande gevolgen zijn van lidmaatschap voor het leven van alledag (*tijdverdrijverhypothese*).

De tweede onderzoeksvraag luidde: hoe verschillen ooit-leden onderling, afhankelijk van de omstandigheden die zij ondervinden tijdens hun loopbaan? De belangrijkste bevindingen zijn: sporten met voorheen onbekenden (*introductiehypothese*) en regelmatig bij de vereniging napraten (*conversatiehypothese*) vergroot de kans op het hebben van een grote kring van kennissen. Langdurend lidmaatschap (*duratiehypothese*) gaat gepaard met een grotere kans op het hebben van veralgemeend vertrouwen. Opvallend is dat leden die langgeleden zijn gestopt (*inhibitiehypothese*), meer veralgemeend vertrouwen vertonen, dit terwijl juist uitdoving van de invloed van lidmaatschap werd verwacht, na beëindiging hiervan. Even opmerkelijk is dat geen verschillen werden gevonden tussen beoefening van teamsporten versus solosporten (*interdependentiehypothese*). Dat duidt erop dat teamsporten ten onrechte gelden als meer 'sociaal'.

Alles overziend, wijzen de resultaten uit deze studie erop dat de invloed van lidmaatschap afhangt van de omstandigheden die leden ondervinden tijdens hun loopbaan. Van de getoetste verbanden is echter slechts een beperkt deel significant. Toekomstig onderzoek kan meer licht werpen op de wijze waarop het samenspel van medeleden, bezigheden en tijdstippen, mensen en medemensen al dan niet met elkaar verbindt, ofwel het 'met wie', 'wat' en 'wanneer' van lidmaatschap.

4.8 Discussie

Binnen wat ik omschreef als de vierde onderzoeksgeneratie naar sociaal kapitaal, streefde deze studie naar vooruitgang op twee vlakken. Het eerste, theoretische, vlak betrof het ontwikkelen van het bruggenmodel, een onderzoeksmodel volgens welke lidmaatschap van sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen in zeven stappen verbindt. Het tweede, empirische, vlak betrof het toetsen van dit model met verfijnde gegevens over drie soorten loopbaanomstandigheden: medeleden, bezigheden en tijdstippen. Daarbij werd bovendien voor overige variabelen, zoals opleiding en gebedshuisbezoek, gecontroleerd. Toekomstig onderzoek kan vooruitgang boeken op minstens vier vlakken.

Het eerste vlak betreft het trekken van getrapte steekproeven uit administraties van sportbonden die gegevens bevatten over achtergrondkenmerken van leden en verenigingen. Zo kunnen leden van etnische verenigingen, teamsporters en leden die langer dan tien jaar staan ingeschreven, worden oververtegenwoordigd. Met betere celvullingen kunnen loopbaaninvloeden nauwkeuriger worden bepaald. Verder kunnen interacties worden onderzocht, zoals het effect van jeugd lidmaatschap voor beoefening van teamsport versus solosport.

Het tweede vlak betreft het analyseren van gegevens over meerdere momenten. Longitudinale geven meer inzicht in de vraag in hoeverre lid worden leidt tot vertrouwen dan wel vertrouwen leidt tot lid worden. Deze studie sluit niet uit dat sportverenigingen minder vertrouwensvolle mensen afstoten, terwijl ze 'gezelligheidsmensen' aantrekken (Claibourn & Martin, 2000). Het verzamelen van gegevens over meerdere momenten is echter kostbaar, tijdrovend, en kent veelal een hoge, alsook selectieve uitval van respondenten. Bovendien zijn voor het vaststellen van veranderingen de meetintervallen in langlopende panels vaak te lang en in kortlopende panels te kort. Tot slot veranderen vragen na verloop van tijd mogelijk van inhoud. Retrospectieve gegevensverzameling lijkt daarom vruchtbaarder dan prospectieve. Vertekende herinnering van houdingen is niet vanzelfsprekend (Alwin, Cohen, & Newcomb, 1991).

Het derde vlak betreft het analyseren van gegevensbestanden met meerdere lidmaatschapsloopbanen per persoon. Voor elk van de maximaal vier loopbanen wordt dan een afzonderlijke rij aangemaakt. Voor de genestheid van leden in meerdere loopbanen, dient

vervolgens een clustercorrectie te worden toegepast, zodat significantieniveaus worden bijgesteld.

Het vierde en laatste vlak betreft het beantwoorden van vragen over verdergaande vormen van verbondenheid. Mogelijk denken juist weinig vertrouwensvolle personen bij de stelling 'Bij contact met onbekenden schenk ik vertrouwen' aan de eigen kleine kring. Het volgende hoofdstuk, getiteld *Alle Menschen werden Brüder*, onderzoekt zodoende de invloed van lidmaatschap op etnische verbondenheid (Van der Meulen, 2007).

5. Alle Menschen werden Brüder

Vriendschappen, kennissenkringen en interetnisch vertrouwen¹

*I was afraid of you, Julius. I only saw what I was afraid of. Now I know I was only hatin'
my brother.*

– Gerrie Bertier, in *Remember the Titans*² –

¹ Meulen, R. van der (2007). Alle Menschen werden Brüder: lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennissenkringen en interetnisch vertrouwen. *Mens & Maatschappij*, 82(2), 155-176.

² Uit *Remember the Titans*, dramafilm gebaseerd op een waar gebeurd verhaal. Het Amerikaanse plaatsje Alexandria, Virginia, 1971. In het kader van rassenintegratie worden drie scholen samengevoegd tot één school, de T.C. William Highschool. De jonge zwarte coach Herman Boone wordt aangesteld als hoofdtrainer van het footballteam de Titans. Met een Spartaanse aanpak, door blanke en zwarte spelers een kamer te laten delen, en dankzij de opdracht aan hen om zich in ieders achtergrond te verdiepen, probeert Boone één team te scheppen. Daarbij krijgt hij hulp van de zwarte Julius Campbell en de blanke Gerrie Bertier. Wanneer Gerrie door een auto-ongeluk verlamd raakt, worden deze voetbalvrienden zelfs gezworen broeders. De Titans beginnen aan een zegereeks, leidend tot het kampioenschap van Virginia. Gelijktijdig verenigen ze de etnisch verdeelde plaatselijke gemeenschap.

5.1 John en Andy, bowlingbroeders

Onderzoek wijst op groeiende interetnische afstand in Nederland. Buurten, scholen en bedrijven verwitten en verkleuren (CBS/WODC, 2006). In 2002 onderhield slechts één op de drie autochtonen in de vrije tijd met allochtonen contact (Gijsberts & Davegos, 2005). Volgens velen versterkt deze scheiding van leefwerelden wederzijdse vooroordelen. Beleidsmakers zoeken zodoende naarstig naar middelen 'om de boel bij elkaar te houden'. Daarbij bestaat steeds meer belangstelling voor het sportverenigingsleven (VWS, 2005). Dit wordt niet simpel gezien als een verband dat velen boeit en bindt, maar vooral als een gelegenheid die bevolkingsgroepen verzoent. Die gemeenplaats vormde de succesformule voor de in 2000 met een Emmy Award bekroonde aflevering van de comedy *All Stars*, getiteld *Alle Menschen werden Brüder*.³ Toch wordt de veronderstelling dat 'sport verbreedert' niet onverdeeld door de onderzoeksliteratuur onderschreven. Drie invalshoeken kunnen worden onderscheiden.

De eerste, positieve, invalshoek ziet het sportverenigingsleven als een *verbinder*, leidend tot etnisch gemengde kennissenkringen en vriendschappen, en groepsoverstijgend vertrouwen. Voornaamste vertolker van deze gedachtegang is de Amerikaanse politicoloog Putnam (2001a) met *Bowling alone*. De titel is ontleend aan een lokaal krantenartikel over John en Andy, een 64-jarige oud-verpleger en een 33-jarige accountant. Nadat Andy vernam dat John, een bekende van zijn plaatselijke bowlingvereniging, al geruime tijd op een wachtlijst stond, schonk hij hem zijn nier. Opmerkelijk aan dit verhaal: naast aanzienlijke verschillen in leeftijd en beroep, was er nog een belangrijk verschil. Andy was blank, John zwart.

De tweede, negatieve, invalshoek ziet het sportverenigingsleven als een *verdeler*, juist leidend tot kennissenkringen, vriendschappen en vertrouwen, beperkt tot eigen groepsleden. Meer dan vijftig jaar geleden stelden in de Verenigde Staten de voorheen volledig blanke bowlingbonden zich voortaan ook voor zwarten open. Toch bowlen vandaag de dag blank en zwart nog niet als vanzelfsprekend gebroederlijk samen. Zo merkt voorzitter Daniels op dat zijn 40 duizend leden tellende Afro-Amerikaanse bowlingbond voorziet in een behoefte aan sportbeoefening in eigen kring. '*One reason TNBA has been so popular, especially with people of color, is the fact that it allows people to get together and do the things they enjoy doing with the people they enjoy doing it with [...]* With over 2 million bowlers out there, it's nice to be among people that you really can connect with.' ('The other N.B.A. – National Bowling Association', 1994). Een onderbouwing van de veronder-

³ In de bekroonde aflevering *Alle Menschen werden Brüder* (de titel verwijst naar het Europese volkslied), ontvangen de boerenkoolvoetballers van FC Swiftboys een Duits elftal voor een vriendschappelijke interland. Vast besloten om de traumatische WK-finale van '74 te wreken, treden de jongens onverwacht tegen een naar mannen en vrouwen gemengd team van zwakbegaafden aan.

stelling dat sportverenigingen veeleer sociale afstand tussen bevolkingsgroepen vergroten, verschaft de Franse socioloog Bourdieu (1979) in *Distinction*. In hedendaagse samenlevingen onderscheiden leden uit verschillende bevolkingsgroepen zich door smaak en niet langer door bezit of afkomst. Verschillen in vrijetijdsbesteding vervullen daarbij een voornaam rol.

Eerder onderzoek voor Nederland verschaft inderdaad aanwijzingen voor de gedachte dat het sportverenigingsleven niet zonder meer verbindt. Allereerst kennen etnische groepen uiteenlopende sportpatronen (Van der Meulen & Ultee, 2006). Allochtonen zijn minder vaak lid van sportverenigingen dan autochtonen, onevenredig vertegenwoordigd binnen de ledenscharen van bepaalde sporttakken, en bovendien is één op de vijf allochtone leden, lid van verenigingen die door en voor allochtonen zijn opgericht. Verder verlopen interetnische contacten, als ze plaatsvinden, niet altijd even soepel. Volgens wedstrijdformulieren uit het amateurvoetbal is de kans op onregelmatigheden bij duels tussen autochtone en allochtone teams het grootst (Veldboer, Boonstra, & Duyvendak, 2003). Tussen 1988 en 1999 stroomden 33 sportgerelateerde klachten binnen bij anti-discriminatiebureaus. En zoals blijkt uit een enquête uit 1992 onder bestuursleden doet discriminatie zich bij één op de tien sportverenigingen voor (Meloën & Eersteling, 1994). Onderhuidse spanningen zijn echter meer gewoon (Janssens, 1999). Autochtonen klagen bijvoorbeeld over vurig spelende Turken en pingelende Surinamers. Andersom ontvangen allochtonen binnen de Nederlandse verenigingscultuur een niet altijd even warm welkom. Weinig sportkantines serveren naast bier en frikandel tevens shoarma en muntthee, en niet alle kleedkamers hebben voor allochtone spelers die liever niet naakt douchen, afgescheiden douchehokken.

De derde, neutrale, invalshoek ziet het sportverenigingsleven slechts als een *tijdverdrijver* die bevolkingsgroepen evenmin verdeelt, als dat ze deze verbindt. In *Er wordt wel eens wat geroepen* stellen Meloën en Eersteling (1994) via veldwerk vast dat tijdens voetbalwedstrijden tegenstanders van verschillende etnische afkomst elkaar uitschelden voor 'vuile Turk' en 'hé kaaskop'. Na het fluitsignaal halen spelers hier echter veelal hun schouders over op, nemen gezamenlijk plaats in de sportkantine, en zijn zaken 'in het heetst van de strijd' geroepen, gezellig nadrinkend gauw vergeven en vergeten.

Hoofdstuk 5 beantwoordt twee onderzoeksvragen over de invloed van lidmaatschap van sportverenigingen in Nederland in 2003 op verbondenheid van autochtonen met allochtonen. Verbondenheid wordt geoperationaliseerd als het hebben van een allochtone kennis en het hebben van vertrouwen in allochtonen. Gezien de uiteenlopende invalshoeken dringt de vraag zich op of het sportverenigingsleven nu een verbinder is, een verdeler, of slechts een tijdverdrijver. De eerste onderzoeksvraag luidt daarom: in hoeverre zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden dan nooit-leden? Verder roepen de gevallen waarmee de invalshoeken werden verduidelijkt, vragen over voorwaarden op. De tweede onder-

zoeksvraag luidt dan ook: hoe verschillen ooit-leden onderling, afhankelijk van omstandigheden die een lid tijdens diens loopbaan ondervond? Maakt het bijvoorbeeld uit of iemand met allochtonen of met autochtonen sport, een teamsport beoefent of een solosport, en of deze persoon jarenlang lid is of pas sinds kort? Voor de analyses wordt de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2003 (FNB 2003) gebruikt. Dit is een grootschalig vragenlijstonderzoek met retrospectieve gegevens over loopbanen binnen sportverenigingen van ruim tweeduizend volwassenen.

5.2 Onderzoeksgeneraties: van macro naar micro

In paragraaf 1.2 schetste ik drie invalshoeken op het verbindingsvermogen van sportverenigingen. Uit dergelijke macrobespiegelingen valt weliswaar af te leiden dat lidmaatschap al dan niet de verbondenheid van een land in een bepaalde richting beïnvloedt, maar niet op welke wijze en onder welke omstandigheden. Daarmee zijn deze invalshoeken theorie-arm. Voorbeelden, zoals blanke en zwarte spelers die al sportend verbroederen, ofwel verschijnselen die moeten worden verklaard, worden veelal tevens opgevoerd als ‘verklaringen’. Bovendien gaat de aandacht vaak eenzijdig uit naar voorbeelden die vermeende positieve dan wel negatieve effecten onderstrepen in plaats van *tegen*voorbeelden die een meerzijdig beeld schetsen. Verder leeft bij sommige commentatoren de gedachte dat elk lidmaatschap van een sportvereniging verbindt (of verdeelt). Dit terwijl andere commentatoren het vermogen om sociale samenhang te bevorderen, beschouwen als een bijzonderheid van een bepaalde sporttak. Deze studie probeert dieper te graven, op zoek naar algemene kenmerken die de voorwaarden vormen waaronder lidmaatschap van sportverenigingen mensen en bevolkingsgroepen verbindt. Daartoe wordt de loopbaan van een lid, ofwel het persoonlijke pad dat iemand binnen het verenigingsleven aflegt, ontleed naar omstandigheden.

Waarom vertrouwen de inwoners van sommige landen elkaar meer dan de inwoners van andere landen? Deze studie probeert kenmerken van hogere schaal eenheden, zoals landen, zoveel mogelijk te verklaren als uitkomsten van kenmerken van lagere schaal eenheden (vergelijk Coleman, 1990; Ultee, 2005). Maatschappelijke verschijnselen (*macroniveau*) worden in dit onderzoek zodoende herleid tot handelingen van individuen (*microniveau*). Daarbij wordt verondersteld dat de onmiddellijke omgevingen waarin deze individuen zijn ingebed (*mesoniveau*), in belangrijke mate bepalen hoe zij handelen. De deelname en de wijze van deelname aan kleinschalige verbanden, bijvoorbeeld buurt, school, werk, en in het bijzonder het sportverenigingsleven, wordt in deze studie gezien als voornaamste voorspeller van verbondenheid tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen.

Figuur 1.1 toont de onderverdeling die ik in deze studie maak van de literatuur over vriendschappen, kennissenkringen, en veralgemeend vertrouwen, ofwel sociaal-kapitaal.

Op grond van onderzoeksvragen, hypothesen en gegevens over steeds verfijndere schaal-eenheden, van het macroniveau van landen tot het microniveau van loopbanen, worden vier almaar diepergravende onderzoeksgeneraties onderscheiden. Waar de variabelen lidmaatschapsgraad en vertrouwensgraad uit de eerste generatie macro-eenheden betreffen, worden verklaringen binnen de vierde generatie volledig naar micro-eenheden uitgeschreven, namelijk: individuen, loopbanen en omstandigheden binnen onmiddellijke omgevingen.

De eerste generatie komt tot de basisbevinding dat de *lidmaatschapsgraad* van een regio positief samenhangt met haar vertrouwensgraad. Het bekendste voorbeeld is Putnam (1993, 2001a). Met geaggregeerde gegevens uit enquêtes onder individuen stelt hij vast dat hoe hoger het percentage inwoners van een regio dat lid is van een vereniging, des te hoger het percentage inwoners in die regio met vertrouwen in medemensen. Deze eerste generatie verschaft een oppervlakkige verklaring en oppert tussen de twee voornoemde *macrovariabelen* slechts een samenhang.

De tweede generatie vindt een positief verband tussen *lidmaatschap* en vertrouwen. Niet-geaggregeerde individuele enquêtegegevens toetsen de veronderstelling dat lidmaatschap van verenigingen vertrouwen bevordert, scherper. Een dergelijke verklaring graaft dieper, maar oppert tussen de twee voornoemde *microvariabelen* nog altijd niet meer dan een samenhang. Met gegevens over duizenden individuen in plaats van over enkele tientallen regio's kunnen invloeden van het verenigingsleven nauwkeuriger, alsook gecontroleerd voor overige variabelen worden geschat. Bovenal onderbouwt de tweede generatie bevindingen over de afgenomen vertrouwensgraad, ofwel over macroveranderingen, met microhypothesen over de gevolgen van individuen en hun handelingen, daar waar actoren en acties ontbreken in de macroanalyses van Putnam. Zo sneren Brehm en Rahn (1997: 116-117): '*Communities*' do not join the PTA or enlist in farming organizations, parents and farmers do'.⁴

De derde generatie stelt echter dat de invloed van lidmaatschap op vertrouwen verschilt, afhankelijk van de soortnaam van iemands vereniging, zoals 'sportvereniging' of 'kerkgenootschap', ofwel afhankelijk van diens *lidmaatschapstak*. Door simpelweg over het wel versus niet lid zijn te spreken, scheren Brehm en Rahn ten onrechte allerlei verenigingssoorten, zoals kerken, vakbonden en sportverenigingen, over één kam. Volgens Stolle en Rochon (1998) hebben verenigingen niet noodzakelijk gelijke, laat staan gunstige, maatschappelijke gevolgen. Racistische organisaties bijvoorbeeld, wakkeren juist wantrouwen aan. Andere studies bevestigen dat het verbindingsvermogen van lidmaatschap verschilt per lidmaatschapstak (Breedveld & Van der Meulen, 2002/2003; Freitag, 2003;

⁴ PTA is een afkorting van *Parent Teacher Association*, een Amerikaanse ouderorganisatie.

Scheerder, Pauwels, & Vanreusel, 2004; Wuthnow, 2003). Deze derde generatie graaft dieper door te stellen dat de samenhang tussen de twee microvariabelen, lidmaatschap en vertrouwen, door een *mesovariabele* wordt verklaard, namelijk iemands lidmaatschapstak. Een etiket, zoals 'sportvereniging' of een nog verfijnder etiket, zoals 'voetbalvereniging', kent echter geen theoretische inhoud. Bovendien vormen zulke etiketten vermoedelijk te grove benaderingen van de aard van het lidmaatschap, zoals een afzonderlijk lid deze ervaart, en al helemaal geen verklaring daarvan. Over wat de aard van een lidmaatschap van een bepaalde lidmaatschapstak behelst, blijven auteurs binnen de derde generatie dan ook vaag. Gezien de verscheidenheid in de wijze waarop leden invulling geven aan hun lidmaatschap, komen ervaringen van kernleden van verenigingen van verschillende lidmaatschapstakken mogelijk meer overeen dan die van kernleden versus randleden van verenigingen van dezelfde lidmaatschapstak. Of, bijvoorbeeld, lidmaatschap van een sportvereniging meer verbindt dan lidmaatschap van een kerkgenootschap, hangt aldus af van de invulling die een persoon geeft aan zijn of haar lidmaatschap.

De vierde en laatste generatie veronderstelt dat omstandigheden die leden ondervinden, ofwel hun *lidmaatschapsloopbaan*, bepalen hoeveel vertrouwen zij ontwikkelen (Cigler & Joslyn, 2002; Glover, Shinew, & Parry, 2005; Hooghe, 1999, 2001). Volgens de vierde generatie tonen studies uit de derde generatie enkel effecten van een gemiddeld lidmaatschap van een bepaalde lidmaatschapstak. Met drie soorten microvariabelen – medeleden, bezigheden en tijdstippen – voorziet de vierde generatie de vage mesovariabele 'lidmaatschapstak' van een theoretische inhoud. Met aandacht voor dit 'met wie', 'wat' en 'wanneer', ofwel de aard van iemands lidmaatschapsloopbaan, in plaats van uit te gaan van een gemiddeld effect per lidmaatschapstak, komt deze generatie tot diepergravende verklaringen van de invloed van het verenigingsleven op sociale samenhang.

5.3 Onderzoeksmodel: overbruggen in zeven stappen

Hoe verbindt lidmaatschap mensen en bevolkingsgroepen? Vooralsnog ontbreekt het in de onderzoeksliteratuur aan een overkoepelend onderzoeksmodel dat voorwaarden aanwijst waaronder lidmaatschap leidt tot sociale samenhang. Op grond van sociologische en sociaalpsychologische inzichten ontwikkelde ik het in figuur 1.2 weergegeven bruggenmodel. Volgens dit onderzoeksmodel verwerven leden van sportverenigingen allereerst verbijzonderd vertrouwen dat zich beperkt tot bekenden uit het verenigingsleven. Daarna verbreedt dit vertrouwen zich tot vertrouwen in onbekenden in het dagelijkse leven. Ofwel: van vertrouwen in medeleden naar vertrouwen in medemensen, en van één bepaald verband naar andere verbanden.

Volgens het bruggenmodel vindt deze vertrouwensverbreding plaats in zeven stappen. Het vertrekpunt van het model is dat mensen al deel uitmaken van andere maatschappelij-

ke verbanden, zoals buurt, school, werk en andere middenveldverbanden, bijvoorbeeld kerk, moskee of synagoge (*andersoortige inbedding*). Eerder onderzoek toont dat veralgemeend vertrouwen niet alleen samenhangt met lidmaatschap, maar ook met stedelijkheid, opleiding, inkomen, religie en andere variabelen (Brehm & Rahn, 1997). Omdat deze overige variabelen mogelijk zowel van invloed zijn op vertrouwen, als op lidmaatschap, houden de analyses uit deze studie deze overige variabelen constant.

De eerste stap is dat mensen lid worden van een sportvereniging (*sportieve inbedding*).⁵ Dan zijn er de stappen 2-4: de lidmaatschapsomstandigheden. Zo is de tweede stap dat leden binnen hun teams of trainingsgroepen een bepaald aantal medeleden met bepaalde sociale achtergronden treffen (*sportieve ontmoeting*). De derde stap is dat leden onderling sportieve en sociale bezigheden ondernemen, bijvoorbeeld niet alleen voetballen, maar ook nakletsen (*sportieve omgang*). De vierde stap is dat leden op bepaalde tijdstippen en gedurende bepaalde perioden verenigingservaringen opbouwen (*sportieve blootstelling*). Zo worden zij op een bepaalde leeftijd lid, voor een bepaald aantal jaren achtereen, bezoeken hun vereniging een bepaald aantal keren per week, en zijn ze indien gestopt, al een bepaald aantal jaren niet meer lid.

Afsluitend zijn er de stappen 5-7: de lidmaatschapsgevolgen. Daarbij is de vijfde stap dat leden verbijzonderd vertrouwen in medeleden ontwikkelen (*sportieve verbroedering*). De zesde stap is dat leden ook buiten de vereniging om, onderlinge bezigheden ondernemen (*alledaagse omgang*). Denk aan verjaardagsbezoek, hulp bij een verbouwing of uitgaan. Op dat moment worden sportmaten kennissen of groeien er zelfs vriendschappen. De zevende en laatste stap is dat leden veralgemeend vertrouwen in medemensen ontwikkelen (*alledaagse verbroedering*). Het oorspronkelijke vertrouwen in medeleden verbreedt zich dan zover totdat het ook niet-leden omvat, ofwel onbekende personen die leden al dan niet tegenkomen in het dagelijkse leven.

5.4 Hypothesen

5.4.1 Lidmaatschap

De uiteenlopende invalshoeken, zoals geschetst in paragraaf 5.1, leiden tot drie verschillende hypothesen over de invloed van lidmaatschap op verbondenheid van autochtonen met allochtonen. De eerste voorspelling luidt dat ooit-leden meer verbonden zijn dan nooit-leden (*verbinderhypothese*). De tweede voorspelling luidt dat ooit-leden minder verbonden zijn dan nooit-leden (*verdelerhypothese*). De derde voorspelling, tot slot, luidt dat ooit-leden even verbonden zijn als nooit-leden (*tijdverdrijverhypothese*).

⁵ 'Sportieve' wordt in dit hoofdstuk in neutrale en niet noodzakelijk in positieve zin gebruikt, ofwel, in de betekenis van 'in verband staand met de sport' in plaats van 'eerlijk, fair'.

5.4.2 Loopbaan

Vervolgens kunnen elf hypothesen worden geformuleerd over onderlinge verschillen tussen ooit-leden. Deze veronderstellingen betreffen drie soorten loopbaanomstandigheden.

Sportieve ontmoeting

De eerste soort van omstandigheden betreft invloeden van medeleden treffen die leden binnen hun gezelschap, ofwel het 'met wie' van lidmaatschap.

De eerste voorspelling luidt dat leden die sporten in gemengd gezelschap meer verbonden zijn (vaker een gemengde kennissenkring hebben, alsook vaker vertrouwen in allochtonen) dan leden die sporten in ongemengd gezelschap (*heterofiliehypothese*). Als autochtonen samen sporten met allochtonen, ontstaan er gelegenheden waarbij autochtonen een gemengde kennissenkring kunnen opbouwen, alsook ervaringen die hun blik verbreden. Volgens Hooghe (2001) echter zijn allochtonen binnen het Vlaamse verenigingsleven vrijwel afwezig en toch zijn leden etnisch toleranter dan niet-leden. Hooghe lost dit tegenspraakprobleem op met de referentiegroeptheorie (Asch, 1955). Verenigingen kennen een sterke oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden. Deze etnische tolerante groep zorgt voor een vertrouwensvol verenigingsklimaat, met een gunstige invloed op het vertrouwen van lageropgeleide leden in allochtonen. In deze studie wordt zodoende gekeken naar de invloed van ontmoeting met leden uit zowel andere etnische, als andere sociaaleconomische groepen.

De tweede voorspelling luidt dat leden die sporten in onbekend gezelschap meer verbonden zijn dan leden die sporten in bekend gezelschap (*introductiehypothese*). Van verruiming van kennissenkringen en van blikveldverbredende ervaringen kan geen sprake zijn, als mensen met burens, medeleerlingen of collega's sporten. Ontmoeten van allochtone, oude bekenden, betekent hooguit versterking van al bestaande contacten.

De derde voorspelling luidt dat leden die sporten in meerdere gezelschappen meer verbonden zijn dan leden die in één gezelschap sporten (*variatiehypothese*). Immers, van hoe meer gezelschappen leden deel uit maken, des te meer afwisselende verenigingservaringen zij opbouwen (Cigler & Joslyn, 2002).

De vierde voorspelling luidt dat leden die sporten in klein gezelschap meer verbonden zijn dan leden die sporten in groot gezelschap (*extensiehypothese*). Sportteams en trainingsgroepen kennen ogenschijnlijk een ideale omvang om persoonlijk contact te leggen. Toch toont een gevalstudie voor Nederland dat binnen gemengde voetbalteams, spelers van gelijke etnische afkomst samenklitten (Verweel, Janssens, & Rocques, 2005). Zo gebruiken autochtone en allochtone spelers tijdens trainingen afzonderlijke kleedkamers en nemen in afzonderlijke auto's plaats op weg naar wedstrijden. Sporten in groot gezelschap leidt aldus eerder tot oppervlakkige omgang en vergemakkelijkt vermijdingsdrang.

Sportieve omgang

De tweede soort van omstandigheden betreft invloeden van sportieve en sociale bezigheden die leden met medeleden ondernemen, ofwel het 'wat' van lidmaatschap.

De vijfde voorspelling luidt dat leden die teamsport beoefenen meer verbonden zijn dan leden die solosport beoefenen (*interdependentiehypothese*). Teamsporten, zoals voetbal, scheppen situaties waarin afzonderlijke spelers moeten samenwerken, waardoor autochtonen en allochtonen ervaren dat zij op elkaar kunnen rekenen (Allport, 1954; McClendon & Eitzen, 1975). Ook solosporten, zoals atletiek, kennen soms een teamelement (denk aan estafetteploegen), maar de nadruk ligt op individuele inbreng. Het klassieke *Robbers Cave Experiment* toont hoe wederzijdse afhankelijkheid groeps grenzen slecht (Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1961). Twee strijdende jongensgroepen verzoenden zich pas, nadat zij gezamenlijk een 'vastgelopen' bevoorradingsvrachtwagen lostrokken. Voor sportwedstrijden geldt echter dat gemeenschappelijke doelen even vaak wél als níet worden behaald. Er is telkens maar één winnaar (afgezien van een gelijkspel). Spelers uit andere bevolkingsgroepen worden daarmee gemakkelijke zondebokken. Voor volgers van het Nederlandse Elftal is deze dynamiek herkenbaar. Zo stelt columnist Ramdas (1996). *'Zwarte spelers zijn witte spelers zolang ze winnen. Als ze verliezen zijn het plotseling de Surinamers.'*

De zesde voorspelling luidt dat leden die non-contactsport beoefenen meer verbonden zijn dan leden die contactsport beoefenen (*restrictiehypothese*). Non-contactsporten, zoals korfbal, verbieden aanraking van tegenstanders. Soms, zoals bij volleybal, kennen beide partijen zelfs hun eigen speelhelpt, die zij niet mogen verlaten. Bij contactsporten, zoals voetbal, mogen (en kunnen) spelers van verschillende partijen elkaar wel aanraken. Harde aanrakingen en overtredingen kunnen daarbij wrevel wekken, uitmondend in verbaal of fysiek geweld (Veldboer, Boonstra, & Duyvendak, 2003).

De zevende voorspelling luidt dat leden die doorgaans langer in de sportkantine napraten en vaker vrijwilligerswerk verrichten, meer verbonden zijn dan leden die dat hoogstens een enkele keer doen (*conversatiehypothese*). *'Bowling, beer and pizza'* vormen de smeeroilie van het verenigingsleven, aldus Putnam (2001a: 113). Gesprekken in de sportkantine tijdens de 'derde helft', vormen gelegenheden waarbij autochtonen en allochtonen meer over de achtergronden van elkaar vernemen.

Sportieve blootstelling

De derde soort van omstandigheden betreft invloeden van tijdstippen waarop en perioden gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen, ofwel het 'wanneer' van lidmaatschap.

De achtste voorspelling luidt dat leden die al op jonge leeftijd lid werden, meer verbonden zijn dan leden die pas als volwassene lid werden (*initiatiehypothese*). De klassieke opvatting in de sociale wetenschappen is dat mensen tijdens hun jeugd het meest gevormd worden (Brim & Kagan, 1980). Eerder onderzoek voor de Verenigde Staten bevestigt deze veronderstelling (Stolle & Hooghe, 2004). Leden die als jeugdige lid werden, hebben meer veralgemeend vertrouwen dan niet-leden, wat niet geldt voor leden die pas als volwassene lid werden.

De negende voorspelling luidt dat leden die langer lid zijn, meer verbonden zijn dan leden die korter lid zijn (*duratiehypothese*). Deze verwachting sluit aan bij de algemene opvatting dat 'vriendschap en vertrouwen moeten groeien'.

De tiende voorspelling luidt dat leden die vaker hun vereniging bezoeken, meer verbonden zijn dan leden die hoogstens een enkele keer hun vereniging bezoeken (*frequentiehypothese*). Ook die verwachting veronderstelt dat kansen op kennissen en op vertrouwen toenemen bij meer gelegenheden.

De elfde voorspelling luidt dat leden die langer geleden gestopt zijn, minder verbonden zijn dan leden die nog niet gestopt zijn dan wel korter geleden gestopt zijn (*inhibitiehypothese*). Enerzijds heeft huidig lidmaatschap vermoedelijk meer invloed dan vroeger lidmaatschap (Hooghe, 1999). Anderzijds zullen leden die zich bij hun vereniging afmelden, niet meteen minder verbonden zijn, maar pas na verloop van tijd. De vraag is dan: hoeveel tijd? Wanneer dooft de invloed van lidmaatschap uit? Afgaande op zegswijzen, zoals 'uit het oog, uit het hart' en 'vertrouwen komt te voet, maar vertrekt te paard', kan worden verwacht dat eerder gevormde banden betrekkelijk broos zijn.

5.5 Onderzoeksopzet

5.5.1 Gegevensbron

De hypothesen worden getoetst met gegevens uit de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2003 (De Graaf, De Graaf, Kraaykamp & Ultee, 2003). De nettorespons bedraagt 53 procent. Vragenlijsten werden afgenomen onder 18-70 jarigen en hun eventuele partner. Via weging wordt de steekproef representatief gemaakt voor de bevolking naar leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, verstedelijking en regio.

Veel sociaal-kapitaalstudies via bevolkingsenquêtes bevatten grove metingen van lidmaatschapsloopbanen. Ondervraagden kruisen hun huidige lidmaatschappen aan. Daarna volgen slechts enkele verdiepvragen, zoals over tijdsbesteding per lidmaatschap. De

FNB 2003 bevat juist een groot aantal vragen over de invulling van lidmaatschapsloopbanen. Dit toegespitst op het sportverenigingsleven: één van de meest verbindende verbanden volgens Putnam. Aldus wordt binnen de vierde onderzoeksgeneratie naar sociaal kapitaal gestreefd naar vooruitgang op drie vlakken.

Het eerste vlak betreft het gebruik van verfijndere gegevens over het 'met wie' van lidmaatschap. Hooghe (2001) hercodeert de lidmaatschapstak waarvan leden lid zijn, bijvoorbeeld 'sportvereniging', om naar het gemiddelde opleidingsniveau van alle leden van deze lidmaatschapstak. Daarmee wordt de samenstelling van gezelschappen slechts grof geschat. Eerder onderzoek toont namelijk dat autochtone en allochtone leden, ook al maken zij deel uit van de ledenschare van dezelfde sporttak, deels samenklitten binnen eigen verenigingen en gezelschappen, (Van der Meulen & Ultee, 2006). De FNB bevat gegevens over het laagste schaalniveau, de samenstelling per gezelschap, voor meer inzicht in invloeden van medeleden die leden ontmoeten.

Het tweede vlak betreft het gebruik van verfijndere gegevens over het 'wat' van lidmaatschap. McClendon en Eitzen (1975) stellen vast dat blanken die in gemengde teams basketballen, meer vertrouwen ontwikkelen in zwarten dan blanken die in geheel blanke gezelschappen spelen. Omdat niet voor overige variabelen wordt gecontroleerd, is het echter maar de vraag in hoeverre wederzijdse afhankelijkheid de gevonden verschillen verklaart. Mogelijk is het effect van solosportbeoefening vergelijkbaar. De FNB bevat gegevens over 29 verschillende sporttakken, zodat invloeden van bezigheden die leden met medeleden ondernemen beter kunnen worden bepaald.

Het derde en laatste vlak betreft het gebruik van verfijndere gegevens over het 'wanneer' van lidmaatschap. Hooghe (1999) stelt vast dat vroeger lidmaatschap veralgemeend vertrouwen beter verklaart dan huidig lidmaatschap. De FNB bevat gegevens over start- en stopjaren per lidmaatschapsloopbaan. Dit brengt invloeden van tijdstippen waarop en gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen nauwkeuriger in kaart. Zo kan worden gekeken naar het levensjaar waarin een persoon voor het eerst lid was, de lengte in jaren van diens loopbaan, alsook het aantal jaren dat iemand, indien gestopt, niet meer lid is.

5.5.2 Variabelen

Om pragmatische redenen zijn in deze studie zowel de aangemaakte afhankelijke, als onafhankelijke variabelen zoveel mogelijk gedichotomiseerd. Respondenten met ontbrekende waarden op de afhankelijke variabelen zijn buiten de analyses gelaten. Wat betreft de onafhankelijke variabelen geldt dat ontbrekende waarden op de variabelen voor loopbaanom-

standigheden scores 0 zijn toegekend, terwijl ontbrekende waarden op de overige variabelen zijn gehercodeerd tot bijbehorende gemiddelden.⁶

Lidmaatschapsloopbaan

In een mondelinge module rapporteerden respondenten over maximaal twee huidige en maximaal twee vroegere sporten. Allereerst werd gevraagd naar het beginjaar (alook het eventuele eindjaar) en vervolgens naar de (overwegende) wijze van beoefening tijdens de betreffende loopbaan. In een schriftelijke module werden leden bovendien gevraagd hoe vaak zij bij hun voornaamste huidige vereniging napraten en hoe vaak zij vrijwilligerswerk verrichten. Bijlage 1 beschrijft de meting en operationalisering van deze loopbaanvariabelen.

Sportieve verbroedering

Een schriftelijke module bevat de volgende stelling over het omgangsklimaat, beantwoord door leden voor de voornaamste, huidige vereniging. 'Bij deze sportvereniging gaan blank en zwart goed met elkaar om.'

Alledaagse omgang

Een mondelinge module, ontworpen naar inzichten uit eerdere netwerkstudies (Burt, 1984), bevat vragen over huidige persoonlijke netwerken. Allereerst werden respondenten gevraagd naar het aantal 'belangrijke sociale contacten', ofwel *vriendschappen*. De toelichting luidde: 'We willen u enkele vragen stellen over uw belangrijke sociale contacten. Daarmee bedoelen we de personen bij wie u terecht kunt voor raad of advies over zaken als werk, studie, verhuizing, relaties, enzovoorts.' Vervolgens gaven respondenten voor zeven sociale verbanden aan hoeveel vriendschappen zij daarin opdeden. Daar weer op volgend, werden zij gevraagd naar het aantal vriendschappen via lidmaatschap van sportverenigingen 'van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of andere allochtone afkomst'.

Aansluitend werden respondenten op vergelijkbare wijze gevraagd naar het aantal 'minder intensieve sociale contacten', ofwel *kennissen*. De toelichting luidde: 'Vaak zijn dat burens, collega's of clubgenoten, maar u kunt ook denken aan neven en nichten'. Om schattingen te vergemakkelijken, werden grove antwoordmogelijkheden zoals '4 tot en met 10 personen' getoond. Het aantal kennissen van allochtone afkomst werd gevraagd voor vier

⁶ Een bewerkelijk alternatief is meervoudige *random imputatie* met 0/1 scores. Bepaling of een persoon al dan niet ontbrekende waarden op de loopbaanvariabelen scoort, is lastig. Variabelen voor loopbaanomstandigheden worden namelijk afgeleid uit afzonderlijke variabelen voor maximaal vier clubcarrières. Omdat de afzonderlijke variabelen slechts enkele tientallen ontbrekende waarden kennen, is besloten om eerst scores 1 toe te kennen en om vervolgens alle overige scores op 0 te zetten. Hoogstwaarschijnlijk heeft dit voor de uitkomsten geen noemenswaardige gevolgen.

sociale verbanden. Allereerst worden deze aantallen opgeteld tot een totaal, vervolgens wordt een dummyvariabele *allochtone kennis* aangemaakt (0=geen; 1=minstens één).

Alledaagse verbroedering

In een schriftelijke module is als volgt naar vertrouwen in allochtonen gevraagd: 'Hoe denkt u over de aanwezigheid van etnische minderheden in Nederland?'. De antwoorden worden gehercodeerd naar een dummyvariabele (0='sterk afkeurend', 'afkeurend', 'neutraal'; 1='goedkeurend', 'sterk goedkeurend'). In deze studie wordt het hebben van vertrouwen, in navolging van Putnam, als voornaamste vorm van alledaagse verbroedering beschouwd.

Achtergrondkenmerken

Opleiding bepaalt mogelijk zowel de kans op vertrouwen, als op lidmaatschap, leidend tot een schijnverband. Om daarmee zoveel mogelijk rekening te houden, houden de analyses uit deze studie overige variabelen constant. Omdat autochtonen die gemengd sporten, vermoedelijk ook vaker met allochtonen omgaan als buurtbewoners, medeleerlingen of collega's, worden tevens variabelen opgenomen voor andersoortig interetnisch contact. Bijlage 3 beschrijft de frequentieverdeling van deze achtergrondkenmerken.

De operationalisering is als volgt. *Leeftijd* is gemeten in jaren. *Vrouw* is een dummyvariabele met man als referentiecategorie. *Opleidingsniveau* verwijst naar de hoogst voltooide opleiding. *Huishoudensinkomen* is gemeten in euro's per maand. *Gebedshuisbezoek* is vastgesteld met de vraag 'Hoe vaak bezoekt u tegenwoordig diensten/vieringen van een kerk of geloofsgemeenschap?'. *Percentage allochtonen vroeger op basisschool* betreft de vraag 'Kunt u een schatting geven van het percentage allochtonen scholieren op uw lagere school in zijn geheel?' Verder worden variabelen ontleend aan secundaire gegevensbronnen, namelijk *Kerncijfers Wijken en Buurten 2003* en de *Enquête Beroepsbevolking 2003* (EBB 2003) (www.cbs.nl). *Verstedelijking en percentage allochtonen in buurt* worden met viercijferige postcodegegevens bepaald. *Percentage allochtonen binnen beroepsgroep* wordt vastgesteld door viercijferige beroepscode van respondenten te hercoderen tot drie-cijferige beroepsgroepen, waarvoor vervolgens percentages niet-westerse allochtone arbeidskrachten worden berekend.

5.6 Resultaten

5.6.1 Beschrijvend

Als achtergrond voor de verklarende analyses worden allereerst beschrijvende analyses verricht. Tabel 5.1 toont dat in Nederland in 2003 ruim tweederde van de autochtone volwassenen op enig moment tijdens de levensloop lid was van een sportvereniging (69 pro-

cent). Vervolgens geeft de tabel weer welk deel van de bevolking lid was onder welke omstandigheden.

Sportieve ontmoeting

Een vijfde sport(te) met merendeels nieuwe bekenden, de helft enkel met merendeels oude bekenden. Een kwart van de bevolking sport(te) met minstens één allochtoon, vier op de tien sport(te) enkel met autochtonen. Een derde sport(te) met merendeels handarbeiders, eveneens een derde enkel met merendeels hoofdarbeiders. Zes op de tien sport(te) in een groot gezelschap, 11 procent enkel in kleine gezelschappen. Een derde was lid van minstens twee teams of trainingsgroepen, eveneens een derde van hoogstens één.

Sportieve omgang

Vier op de tien beoefende ooit een teamsport, drie op de tien enkel solosporten. Drie op de tien beoefende ooit een contactsport, vier op de tien enkel non-contactsporten. Één op de zeven praat bij de huidige vereniging regelmatig na, het merendeel hoogstens een enkele keer of is momenteel geen lid. Één op de veertien personen verricht hiervoor regelmatig vrijwilligerswerk, zes op de tien hoogstens een enkele keer of is momenteel geen lid.

Sportieve blootstelling

Ruim de helft was al lid voor het zestiende levensjaar, één op de zeven pas in een latere levensfase. Eenderde was ooit minstens tien jaren achtereen van een bepaalde vereniging lid, eveneens eenderde nooit langer dan negen. Vier op de tien bezoekt of bezocht een bepaalde vereniging minstens tweemaal per week, een kwart sport(te) nooit vaker dan wekelijks. Viertiende beëindigde zijn of haar loopbaan minstens tien jaar geleden, één op de veertien hoogstens negen, en een klein kwart is momenteel lid.

Tabel 5.1

Lidmaatschapskans van sportverenigingen over gehele levensloop en kansen op het hebben ondervonden van bepaalde omstandigheden tijdens loopbaan, 18-70 jarige autochtonen, Nederland 2003, percentages

Variabele ^a	%		N	
	0	1	0	1
<i>Lidmaatschap</i>				
Ooit/nooit	31	69	664	1399
<i>Loopbaan</i>				
Sportieve ontmoeting				
Introductie: onbekenden/bekenden	50	19	1006	393
Heterofilie: allochtoon/autochtonen	44	25	948	451
Heterofilie: hand-/hoofdarbeiders	32	36	644	755
Extensie: klein/groot gezelschap	11	58	231	1168
Variatie: meerdere/één gezelschap	35	34	733	666
Sportieve omgang				
Interdependentie: team-/solosport	30	38	626	773
Restrictie: contact-/non-contactsport	39	30	804	595
Conversatie: regelmatig/enkele keer napraten	54	15	1114	285
Conversatie: regelmatig/enkele keer vrijwilligerswerk	61	7	1263	136
Sportieve blootstelling				
Initiatie: vroeg/laat begonnen	15	54	327	1072
Duratie: lang-/kortdurend beoefend	34	34	691	708
Frequentie: regelmatig/enkele keer beoefend	27	41	587	821
Inhibitie: lang-/kortgeleden of niet gestopt	30	39	577	822
Inhibitie: kort-/langgeleden of niet gestopt	61	7	1270	129
Inhibitie: niet/kortgeleden of langgeleden gestopt	46	23	951	448

a Leesvoorbeeld: 19 procent van de bevolking was ooit lid van een gezelschap met overwegend voorheen onbekenden, tegenover 50 procent die enkel lid was van gezelschappen met overwegend voorheen bekenden. (Daarnaast was 31 procent nooit lid.)

Bronnen: FNB 2003 (primair) (N = 2.063); AVO 1999 (secundair)

Sportieve verbroedering

Tabel 5.2 beschrijft de reactie van autochtone, huidige leden op de stelling 'blank of zwart, op mijn sportvereniging gaan alle leden goed met elkaar om'. Driekwart antwoordt 'klopt ongeveer' of 'klopt helemaal', één op de vijf 'neutraal' en drie procent 'klopt niet' of 'klopt helemaal niet'.

Tabel 5.2

Het al dan niet hebben van positieve ervaringen met allochtone medeleden via lidmaatschap van sportverenigingen, 18-70 jarige autochtone eden, Nederland 2003, percentages^a

Antwoord	%
Klopt helemaal niet	1
Klopt niet erg	2
Neutraal	21
Klopt ongeveer	39
Klopt helemaal	37

a De stelling luidde: 'Bij deze sportvereniging, gaan blank en zwart goed met elkaar om'.

Bron: FNB 2003 (N = 555)

Alledaagse omgang

Volgens tabel 5.3 heeft 34 procent van de autochtone bevolking minstens één allochtone kennis. Het vaakst is dit via school/studie/werk (22 procent) en via buurt/straat/flat (19 procent). Via lidmaatschap van sportverenigingen ontmoette zeven procent een allochtone kennis. Van de ooit-leden is dat negen procent (niet gepresenteerd). Via bezoek aan kerk/synagoge/moskee is de kans op ontmoeting geringer (3 procent).

Tabel 5.3

Frequentieverdeling van het aantal allochtone kennissen naar ontmoetingsplaats, 18-70 jarige autochtonen, Nederland 2003, percentages

Ontmoetingsplaats	Aantal allochtone kennissen (in %) ^a				≥ 1
	0	1-3	4-5	>5	
Buurt/straat/flat	81	14	3	2	19
School/studie/werk	78	13	4	4	22
Kerk/synagoge/moskee	97	2	0	1	3
Sportvereniging	93	4	1	2	7
Totaal	66	15	11	8	34

a Leesvoorbeeld: 34 procent van de autochtonen heeft minstens één allochtone kennis, 19 procent ontmoette minstens één allochtone kennis via buurt/straat/flat.

Bron: FNB 2003 (N = 2.063)

Tabel 5.4 wijst uit dat 20 procent van de autochtone bevolking minstens één vriendschap met een allochtoon onderhoud. Slechts één op de honderd ontmoette een allochtone vriend of vriendin via lidmaatschap van een sportvereniging. Voor ooit-leden is dat één op de vijftig (niet gepresenteerd).

Tabel 5.4

Frequentieverdeling van het aantal allochtone vriendschappen naar ontmoetingsplaats, 18-70 jarige autochtonen, Nederland 2003, percentages

Ontmoetingsplaats	Aantal allochtone vriendschappen (in %) ^a						≥ 1
	0	1	2	3	4	5	
Sportvereniging	99	1	0	0	0	0	1
Totaal	80	8	4	2	2	4	20

a Leesvoorbeeld: 20 procent van de autochtonen onderhoudt minstens één allochtone vriendschap, 1 procent ontmoette minstens één allochtone vriend of vriendin via lidmaatschap van een sportvereniging.

Bron: FNB 2003 ($N = 2.063$)

5.6.2 Verklarend

In paragraaf 5.6.1 stelde ik vast dat een niet verwaarloosbaar aantal autochtonen sport(te) met allochtonen, binnen hun voornaamste huidige vereniging een goede interetnische omgang ervaart, alsook allochtone kennissen opdeed via dit verband. Tijd kan echter maar eenmaal worden besteed: mogelijk vermindert lidmaatschap van sportverenigingen de kans op het ontmoeten van allochtone kennissen via een ander verband. Verder is het van vertrouwen in allochtone medeleden naar vertrouwen in allochtone medemensen nog een grote stap. Hebben leden nu meer allochtone kennissen dan niet-leden, alsook meer vertrouwen in allochtonen, zelfs al houden we overige variabelen constant?

Tabel 5.5, tot slot, toont relatieve kansverhoudingen (*odds ratio's*, O.R.), voor drie logistische regressiemodellen.⁷ Stap voor stap worden daarbij de alledaagse gevolgen van lidmaatschap inzichtelijk. Paneel (a) geeft de resultaten weer voor de kans op het wel versus niet hebben van een allochtone kennis. Paneel (b) doet dat voor de kans op het wel versus niet hebben van vertrouwen in allochtonen.

Model 1 toont lidmaatschapseffecten, ongecontroleerd voor overige variabelen. Ooit-leden hebben vaker een allochtone kennis dan nooit-leden (O.R. = 1,42; $p < 0,001$), alsook vaker vertrouwen in allochtonen (O.R. = 1,57; $p < 0,001$).

Model 2 geeft lidmaatschapseffecten weer, gecontroleerd voor overige variabelen. Ook buurt en school blijken van invloed op verbondenheid. Zo stijgt de kennissenkans met het percentage niet-westerse buurtbewoners en medeleerlingen (tijdens de lagere schoolperiode). Maar vooral het bereikte onderwijsniveau is belangrijk. De positieve samenhang tussen opleiding en lidmaatschap zorgt bovendien voor een gedeeltelijk schijnverband. Mede daardoor worden lidmaatschapseffecten zwakker na controle voor overige variabelen. Toch hebben ooit-leden vergeleken met nooit-leden nog altijd een grotere kennissenkans (O.R. =

⁷ Geordende (ORM) en lineaire regressie analyse (OLS) leiden tot vergelijkbare resultaten, maar zijn minder overzichtelijk vanwege een veelvoud aan geschatte parameters.

1,26; $p < 0,05$), alsook vertrouwenskans (O.R. = 1,35; $p < 0,01$). Deze gecontroleerde, positieve effecten van lidmaatschap ondersteunen Putnams *verbinderhypothese* volgens welke leden meer verbonden zijn dan niet-leden. Ze weerspreken zowel Bourdieus *verdelershypothese*, als de *tijdverdrijverhypothese*, die achtereenvolgens negatieve en neutrale effecten voorspellen.

Model 3, tot slot, toont opnieuw gecontroleerde lidmaatschapseffecten. Dit behoudens de variabele leeftijd; dat kenmerk en de lengte van iemands lidmaatschaploopbaan lopen namelijk goeddeels gelijk. Verder betreffen de analyses van dit eindmodel enkel ooit-leden, omdat alle loopbaanomstandigheden dezelfde restcategorie van nooit-leden kennen. Drie soorten loopbaanomstandigheden worden ontrafeld.

De eerste soort van omstandigheden betreft invloeden van medeleden die leden binnen hun team of trainingsgroep treffen (*sportieve ontmoeting*). Sporten met onbekenden versus bekenden beïnvloedt niet de kans op kennissen en evenmin die op vertrouwen. De introductiehypothese wordt weersproken: leden die in onbekend gezelschap sporten zijn niet meer verbonden. Sporten met alloctonen heeft een positief effect op de kans op kennissen (O.R. = 2,16; $p < 0,001$), alsook op vertrouwen (O.R. = 1,38; $p < 0,01$). Sporten met meerdere hoofdarbeiders vergroot de kans op het hebben van alloctone kennissen (O.R. = 1,33; $p < 0,05$), maar heeft op vertrouwen in alloctonen geen effect. Voor de heterofiliehypothese wordt aldus enkel wat betreft etnische, en niet wat betreft sociaaleconomische menging een aanwijzing gevonden. Het aantal medesporters blijkt niet belangrijk, een bevinding die niet strookt met de extensiehypothese volgens welke leden die in klein gezelschap sporten meer verbonden zijn. Lidmaatschap van meerdere gezelschappen vermindert opmerkelijk genoeg de kennissenkans (O.R. = 0,75; $p < 0,05$). Verder heeft het aantal gezelschappen waarvan leden lid zijn geen effect. De variatiehypothese die voorspelt dat meer lidmaatschappen leidt tot meer verbondenheid, wordt weersproken.

De tweede soort van omstandigheden betreft invloeden van sportieve en sociale bezigheden die leden met medeleden ondernemen (*sportieve omgang*). Beoefening van teamsport beïnvloedt vergeleken met beoefening van solosport niet de kans op kennissen, maar gaat wel gepaard met minder vertrouwen (marginaal significant effect). Deze laatste bevinding ondersteunt enigszins de *interdependentiehypothese* volgens welke leden die teamsport beoefenen meer verbonden zijn. Ook beoefening van contactsport hangt samen met minder vertrouwen (O.R. = 0,74; $p < 0,10$), een aanwijzing voor de *restrictiehypothese* volgens welke fysiek contact tussen autoctone en alloctone tegenstanders mogelijk wrevel, agressie en interetnische spanningen opwekt. Regelmatig napraten heeft opmerkelijk genoeg een negatief effect op vertrouwen (O.R. = 0,67; $p < 0,05$). Eveneens verrassend is de vaststelling dat verrichten van vrijwilligers de kans verkleint op kennissen. Beide bevindingen weerspreken de *conversatiehypothese* volgens welke meer gezellige omgang leidt

tot meer verbondenheid. De afstand ten opzichte van allochtonen is aldus het grootst voor de leden die het meest betrokken zijn. Voor deze personen lijkt sport eerder te verdelen, dan te verbinden.

De derde soort van omstandigheden betreft invloeden van tijdstippen waarop en perioden gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen (*sportieve blootstelling*). Jeugdig en langdurend lidmaatschap maakt voor de kennissen- en vertrouwenskans niet uit. Deze studie verschaft geen bewijs voor de initiatiehypothese en evenmin voor de duratiehypothese, volgens welke achtereenvolgens op jonge leeftijd lid worden en vervolgens trouw lid zijn, leidt tot meer verbondenheid. Leden die vaker sport(ten) hebben een grotere kans op kennissen (O.R. = 1,28; $p < 0,10$) en een gelijke kans op vertrouwen. Het effect op de kennissenkans is echter slechts marginaal significant, zodoende is de ondersteuning voor de frequentiehypothese die een positief effect van een regelmatigere verenigingsgang voorspelt, slechts beperkt. Langgeleden gestopt zijn, gaat verrassend gepaard met een grotere vertrouwenskans vergeleken met niet gestopt zijn, al gaat het opnieuw om een marginaal significant effect (O.R. = 1,28; $p < 0,10$). Deze bevinding weerspreekt de inhibitiehypothese volgens welke de invloed van lidmaatschap op verbondenheid juist met de tijd vermindert.

Tabel 5.5

Relatieve kansen op het wel versus niet hebben van (a) een allochtone kennis en (b) vertrouwen in allochtonen, 18-70 jarige autochtonen, Nederland 2003, odds ratio's

	(a) Kennis			(b) Vertrouwen		
	M1	M2	M3	M1	M2	M3
Constante	0,41***	0,20***	0,13***	0,37***	0,04***	0,06***
<i>Lidmaatschap</i>						
Ooit/nooit lid	1,42***	1,26*		1,57***	1,35**	
<i>Achtergrond</i>						
Leeftijd		0,99			1,01*	
Vrouw		1,01	1,26~		1,22~	1,33*
Buurt: verstedelijking		1,05	1,05		1,07	1,10~
School: opleiding		1,07***	1,07**		1,24***	1,19***
Werk: inkomen		1,00	1,00		1,00	1,00
Geloof: gebedshuisbezoek		0,99	1,01		1,03	1,04
Buurt: % niet-westerse allochtonen		1,02***	1,03***		1,01*	1,00
School: % niet-westerse allochtonen		1,27**	1,04		1,21*	1,16~
Werk: % niet-westerse allochtonen		1,01	1,04		1,01	1,03
<i>Sportieve ontmoeting</i>						
Introductie: onbekenden/bekenden			0,87			1,04
Heterofilie: allochtoon/autochtonen			2,16***			1,38*
Heterofilie: hand-/hoofdarbeiders			1,33*			1,22
Extensie: klein/groot gezelschap			1,25			1,28
Variatie: meerdere/één gezelschap			0,75*			0,89
<i>Sportieve omgang</i>						
Interdependentie: team-/solosport			1,19			1,33~
Restrictie: contact-/non-contactsport			0,93			0,74~
Conversatie: regelmatig/soms napraten			1,24			0,67*
Conversatie: regelmatig/soms vrijw.w.			0,54**			0,89
<i>Sportieve blootstelling</i>						
Initiatie: vroeg/laat begonnen			0,93			0,88
Duratie: langdurend/kortdurend			0,87			1,07
Frequentie: regelmatig/soms			1,28~			1,16
Inhibitie: langgeleden/niet gestopt			0,96			1,28~
Inhibitie: kortgeleden/niet gestopt			1,03			1,02
N	2026	2026	1371	2036	2036	1381

~ p < 0,10; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001 (tweezijdig)

a Model 1-2 voor allen, model 3 enkel voor ooit-leden.

Bronnen: FNB 2003 (primair); AVO 1999, EBB 2003, Kerncijfers Wijken en Buurten 2003 (secundair)

5.7 Conclusie

Hoofdstuk 5 onderzocht de invloed van lidmaatschap van sportverenigingen op verbondenheid van autochtonen met allochtonen. Verbondenheid werd geoperationaliseerd als het hebben van een allochtone kennis en het hebben van vertrouwen in allochtonen. Hypothesetoetsing vond plaats voor Nederland in 2003 met retrospectieve gegevens over lidmaatschapsloopbanen van ruim tweeduizend volwassenen.

Als achtergrond werden allereerst beschrijvende analyses verricht. Tweederde van de autochtonen was ooit lid van een sportvereniging. Een kwart sport(te) samen met allochtonen. 'Blank' en 'zwart' kennen binnen dit verband doorgaans een goede omgang. Één op de veertien ontmoette via dit verband een allochtone kennis, één op de honderd een allochtone vriend of vriendin. Vervolgens werden verklarende analyses verricht, waarbij twee onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: in hoeverre zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden dan nooit-leden? Ooit-leden blijken niet alleen vaker dan nooit-leden een allochtone kennis te hebben, maar ook vaker vertrouwen in allochtonen. Dit zelfs na controle voor overige variabelen, zoals opleiding en omgang met allochtonen via andersoortige verbanden. Putnams veronderstelling dat lidmaatschap positieve effecten heeft (*verbinderhypothese*), staat voorlopig het sterkst. Zowel de veronderstelling, overeenstemmend met Bourdieu's gedachte, dat lidmaatschap negatieve effecten heeft (*verdelerhypothese*), als de veronderstelling dat er sprake is van neutrale effecten (*tijdverdrijverhypothese*), wordt weersproken.

De tweede onderzoeksvraag luidde: hoe verschillen ooit-leden onderling, afhankelijk van de omstandigheden die zij tijdens hun loopbaan ondervinden? Het 'met wie' van lidmaatschap, ofwel invloeden van *medeleden* die leden binnen hun teams of trainingsgroepen treffen, blijkt het belangrijkste. Vooral sporten met allochtonen heeft positieve effecten, zowel op het hebben van allochtone kennis, als op vertrouwen in allochtonen. Niet alleen van de etnische, maar ook van de sociaaleconomische samenstelling van sportgezelschappen worden invloeden vastgesteld. In tegenstelling tot de bevinding van Hooghe (2001) maakt sporten met handarbeiders – in plaats van met hoofdarbeiders – etnische afstand veeleer kleiner dan groter. Het 'wat' van lidmaatschap, ofwel invloeden van sportieve en sociale *bezigheden* die leden met medeleden ondernemen, lijkt minder belangrijk. Zo is opmerkelijk dat geen noemenswaardige verschillen bestaan tussen teamsporters en solosporters. Opvallend is dat meer betrokken leden – degenen die vaker napraten en vrijwilligerswerk verrichtten – minder etnisch verbonden lijken. Tot slot, het 'wanneer' van lidmaatschap, ofwel tijdstippen waarop en gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen, heeft evenmin noemenswaardige effecten. De bevindingen ondersteunen niet of

nauwelijks de gedachte dat jeugdig, langdurend, regelmatig en nog altijd voortdurend lidmaatschap, de sterkste verbindingen oplevert.

5.8 Discussie

Deze deelstudie streefde binnen wat ik omschreef als de vierde generatie sociaal-kapitaalonderzoek naar vooruitgang op twee vlakken. Het eerste, theoretische, vlak betrof het ontwikkelen van het bruggenmodel, een onderzoeksmodel volgens welke sportverenigingen autochtonen met allochtonen in zeven stappen verbinden. Het tweede, empirische, vlak betrof het toetsen van het model met verfijnde gegevens over drie soorten loopbaan-omstandigheden: medeleden, bezigheden en tijdstippen. Daarbij werd bovendien gecontroleerd voor overige variabelen, zoals opleiding en omgang met allochtonen via anderzortige verbanden. Toekomstig onderzoek kan vooruitgang boeken op deze studie op minstens vijf vlakken.

Het eerste vlak betreft het onderzoeken van invloeden vanuit wijdere omgevingen. Deze studie beschouwde onmiddellijke omgevingen, zoals het gezelschap waarvan leden deel uit maken, als voornaamste invloedskring. Autochtonen en allochtonen komen elkaar echter ook als medeleden van dezelfde vereniging en als tegenstanders tegen.

Het tweede vlak betreft het valideren en verbeteren van metingen van interetnisch vertrouwen. In de FNB 2003 werd de beschikbare ruimte binnen de vragenlijst vooral gebruikt voor uitgebreide metingen van loopbaanomstandigheden. Deze studie berust op een enkelvoudige meting van vertrouwen: 'Hoe denkt u over de aanwezigheid van minderheden in ons land?' Mogelijk wordt via een vertrouwensschaal een betere meting verkregen.

Het derde vlak betreft het verzamelen van gegevens over lidmaatschap en verbondenheid op meerdere momenten. Leidt lid worden tot het hebben van kennissen, alsook van vertrouwen? Of leidt het hebben van kennissen en van vertrouwen tot lid worden? Of wat is de grootte van beide effecten? Mogelijk is het sportverenigingsleven slechts een verzamelplaats van etnisch tolerante personen. Het vaststellen van veranderingen vereist nulmetingen en vervolgmetingen. Verzameling van zulke gegevens is echter kostbaar en tijdrovend, met een grote en selectieve uitval van respondenten. Verder veranderen vragen na verloop van jaren mogelijk van inhoud. Bovendien geven kortlopende panels veranderingen geen kans en gaan langlopende panels door langere meetintervallen gemakkelijk aan tussentijdse veranderingen voorbij. Wellicht is retrospectieve in plaats van prospectieve meting van houdingen vruchtbaarder (Alwin, Cohen, & Newcomb, 1991).

Het vierde vlak betreft het onderzoeken van bepaalde deelgroepen. Eerder onderzoek toont een beperkte recreatieradius van moslimvrouwen door strikte controle op de omgang met het andere geslacht en gebondenheid aan het huishouden (De Knop, Theeboom, Verlinden, & Van Puymbroeck, 1996). De titel van dit hoofdstuk 'Alle *Menschen* werden *Brü-*

der', verraadt al de verwachting dat indien lidmaatschap etnische groepen verbindt, dit sterker geldt voor mannen dan voor vrouwen. Vervolgonderzoek kan zulke sekseverschillen nader uitdiepen.

Het vijfde en laatste vlak betreft het beantwoorden van nieuwe, verwante onderzoeksvragen. In Nederland schoten buurtgebonden sportpleintjes en -projecten in de afgelopen jaren als paddenstoelen uit de grond. In een vervolgonderzoek op dit proefschrift onderzoek ik de effecten van de zogenoemde Cruyff Courts, luxe, openbare trapveldjes in achterstandswijken. Wat zijn de effecten hiervan op de ontwikkeling van jongeren en op de leefbaarheid voor bewoners? In hoeverre en onder welke voorwaarden vormen deze veldjes rijkelijk vloeiende sociaal-kapitaalbronnen?

6. Nabeschouwing

*I keep six honest serving-men (They taught me all I knew); Their names are What
and Why and When and How and Where and Who.*

– Rudyard Kipling –

6.1 Terugblik

In *Bowling alone* stelt Putnam (2001a) dat inwoners van verbonden samenlevingen gezamenlijke problemen doeltreffender oplossen. Bovendien zijn zij verdraagzamer, gezonder, gelukkiger en welvarender. Verbonden samenlevingen zijn rijk aan vriendschappen, kennissenkringen, en bovenal veralgemeend vertrouwen. Deze maatschappelijke hulpbronnen worden wel aangeduid als *sociaal kapitaal*. Dit kapitaal wordt niet bewust voortgebracht: verbondenheid groeit als een onbedoeld gevolg van ongedwongen, alledaagse ontmoetingen. Zulke ontmoetingen vinden overal plaats waar mensen en bevolkingsgroepen samengstromen en samenkomen, in de buurt, op school, op het werk, en vooral binnen het verenigingsleven. Sportverenigingen vormen daar volgens Putnam het beste voorbeeld van, omdat ze niet alleen mensen met uiteenlopende achtergronden bijeenbrengen, maar tegelijkertijd via gezamenlijke bezigheden mensen leren om elkaar te vertrouwen, en dat meerdere malen per week, meerdere jaren achtereen.

Naar het vermogen van sportverenigingen om te verbinden is echter vooralsnog nauwelijks onderzoek gedaan. In dit proefschrift probeerde ik deze leemte te vullen, alsook bij te dragen aan de bredere literatuur over kennissenkringen, vriendschappen, en veralgemeend vertrouwen, ofwel sociaal kapitaal. Binnen wat ik omschreef als de vierde onderzoeksgeneratie naar sociaal kapitaal, streefde deze studie naar vooruitgang op minstens vijf vlakken.

Het eerste vlak betrof de keuze voor onderzoeksvragen die rijke inzichten verschaffen in voorwaarden waaronder verenigingen verbinden. Om te beginnen kent het sportverenigingsleven volgens Putnam een ongeëvenaard verbindingsvermogen, zodat dit vrijetijdsverband een uitgelezen testgeval vormt voor de meer algemene veronderstelling dat verenigingen verbinden. Indien sportverenigingen niet verbinden, dan verbinden kerken, vakbonden, zangkoren of andere maatschappelijke middenveldverbanden vermoedelijk evenmin. Verder kent het sportverenigingsleven verschillende gezichten. Onderzoek hiernaar kan zowel kennis opleveren over positieve, als over negatieve effecten van het verenigingsleven. Tot slot, gezien het grote aantal leden van dit vrijetijdsverband, alsook de verscheidenheid aan loopbanen hierbinnen, vallen met vragenlijstgegevens vele hypothesen te toetsen.

Het tweede vlak betrof een vraagverschuiving: van vragen over verbondenheid tussen mensen naar vragen over verbondenheid tussen bevolkingsgroepen. Dit is een belangrijk onderscheid. Toen in de jaren vijftig in de Verenigde Staten bowlingverenigingen hun gouden tijdperk beleefden, weerde menig vakantiehôtel joden, jaagde een overheidscommissie op communisten, en namen negers in het Zuiden noodgedwongen achter in de bus plaats. In de inleiding van *Bowling alone* onderstreept Putnam (2001a) het verbindingsvermogen

van verenigingen met een lokaal krantenartikel over John, een zwarte Amerikaan, die een nier ontving van zijn bowlingbuddy Andy, een blanke Amerikaan. Maar in hoeverre weerspiegelt dit verhaal de Verenigde Staten aan het begin van de eenentwintigste eeuw? Putnam veronderstelt weliswaar dat verenigingen niet simpel mensen, maar ook bevolkingsgroepen met elkaar verbinden. Toch verschaft zijn uitvoerige beschrijving van ledentallen geen antwoord op de kernvraag: 'Wie bowlt met wie, wie verbreedert vervolgens met wie, en wie helpt uiteindelijk wie in de Verenigde Staten?' Het woelige water van orkaan Katrina, die in 2005 grote delen van New Orleans wegvaagde, toont een grote kloof in dit land tussen blank en zwart, rijk en arm (Bobo, 2006). Daarmee is het wellicht niet zozeer de vraag of er in de Verenigde Staten sprake is van een trend naar 'bowling alone'. De prangende vraag luidt: in hoeverre verbrokkelt deze samenleving door een trend naar 'bowling apart'?

Het derde vlak betrof het ontwikkelen van een onderzoeksmodel, het zogenoemde bruggenmodel, volgens welke lidmaatschap mensen en bevolkingsgroepen in zeven stappen verbindt. Allereerst is er het vertrekpunt: mensen zijn ingebed in andere maatschappelijke verbanden, bijvoorbeeld als buurtbewoner, leerling of werknemer (stap 0). Vervolgens wordt iemand al dan niet lid van een sportvereniging (stap 1). Dan is er het 'met wie', 'wat' en 'wanneer' van lidmaatschap, ofwel de loopbaanomstandigheden. Achtereenvolgens zijn dat kenmerken van medeleden, bezigheden en tijdstippen (stap 2-4). Tot slot zijn er de loopbaangevolgen: het ontwikkelen van vertrouwen in medeleden (stap 5) en het onder medeleden opbouwen van kennissenkringen of zelfs vriendschappen (stap 6). En uiteindelijk: het ontwikkelen van veralgemeend vertrouwen, een breed geloof in de goedgezindheid van medemensen (stap 7). De koepelterm 'sociaal kapitaal' werd aldus in deeltermen uiteengelegd, die enerzijds oorzaken, anderzijds gevolgen betreffen.

Het vierde vlak betrof het afleiden en toetsen van hypothesen, ontleend aan bestaande sociologische en sociaalpsychologische inzichten. Allereerst werden drie uiteenlopende hypothesen geformuleerd over verschillen in verbondenheid tussen ooit-leden en nooit-leden, ofwel over gemiddelde lidmaatschapseffecten. Eerder sociaal-kapitaalonderzoek had vooral oog voor de zonzijde van het verenigingsleven. Deze studie belichtte ook de schaduwzijde, door de gedachte dat lidmaatschap mensen en bevolkingsgroepen bijeenbrengt (*verbinderhypothese*) te plaatsen tegenover de gedachte dat lidmaatschap juist tot sociale afstand leidt (*verdelershypothese*). Bovendien werd de mogelijkheid onderkend dat er geen maatschappelijke gevolgen zijn (*tijdverdrijverhypothese*). Vervolgens ging de aandacht uit naar de verscheidenheid aan loopbanen binnen verenigingen en daarmee de vraag onder welke voorwaarden lidmaatschap verbindt. Veel sociaal-kapitaalstudies beschrijven slechts effecten van de lidmaatschapstak waarbij mensen zijn aangesloten. De lidmaatschapstak, zoals 'sportvereniging', is echter niet meer dan een etiket zonder theoretische inhoud. Deze

studie bekeek de invulling die leden aan hun lidmaatschap geven, door elf hypothesen te toetsen over de invloed van drie soorten loopbaanomstandigheden: kenmerken van medeleden, bezigheden en tijdstippen.

Het vijfde en laatste vlak betrof de keuze voor een onderzoeksopzet die veronderstelt dat maatschappelijke verschijnselen (*macroniveau*) tot handelende individuen kunnen worden herleid (*microniveau*). Hoe individuen handelen, wordt in belangrijke mate weer bepaald door de onmiddellijke omgevingen (*mesoniveau*) waarin zij ingebed zijn. Kleinschalige verbanden waarin mensen elkaar dagelijks treffen, zoals buurt, school, werk en verenigingsleven, vormen daarvan voorbeelden. Om omgevingsinvloeden te onderzoeken, werden niet simpel gegevens over lidmaatschappen verzameld, maar gegevens over loopbanen, ofwel de persoonlijke paden die leden binnen het verenigingsleven afleggen. Daartoe werden nieuwe vragenlijstmodules ontworpen die omstandigheden tijdens lidmaatschapsloopbanen en gevolgen daarvan op vriendschappen, kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen met een beperkt aantal vragen in kaart brengen. Zo werd de aandacht gericht op de invulling die leden aan hun lidmaatschap geven. Dit in termen van de medeleden die leden in hun gezelschap treffen, de sportieve en sociale bezigheden die leden met medeleden ondernemen, alsook de tijdstippen waarop en perioden gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen. De voorkeur werd gegeven aan dynamische, relationele en individuele termen, zoals 'lidmaatschapsloopbaan' en 'verbinden', boven statische, positionele en collectieve termen, zoals 'sociaal kapitaal' en 'verenigingsleven' (vergelijk RMO, 2005).

6.2 Samenvatting

Dit proefschrift bestond uit vier deelstudies, in twee grotere gehelen ondergebracht, naar de invloed van lidmaatschap van sportverenigingen op de verbondenheid van Nederland aan het eind van de twintigste eeuw. Deel 1 was beschrijvend en betrof vragen over ontmoeting tussen bevolkingsgroepen. Deel 2 was verklarend en betrof vragen over verbroedering tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen. De belangrijkste bevindingen per hoofdstuk zijn als volgt.

Bowling apart

Hoofdstuk 2 in deel 1 beschreef ontmoetingskansen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel. Drie onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: wat is de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen tussen personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwartiel in 1995/1999? Een derde van de bevolking bleek lid van een sportvereniging. Personen uit het laagste inkomenskwartiel waren minder vaak lid dan personen uit het hoogste inkomens-

kwartiel. Dit gold vooral voor bepaalde sporttakken, zoals golf. Hoewel mensen met minder inkomen verhoudingsgewijs minder aanwezig waren binnen de ledenscharen van vrijwel alle sporttakken, waren zij allerminst afwezig. Tegenover geringe relatieve lidmaatschapskansen, staan betrekkelijk grote absolute lidmaatschapskansen. Weging van het aantal leden met de verdeling van leden over ledenscharen per sporttak, toont een niet verwaarloosbare ontmoetingskans tussen personen met verhoudingsgewijs veel en weinig inkomen. Deze bevinding ondersteunt veeleer de *verbinderhypothese* dan de *verdelershypothese*: dat arm en rijk elkaar via lidmaatschap van sportverenigingen ontmoeten is eerder gewoon dan zeldzaam.

De tweede onderzoeksvraag luidde: hoe ontwikkelde deze ontmoetingskans zich tussen 1950 en 2000? Registergegevens tonen een voortdurend stijgende lidmaatschapsgraad (van 9 procent in 1950 tot 30 in 2000), overeenstemmend met de *populariseringshypothese*. Vooral hoge statussporten, zoals tennis, werden populairder. Vragenlijstgegevens voor het tijdvak 1979/1983 tot 1995/1999 tonen echter een dalende lidmaatschapsgraad (van 32 naar 31 procent), overeenstemmend met de *individualiseringshypothese*.

De derde onderzoeksvraag luidde: hoe verschilt de ontmoetingskans via lidmaatschap van sportverenigingen van die via lidmaatschap van culturele verenigingen en bezoek aan culturele voorstellingen in 1995/1999? Verrassend genoeg ondersteunen de bevindingen vooral de *sport-verbintt-vaker-dan-cultuur hypothese* in plaats van voor de *cultuur-verbintt-vaker-dan-sport hypothese*. Sport wordt wellicht te gemakkelijk voorzien van een democratisch stempel. Zo is de ondervertegenwoordiging van het laagste versus het hoogste inkomenskwartiel sterker binnen de ledenscharen van ogenschijnlijke volkssporten, zoals schaatsen, dan bij de bezoekersscharen van culturele voorstellingen, zoals opera/operette.

Kleurrijk gezelschap

Hoofdstuk 3 beschreef ontmoetingskansen tussen autochtonen en verschillende etnische minderheden via lidmaatschap van sportverenigingen. Drie onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: wat is de ontmoetingskans tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen in 1995/1999? Een derde van de bevolking bleek lid van een sportvereniging. Doorsnee sportgezelschappen in verenigingsverband telden 15 leden. Van de leden van sportverenigingen was de helft lid van sporttakken met naar autochtonen en niet-westerse allochtonen gemengde ledenscharen. Gelet op de omvang van ledenscharen, het gemiddelde ledental per gezelschap, en de gemiddelde samenstelling van ledenscharen per sporttak, bestond via veldvoetbal de grootste ontmoetingskans.

De tweede onderzoeksvraag luidde: hoe verschilt de ontmoetingskans tussen verschillende etnische minderheden? Surinamers/Antillianen/Arubanen bleken vaker lid van sporttakken met gemengde ledenscharen dan Turken/Marokkanen. Indien Turken/Marokkanen via sportverenigingen autochtonen tegenkomen, dan gebeurt dat voornamelijk via veldvoetbal. Leden uit voornoemde etnische groepen waren ongeveer even vaak lid van een etnische vereniging.

De derde onderzoeksvraag luidde: hoe verhoudt de mate van menging zich op verschillende schaalniveaus? Leden bleken niet alleen samen te klitten op het niveau van ledenscharen per sporttak, maar ook binnen onderliggende lagen. Van de niet-westerse, allochtone leden van sportverenigingen, was één op de vijf leden, lid van door en voor allochtone opgerichte verenigingen. Van de autochtone leden van sportverenigingen was ruim één op de drie leden, lid van naar autochtonen en allochtone gemengde gezelschappen. Bij veldvoetbal was dat zes op de tien leden.

Bier, frikandel en voetbal

Hoofdstuk 4 in deel 2 onderzocht in hoeverre lidmaatschap van sportverenigingen verbondenheid van mensen met medemensen versterkt, gemeten als het hebben van een grote kennissenkring en het hebben van veralgemeend vertrouwen. De analyses betroffen retrospectieve gegevens over loopbanen binnen sportverenigingen van ruim tweeduizend volwassenen in Nederland in 2003.

Als achtergrond werden allereerst beschrijvende analyses verricht. Tweederde van de autochtonen was ooit lid van een sportvereniging. Een vijfde sport(te) met nieuwe bekenden. Leden ervaren doorgaans een verenigingsband, een minderheid meldt verenigingsperikelen en overtredingen of bedreigingen tijdens wedstrijden. Een vijfde ontmoette via dit verband minstens vier kennissen, een tiende ontwikkelde via dit verband minstens één vriendschap. Vervolgens werden verklarende analyses verricht. Twee onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: in hoeverre zijn ooit-leden meer verbonden dan nooit-leden? Ooit-leden hebben een grotere kennissenkans dan nooit-leden, overeenstemmend met de *verbinderhypothese*. Ooit-leden hebben echter een even grote vertrouwenskans als nooit-leden, overeenstemmend met de *tijdverdrijverhypothese*. Voor de *verdelershypothese* worden geen aanwijzingen gevonden.

De tweede onderzoeksvraag luidde: welke onderlinge verschillen tussen ooit-leden doen zich voor naar drie soorten loopbaanomstandigheden?

Ten eerste werden invloeden op verbondenheid onderzocht van medeleden die leden binnen hun team of trainingsgroep treffen, ofwel van het met wie van lidmaatschap (*sportieve ontmoeting*). Sporten met merendeels onbekenden versus merendeels onbekenden,

vergroot de kennissenkans (O.R. = 1,32; $p < 0,05$), maar niet de vertrouwenskans. De *introductiehypothese* wordt deels ondersteund. Wat betreft de etnische en sociaaleconomische samenstelling van sportgezelschappen worden geen effecten gevonden. De *heterofielhypothese* wordt aldus weersproken. Het maakt evenmin uit of leden in omvangrijke of in meerdere gezelschappen sporten. Voornoemde bevindingen stemmen niet overeen met achtereenvolgens de *extensiehypothese* en de *variatiehypothese*.

Ten tweede werden invloeden op verbondenheid onderzocht van sportieve en sociale bezigheden die leden met medeleden ondernemen, ofwel van het ‘wat’ van lidmaatschap (*sportieve omgang*). Beoefenen van teamsporten versus solosporten heeft geen significante effecten. Deze bevinding weersprekt de *interdependentiehypothese*: afhankelijkheid van medespelers is niet van belang. Beoefenen van contactsport versus non-contactsport heeft evenmin effecten, zodat ook de *restrictiehypothese* wordt weersproken. Dat fysiek contact met tegenstanders mogelijk en toegestaan is, heeft geen gevolgen. Regelmatig napspraken bij de voornaamste huidige vereniging vergroot de kennissenkans, vergeleken met hoogstens een enkele keer napspraken dan wel momenteel geen lid zijn (O.R. = 1,97; $p < 0,001$). Wat betreft de vertrouwenskans is het effect afwezig, ook zijn er geen effecten van het verrichten van vrijwilligerswerk. Voor de *conversatiehypothese* wordt een gedeeltelijke aanwijzing gevonden.

Ten derde, en tot slot, werden invloeden op verbondenheid onderzocht van tijdstippen waarop en perioden waarover leden verenigingservaringen opbouwen, ofwel van het ‘wanneer’ van lidmaatschap (*sportieve blootstelling*). Leden die al op jeugdige leeftijd lid werden, zijn even verbonden als leden die pas als volwassene lid werden. De *initiatiehypothese* wordt weersproken. Leden die langer achtereen lid zijn, hebben even vaak kennissen, maar vaker vertrouwen (O.R. = 1,34; $p < 0,05$). De ondersteuning voor de *duratiehypothese* is daarmee gedeeltelijk. Hoe regelmatig leden hun vereniging bezoeken, maakt niet uit. Voor de *frequentiehypothese* zijn geen aanwijzingen. Leden die langer gestopt zijn, hebben vaker vertrouwen (O.R. = 1,47; $p < 0,05$). Deze bevinding stemt niet overeen met de *inhibitiehypothese*. De verwachting was juist dat de invloed van lidmaatschap, na beëindiging van de lidmaatschapsloopbaan, vermindert.

Alle Menschen werden Brüder

Hoofdstuk 5 onderzocht in hoeverre lidmaatschap van sportverenigingen verbondenheid van autochtonen met allochtonen versterkt. Verbondenheid werd gemeten als de kans voor autochtonen op het hebben van een allochtone kennis, alsook de kans op het hebben van vertrouwen in allochtonen. De analyses betroffen retrospectieve gegevens over loopbanen binnen sportverenigingen van ruim tweeduizend volwassenen in Nederland in 2003.

Als achtergrond werden allereerst beschrijvende analyses verricht. Tweederde van de autochtonen was ooit lid van een sportvereniging. Een kwart sport(te) samen met allochtonen. 'Blank' en 'zwart' kennen binnen dit verband doorgaans een goede omgang. Één op de veertien ontmoette via dit verband een allochtone kennis, één op de honderd een allochtone vriend of vriendin. Vervolgens werden verklarende analyses verricht. Twee onderzoeksvragen werden beantwoord.

De eerste onderzoeksvraag luidde: in hoeverre zijn ooit-leden meer dan wel minder verbonden dan nooit-leden? Ooit-leden blijken niet alleen vaker dan nooit-leden een allochtone kennis te hebben, maar ook vaker vertrouwen in allochtonen. Dit geldt zelfs na controle voor overige variabelen, zoals opleiding en omgang met allochtonen via anderzootige verbanden. Putnams veronderstelling dat lidmaatschap positieve effecten heeft, ofwel de *verbinderhypothese*, staat voorlopig het sterkst. De veronderstelling, overeenstemmend met Bourdieu's gedachte, dat lidmaatschap negatieve effecten heeft, ofwel de *verdelershypothese*, wordt weersproken. Voor de veronderstelling dat er slechts sprake is van neutrale effecten, ofwel de *tijdverdrijverhypothese*, worden evenmin aanwijzingen gevonden.

De tweede onderzoeksvraag luidde: hoe verschillen ooit-leden onderling, afhankelijk van de omstandigheden die zij tijdens hun loopbaan ondervinden?

Om te beginnen blijken invloeden van medeleden die leden binnen hun teams of trainingsgroepen treffen, ofwel het 'wie' van lidmaatschap, het belangrijkste (*sportieve ontmoeting*). Vooral sporten met allochtonen heeft positieve effecten, zowel op het hebben van allochtone kennissen (O.R. = 2,16; $p < 0,001$), als op het hebben van vertrouwen in allochtonen (O.R. = 1,38, $p < 0,05$). Niet alleen van de etnische, maar ook van de sociaaleconomische samenstelling van sportgezelschappen worden invloeden vastgesteld. Dit stemt overeen met de *heterofiliehypothese*. In tegenstelling tot Hooghe (2001) maakt sporten met handarbeiders – in plaats van met hoofdarbeiders – etnische afstand veeleer kleiner dan groter (O.R. = 1,33; $p < 0,05$). Voor de gedachte dat leden meer verbonden zijn indien zij sporten met voorheen onbekende medeleden, de *introductiehypothese*, zijn geen aanwijzingen. Evenmin zijn er effecten van sporten in kleinere of in meerdere gezelschappen. Voor achtereenvolgens de *extensiehypothese* en de *variatiehypothese* zijn geen aanwijzingen.

Invloeden van sportieve en sociale bezigheden die leden met medeleden ondernemen, ofwel het 'wat' van lidmaatschap, lijken minder belangrijk (*sportieve omgang*). Zo is het opmerkelijk dat geen noemenswaardige verschillen worden gevonden tussen teamsporters en solosporters. Voor de *interdependiehypothese* is geen ondersteuning. Opvallend is dat vaker vrijwilligerswerk verrichten tot een kleinere kennissenkans (O.R. = 0,54; $p < 0,05$). Even opvallend is dat regelmatig napraten geen positief, maar een negatief effect heeft op

de vertrouwenskans (O.R. = 0,67; $p < 0,05$). Voornoemde bevindingen weerspreken de *conversatiehypothese*.

Dan tot slot invloeden van tijdstippen waarop en perioden gedurende welke leden verenigingservaringen opbouwen, ofwel het ‘wanneer’ van lidmaatschap, worden evenmin noemenswaardige effecten gevonden (*sportieve blootstelling*). De bevindingen ondersteunen niet of nauwelijks de gedachte dat jeugdig, langdurend, regelmatig en nog altijd voortdurend lidmaatschap, het meest verbindt. Ofwel, er zijn geen aanwijzingen voor achtereenvolgens de *initiatiehypothese*, de *duratiehypothese*, de *frequentiehypothese* en de *inhibitiehypothese*.

6.3 Prijsuitreiking: Bourdieu vs. Putnam

Volgens Bourdieu is sociologie een vechtsport: een tak van sport waarin auteurs elkaar bekampen met hun argumentatiekracht en maatschappelijke engagement. Volgens dit proefschrift echter komen aan de beoordeling van het waarheidsgehalte van een sociologische uitspraak niet alleen een vakkundige jury, maar ook een nauwkeurig meetlint te pas. De bevindingen uit deze studie overziend, deze zo zorgvuldig mogelijk wikkend en wegend, wijs ik nu een winnaar aan in de academische tweekamp Bourdieu vs. Putnam. Hierbij gebruik ik onder meer tabel 6.1. Daarin worden alle uitslagen over de invloed van lidmaatschap op het hebben van kennis en van veralgemeend vertrouwen nogmaals op een rij gezet. De plus- en mintekens verwijzen naar effecten die significant zijn bij $p < 0,05$.

Hoofdstuk 2 *Bowling apart* laat zien dat tennis vrijwel evenveel klassenkruisende ontmoetingen oplevert als veldvoetbal. Personen uit het laagste inkomenskwartiel zijn vergeleken met personen uit het hoogste inkomenskwartiel binnen de ledenscharen van veel sporttakken ondervertegenwoordigd, maar daarmee nog niet afwezig. Weging van ledenaandelen met de samenstelling van ledenscharen per sporttak, wijst zodoende toch op een aanzienlijk aantal klassenkruisende ontmoetingen. Één punt voor Putnam.

Hoofdstuk 3 *Kleurrijk gezelschap* onderstreept dat met gegevens over de samenstelling van ledenscharen per sporttak, ontmoetingskansen worden overschat. Meer verfijnde gegevens tonen dat personen uit dezelfde etnische groep samenklitten als leden van eigen verenigingen en gezelschappen. Daarom één punt voor Bourdieu.

Hoofdstuk 4 *Bier, frikandel en voetbal* stelt vast dat ooit-leden vaker dan nooit-leden een grote kennissenkring hebben. Wat betreft veralgemeend vertrouwen is er echter geen verschil. Zodoende een heel punt voor Putnam, en een half punt voor Bourdieu.

Hoofdstuk 5 *Alle Menschen werden Brüder* laat zien dat ooit-leden zowel vaker dan nooit-leden een allochtone kennis hebben, als vaker vertrouwen in allochtonen. Dat zijn twee punten voor Putnam. Daarmee is Putnam met 4 punten, tegenover 1 ½ punt voor Bourdieu, de afgetekende winnaar.

Tabel 6.1

Gecontroleerde effecten van omstandigheden tijdens lidmaatschapsloopbaan binnen sportverenigingen op de kans op het hebben van (a) kennissen en (b) vertrouwen, 18-70 jarigen, Nederland 2003

Omstandigheid	Kennissen		Vertrouwen	
	≥ 20 personen	≥ 1 allochtoon	Van mensen in medemensen	Van autochtonen in allochtonen
<i>Sportieve inbedding</i>				
Ooit/nooit lid	+	+	0	+
<i>Sportieve ontmoeting</i>				
Introductie: met nieuwe/oude bekenden	+	0	0	0
Heterofilie: met allochtonen/autochtonen	0	+	0	+
Heterofilie: met hand-/hoofdarbeiders	0	+	0	0
Extensie: in groot/klein gezelschap	0	0	0	0
Variatie: via meerdere/enkel gezelschap	0	-	0	0
<i>Sportieve omgang</i>				
Interdependentie: team-/solosport	0	0	0	0
Restrictie: non-/contactsport	0	0	0	0
Conversatie: regelmatig/enkele keer napraten	+	0	0	-
Conversatie: regelmatig/enkele keer vrijw.werk	0	-	0	0
<i>Sportieve blootstelling</i>				
Initiatie: als jeugdige/volwassene	0	0	0	0
Duratie: langdurend/kortdurend	0	0	+	0
Frequentie: regelmatig/enkele keer bezoeken	0	0	0	0
Inhibitie: langgeleden/niet gestopt	0	0	+	0
Inhibitie: kortgeleden/niet gestopt	0	0	0	0

0 = $p > 0,05$

6.4 Vooruitblik

Vervolgonderzoek op dit proefschrift kan vooruitgang boeken op minstens drie vlakken.

Het eerste vlak betreft het onderzoeken van verdergaande lidmaatschapsgevolgen. Leidt lidmaatschap tot meer dan grotere kennissenkringen en versterkt veralgemeend vertrouwen? Ondersteunen leden daadwerkelijk vaker hulpbehoevenden? Ofwel, zijn leden meer solidair dan niet-leden? Gelden de de hypothesen uit deze studie over invloeden van lidmaatschap en van loopbaanomstandigheden ook indien veralgemeend vertrouwen niet simpel wordt afgelezen aan houdingen, maar aan gedragingen?

Het tweede vlak betreft het verzamelen van gegevens over lidmaatschap en verbondenheid op meerdere momenten. Deze studie gebruikte longitudinale onafhankelijke variabelen voor loopbaanomstandigheden. De afhankelijke variabelen, kennissen en vertrouwen,

berusten echter op cross-sectionele gegevens. Leidt lid worden ertoe dat mensen een grotere kennissenkring en meer veralgemeend vertrouwen ontwikkelen? Of leidt het hebben van kennissen en van veralgemeend vertrouwen ertoe dat mensen lid worden? Mogelijk is het sportverenigingsleven slechts een verzamelplaats van sociaal vaardige, vertrouwensvolle mensen. Het vaststellen van veranderingen vereist nulmetingen en vervolgmetingen. Het verkrijgen van zulke gegevens is echter kostbaar en tijdrovend. Bovendien is er veelal sprake van grote en selectieve uitval onder respondenten. Kortlopende panels geven veranderingen geen kans. Langlopende panels gaan vanwege langere intervallen tussen meetmomenten gemakkelijk aan tussentijdse veranderingen voorbij. Bovendien kunnen vragen na verloop van jaren veranderen van inhoud. Retrospectieve in plaats van prospectieve metingen van houdingen zijn mogelijk bruikbaar. De FNB 2003 beproefde met succes een meting waarbij respondenten op hun houdingen terugblikten, door aan te geven hoe zij op 18-, 30-, en 50-jarige leeftijd over bepaalde onderwerpen dachten, zonder dat dit tot verregaande vertekening leidde.

Het derde en laatste vlak betreft het doorvoeren van nieuwe vraagverschuivingen. De teloorgang van het traditionele verenigingsleven in de Verenigde Staten betekent niet noodzakelijk een afnemende sociale samenhang van dat land. Volgens Ladd (2002) maken oude verbanden slechts voor nieuwe verbanden plaats. Waar bowlingverenigingen wellicht tot het verleden behoren, vertoont voetbal in de Verenigde Staten een opmerkelijke opmars. Evenzo werken steeds meer mensen zich in een gedeelde strijd tegen het overgewicht in het zweet in het fitnesscentrum, om na afloop gezellig een vruchtensapje of cappuccino te drinken in de loungebar (Crossley, 2005; Theunissen, 2003). Ook dat schept ontmoetingsmogelijkheden. Verder groeit het aantal buurtgebonden sportpleintjes en sportprojecten. Het bekendste voorbeeld daarvan voor de Verenigde Staten vormt *Midnight Basketball*, een programma dat jongeren niet alleen een aantrekkelijk sportaanbod verschaft, maar ook trainingen in prosociaal gedrag. In de vorm van de zogenoemde Cruyff Courts kent ook Nederland ondertussen mogelijke buurtgebonden bronnen van sociaal kapitaal. Deze luxe trapveldjes beogen meer dan een heropleving van het aloude straatvoetbal, ook wat betreft de leefbaarheid van de wijken waarin ze zijn gelegen wordt veel van de Cruyff Courts verwacht. In hoeverre vergroten zulke sportpleintjes het welzijn van jongeren en van omwonenden, en onder welke voorwaarden? In mijn huidige onderzoek houd ik me bezig met die vervolgvraag.

7. Review (summary in English)

*I keep six honest serving-men (They taught me all I knew); Their names are What
and Why and When and How and Where and Who.*

– Rudyard Kipling –

7.1 Looking backward

In *Bowling alone* Putnam (2001a) argues that people living in well-connected societies are more efficient in solving collective problems. Moreover, they are more tolerant, healthy, happy and prosperous. Connected societies are rich in friendships, in acquaintanceships, and most of all in generalized trust. Such societal resources have been labelled *social capital*. This particular form of capital is not purposefully produced: connectedness is a by-product of informal, daily social interactions. These social interactions occur in the various social contexts where people and social groups intermingle — in neighborhoods, in schools, at work places, and particularly within civic associations. According to Putnam, sports clubs are a prime example of such *meeting places*, because sports clubs do not just connect people of various social backgrounds, but via collective endeavors learn people to trust one another, for several times a week, for several years in a row.

Yet only few studies have explored the capacity of sports clubs in tying people and social segments together. In this dissertation, I attempted to fill in this research gap, while at the same time contributing to the wider literature on acquaintanceships, friendships and generalized trust. Within what I described as the fourth generation of social capital research, this study aimed for progress regarding at least five areas.

The first area of progress concerned picking research questions that offer more insights into the circumstances under which sports club membership connects people and social segments. First of all, according to Putnam, the connective capacity of sports clubs is unparalleled, making them ideal test cases for the more general proposition that civic associations connect. If sports clubs do not connect, then churches, trade unions, choirs, or other civic associations, will probably also fail to connect. What is more, sports clubs life is multifaceted. Research into sports clubs may yield knowledge about both positive and negative effects of civic associations. Finally, given the large number of sports clubs in the Netherlands and given the wide variety within the careers of their members, this type of civic association is well-suited for testing hypotheses with survey data.

The second area of progress concerned shifting toward new research problems. This study not simply answers questions about the influence of sports club membership on connectedness between people (*bowling alone*), but also addresses questions about its connective capacity regarding social segments (*bowling apart*). These two sets of questions are fundamentally different. In the ‘golden fifties’, when league bowling still burgeoned in the US, Jews were refused by a majority of hotels, ‘negroes’ had to sit in the back of the bus, and ‘commies’ were hunted down by a special government commission. In the introduction to *Bowling alone*, Putnam (2001a) emphasizes the connective capacity of sports clubs by referring to a local newspaper article about John, a retired African American hos-

pital worker, who was offered a kidney transplant by his bowling buddy Andy, a young, white accountant. Yet to what extent does this moving story reflect America at the start of the twenty-first century? Putnam argues that civic associations do not only connect people, but social segments as well. However, his extensive analysis of membership rosters does not answer the kernel question: ‘*who bowls with whom, who fraternizes with whom, and who ultimately helps whom in the US?*’ The stormy waters of hurricane Katrina that in 2005 destroyed large parts of New Orleans revealed the deep social cleavages within US society — between rich and poor, white and black (Bobo, 2006). Perhaps it is not so much the question to what extent the US is ‘bowling alone’. The extent to which this country is ‘bowling apart’ might be argued to be the more pressing question.

A third area of progress concerned developing the *bridging model*, a research model according to which membership connects people and social segments in seven steps. To begin with, there is the starting point: people are already embedded within other social contexts, like neighbourhoods, schools and work places (step 0). Next, a person may or may not become a sports club member (step 1). Then, there are three sorts of circumstances that define a person’s membership experience — the ‘with whom’, ‘what’ and ‘when’. Respectively, these circumstances are related to co-members, activities, and times/time-periods (step 2-4). After that, there are the membership consequences: the development of trust in co-members (step 5) and the development of acquaintanceships or even friendships with co-members (step 6). Finally, members may or may not develop a belief in the benevolence of unknown others, generalized trust (step 7). Thus the overarching term ‘social capital’ is deciphered into subterms, dissecting causes on the one hand, and consequences on the other.

The fourth area of progress concerned specifying and testing hypotheses, based on insights from sociology and social psychology literature. To begin with, three conflicting hypotheses are formulated on overall differences in connectedness between ever-members of sports clubs (at one point in their life or another) and never-members, that is, on average membership effects. Previous social capital studies largely focus on positive influences of associational involvement. This study, however, examines potential negative influences as well. The notion that sports club membership connects (*social uniter hypothesis*) is contrasted with the notion that sports club membership creates even more social distance (*social divider hypothesis*). In addition, it is recognized that involvement within this type of leisure association, may be without societal consequences (*leisure time filler hypothesis*). Next, attention is paid to the variety of sports club membership careers and the question under which circumstances membership is more or rather less connective. Many social capital studies merely describe effects of the sort of civic association of which a person is a member. However, membership type — for instance, ‘sports club’ — is just a label, without

theoretical contents. A label does not inform on mechanisms. This study, by contrast, studies circumstances during membership careers, by specifying and testing eleven hypotheses about three sorts of influences, related to co-members, activities and times/time-periods.

The fifth and final area of progress concerned elaborating a research design based on two key assumptions. First, it assumed that social phenomena (*macro-level*) can ultimately be explained in terms of individual behaviours (*micro-level*). Second, it assumed that how individuals behave is largely influenced by their immediate environments (*meso-level*). Meeting places, like neighborhoods, schools, work places and civic associations are examples. To study sports club membership as such a proximate social context, not only data on sports club *membership* are collected. Also, information on the personal paths of members within this social context, that is, on sports club membership *careers*, are gathered. For this purpose, new questionnaire modules are developed, yielding information on membership circumstances and on membership consequences for friendships, acquaintanceships and generalized trust. Three sorts of membership career circumstances are discerned: co-members, activities, and times/time-periods. In this way, it is recognized that members of the same membership type, for instance sports club members, may have divergent membership careers. A static, positional and societal-level analysis of the creation of connectedness is replaced by a dynamic, relational and individual-level analysis. In this vein, this study, as much as possible, uses terms that reflect agents, agency, and actions. Thus, concrete terms like 'membership', 'careers', 'circumstances' and 'consequences' are preferred over the fuzzy concept 'social capital' (see, e.g., RMO, 2005).

7.2 Summary

This dissertation contains four empirical studies, constituting two larger parts, into the influence of sports club membership on the social connectedness of present-day Dutch society. Part 1 is descriptive and concerns research questions on the likelihood of personal contact via sports club membership between different social segments. Part 2 is explanatory and concerns research questions on the consequences of contact via sports club membership for friendships, acquaintanceships and generalized trust, with respect to both people in general and people from different social segments. The main findings per chapter are as follows.

Bowling apart

Chapter 2, in Part 1, describes the likelihood of personal contact between persons from the lowest income quartile and persons from the highest income quartile in 1995/1999. Three research questions are addressed.

The first question reads: what is the likelihood that via sports club membership persons from the lowest and persons from the highest income quartile meet? Roughly one third of the population appears to be a sports club member. Persons from the lowest quartile are less often a member than persons of the highest quartile, particularly regarding golf and other sports of upper social status. As compared to persons from the highest quartile, persons from the lowest quartile are underrepresented among the membership constituents of virtually all sports branches. Despite that, among the membership constituents of most sports branches persons from the lowest quartile are far from absent. Weighing (1) the absolute number of members (*participation*) with (2) the distribution of members among different sports branches (*segregation*), suggests a substantial likelihood of personal contact between persons that are respectively low and high on the income ladder. This finding supports the notion that cross-class contact via sports club membership is common (*social uniter hypothesis*) rather than seldom (*social divider hypothesis*).

The second research question reads: how did the likelihood of personal contact between persons from the lowest and persons from the highest income quartile develop between 1950 and 2000? Register data indicate a steadily increasing membership degree (from 9 percent in 1950 to 30 in 2000), in line with the *popularization hypothesis*. Especially high status sports, like tennis, reached a larger proportion of the population. Survey data, however, for the time-period between 1979/1983 and 1995/1999 show a decreasing membership degree (from 32 to 31 percent), in line with the *individualization hypothesis*.

The third research question reads: how does the likelihood of personal contact via sports club membership differ from the likelihood of personal contact via cultural clubs or via visiting cultural performances, in 1995/1999? Surprisingly, the findings support the *culture-connects-more-than-sports-hypothesis* (rather than the *sports-connects-more-than-culture-hypothesis*). Perhaps sports is too easily perceived as a democratic leveller. For instance, persons from the lowest income quartile are more underrepresented (as compared to persons from the highest quartile) among the membership constituents of sports that are apparently mixed by social class, like speed skating, than among the public of cultural performances, like opera.

Colorful company

Chapter 3 describes the likelihood of personal contact via sports club membership between ethnic majority members and different groups of ethnic minority members. Three research questions are addressed.

The first research question reads: what is the likelihood of personal contact via sports club membership between ethnic majority members and ethnic minority members in 1995/1999? One third of the population appears to be a sports club member. The average sports group is composed of 15 members. Of the members of sports clubs, half is a member of sports branches with membership constituents that are mixed in terms of ethnic majority members and ethnic minority members. Given the size and the composition of its membership constituents and the average size of teams or training groups, field soccer yields the highest likelihood of inter-ethnic contact.

The second research question reads: how does the likelihood of personal contact via sports club membership differ for various groups of ethnic minority members? People of Surinamese, Antillean or Aruban descent and people of Turkish or Moroccan descent are about equally likely to be a member of an ethnic sports club (originated by and for ethnic minority members). Yet, people of Surinamese, Antillean or Aruban descent appear to be more often a member of sports branches with mixed membership constituents than people of Turkish or Moroccan descent. When ethnic majority members meet Turkish or Moroccan people via sports club membership, then they typically do so via membership of soccer clubs.

The third research question reads: how does the extent of ethnic segregation of sports club membership differ at various scale-levels? Members appear not only to stick together at the level of membership constituents of different sports branches, but also at lower scale-levels. Among ethnic minority sports club members, one in five is a member of ethnic sports clubs. Among ethnic majority sports club members, one in three is a member of mixed sports groups in terms of ethnic majority members and ethnic minority members. With respect to field soccer clubs, among ethnic majority members, six in ten plays within teams with at least one ethnic minority member.

Beer, bratwurst and football

Chapter 4, in Part 2, examines to what extent sports club membership connects people with their fellow people, measured as the likelihood of having versus not-having (a) a large acquaintance circle (≥ 20 persons) and (b) generalized trust. The analyses pertain to retrospective data on the sports club careers of over 2,000 adults in the Netherlands, in 2003.

As a backdrop for the explanatory analyses, descriptive analyses are conducted. Two in three ethnic majority members is an ever-member (has been a sports club member at one point in their life or another). One in five plays or played sports with people not previously known via other social contexts, such as neighbors. Usually, members feel connected to their sports club. A minority of sports club members reports club conflicts or reports verbal/physical aggression during matches. One in five met a circle of acquaintances (≥ 4 persons) via sports club membership. One in ten established at least one friendship via this context. Next, explanatory analyses are conducted. Two research questions are addressed. The first research question reads: to what extent are ever-members of sports clubs more connected than never-members? Ever-members more often have a large acquaintance circle than never-members, supporting the *social uniter hypothesis*. However, ever-members are equally trusting as never-members, supporting the *leisure time filler hypothesis*. No support is found for the *social divider hypothesis*.

The second research question reads: how do ever-members differ, depending on three sorts of membership career circumstances?

First, influences of the composition of sports groups are analyzed, the 'with whom' of membership (*association via sports*). Sports groups are operationalized as sets of people that practice sports together (for recreational purposes only, or within sports competitions). Members of sports groups that are largely composed of previously unknown, rather than previously known co-members (such as neighbors), more often have a large acquaintance circle (O.R. = 1.32; $p < .05$). No effect regarding generalized trust is found. The *novelty of contact hypothesis* is only partially supported. No effects are found regarding the ethnic and socio-economic composition of sports groups, discarding the *heterophily of contact hypothesis*. The findings do not support the *intimacy of contact hypothesis*: membership of small rather than large groups is equally connective. Nor do the results support the *variety of contact hypothesis*. Membership of more than one sports clubs is not more connective than just a single membership.

Second, influences of sports club activities are analyzed, the 'what' of membership (*interaction via sports*). Team sports members and solo sports members are alike, discarding the *interdependency of contact hypothesis*. It does not matter whether members depend for their sports successes upon co-members. Contact sports members and non-contact sports members are alike as well. That a sport enables and allows physical contact is of no influence, discarding the *civility of contact hypothesis*. Present members that frequently socialize within their sports club canteen are more likely to have a large acquaintance circle than other ever-members (O.R = 1.97; $p < .001$). That is: more likely than members who never do so, more likely than members who do so less often, and more likely than former members. Socializing within sports clubs, however, does not affect generalized trust. Nei-

ther does volunteering affect acquaintanceship and generalized trust. The *sociability of contact hypothesis* is only partially supported.

Third and finally, influences of sports club careers — the times and time-periods of contact — on connectedness are analyzed. This is the 'when' of membership (*socialization via sports*). Youth members and adult members (persons who started their membership before age 16 versus persons who started at age 16 or later) are equally connected, discarding the *susceptibility for contact hypothesis*. Long-time members are equally likely to have a large acquaintance circle as short-time members (persons who have been a member for at least 10 consecutive years versus those who have been so for at most 9 consecutive years). Yet, long-time members more often have generalized trust than short-time members (O.R. = 1.34; $p < .05$). The *history of contact hypothesis* is partially supported. Core members and marginal members are equally connected, discarding the *frequency of contact hypothesis*. Present members and former members are equally likely to have a large acquaintance circle. Surprisingly, however, present members are less likely to have generalized trust than former members (O.R. = 1.47; $p < .05$), discarding the *persistence of contact hypothesis*. It was expected that present members would be more connected than former members, and that this positive difference would vanish over the years.

All people will be brothers

Chapter 5 examines to what extent sports club membership connects ethnic majority members with ethnic minority members. Connectedness is operationalized as the likelihood for ethnic majority members of (a) having versus not-having an ethnic minority acquaintance and (b) trusting versus not-trusting ethnic minority members. The analyses pertain to the sports club careers of 2,000 adults in the Netherlands, in 2003.

As a backdrop for the explanatory analyses, descriptive analyses are conducted. Two in three ethnic majority members is an ever-member (has been a sports club member at one point in their life or another). One in four has been a member of a sports group with at least one ethnic minority co-member. Within sports clubs, 'black' and 'white' usually have friendly contact. One in fourteen has met an ethnic minority acquaintance via this social context. One in a hundred has thus established a friendship with an ethnic minority member. Next, explanatory analyses are conducted. Two research questions are addressed.

The first research question reads: to what extent are ever-members of sports clubs more or less connected than never-members? Ever-members not only more often have an ethnic minority acquaintance than never-members, they are also more likely to trust ethnic minority members. This finding holds, even when holding other variables, like education and inter-ethnic contact via other social contexts, constant. Hence, Putnam's prediction that all-in-all membership has positive effects, the *social uniter hypothesis*, is most sup-

ported. Bourdieu's prediction that all-in-all membership has negative effects, the *social divider hypothesis*, receives less support. Likewise, there is less support for the prediction that all-in-all membership has neutral effects, the *leisure time filler hypothesis*.

The second research question reads: to what extent do differences between ever-members of sports clubs depend on three sorts of membership career circumstances?

First, influences of the composition of sports groups are analyzed, the 'with whom' of membership (*association via sports*). This sort of influences appears to be most important. Notably, it is the actual contact with ethnic minority members that strongly connects. Members of mixed sports groups, with at least one ethnic minority co-member, as compared to members of unmixed sports groups with ethnic majority members only, more often have an ethnic minority acquaintance (O.R. = 2.16; $p < .001$) and are more likely to trust ethnic minority members (O.R. = 1.38; $p < .05$). These findings support the *heterophily of contact hypothesis*. Not only the ethnic, but also the socio-economic composition of sports groups appears important. However, by contrast to Hooghe (2001), members of sports groups that are largely composed of manual workers — instead of non-manual workers — are less rather than more connected with ethnic minority members (O.R. = 1.33; $p < .05$). The extent to which members are active with previously unknown co-members has no influence on connectedness, discarding the *novelty of contact hypothesis*. Likewise, there are no differences between members of small versus members of large sports groups. Neither are there differences between members of multiple sports groups versus members of just a single sports group. Hence, the *intimacy of contact hypothesis* and the *variety of contact hypothesis* are unsupported.

Second, influences of sports club activities are analyzed, the 'what' of membership (*interaction via sports*). This sort of influences appears to be less important. Surprisingly, team sport members and solo sport members are equally connected, which is not in line with the *interdependency of contact hypothesis*. Also unexpectedly, members that volunteer more often for their sports club are less connected (O.R. = .54; $p < .05$). These findings discard the *sociability of contact hypothesis*.

Third and finally, influences of sports club careers — the times and time-periods of contact — are analyzed. This is the 'when' of membership (*socialization via sports*). The findings provide little support for the notion that membership experiences during adolescence connect more than first-time membership during later life-stages, the *susceptibility for contact hypothesis*. Likewise, no evidence is found for the notion that long-term and regular membership connects more. Nor is it shown that current membership connects more than former membership. Respectively, the *history of contact hypothesis*, the *frequency of contact hypothesis*, and the *persistency of contact hypothesis* are unsupported.

7.3 Award ceremony: Bourdieu vs. Putnam

According to Bourdieu, sociology is a martial art: a branch of sport in which authors compete with one another, both with the force of logical argument and their social engagement. Although I agree with Bourdieu that sociology is a martial art, in my view, it is a sport in which results should not simply be judged by a professional jury, but also by precise measurement devices. In this dissertation, an attempt is made both to spell out more clearly theoretical insights —formulating sets of hypotheses on membership consequences and circumstances — and to tests these with empirical data. So, which account of the influence of sports club membership on the social connectedness of the present-day Netherlands is most accurate — the Bourdieuan or the Putnamian? Overviewing and weighing the results of this study, I will now decide who has won the sociological competition that was organized within the context of this dissertation. In order to do so, I will use tabel 7.1, summarizing the results of this study with respect to acquaintanceships and generalized trust. The plus- and minus-signs indicate significant effects ($p < .05$).

Chapter 2 *Bowling apart* shows that, surprisingly, the likelihood of cross-class contact via tennis clubs and that via field soccer clubs is roughly equal. Among the membership constituents of most sports branches, persons from the lowest income quartile are under-represented as compared to persons from the highest income quartile. Still, persons from the lowest income quartile are far from absent. When the proportion of members among the lowest income quartile of all sports branches is weighed with the income composition of the membership constituents of these sports branches, then cross-class appears to be common rather than seldom. So, one point for Putnam.

Chapter 3 *Colorful company* emphasizes that data on the composition of the membership constituents of various sports branches overestimate the likelihood of inter-group contact. More refined data on the composition of sports clubs and the composition of sports groups, indicates that ethnic peers are more likely to stick together than what is suggested by higher scale-level data on the composition of membership constituents of various sports branches. Hence, one point for Bourdieu.

Chapter 4 *Beer, bratwurst and football* demonstrates that ever-members of sports clubs more often have large acquaintance circles than never-members. Regarding generalized trust, there are no differences. Therefore, one point for Putnam, yet a half point for Bourdieu as well.

Chapter 5 *All people will be brothers* makes it clear that ever-members of sports clubs are more likely than never-members both to have an ethnic minority acquaintance and to trust ethnic minority members. That is: two additional points for Putnam.

With four points for Putnam, against one-and-a-half point for Bourdieu, it is Putnam who has won the competition that was set up within the context of this dissertation. Yet the

theoretical battle on the causes and consequences of social capital continues between contemporary sociology's two giants.

Table 7.1

Controlled effects of circumstances during sports club membership career on the likelihood of having vs. not-having (a) acquaintances and (b) trust, 18-70 year olds, The Netherlands 2003

Contact circumstance	Acquaintances		Trust	
	≥ 20 Persons	≥ 1 ethnic minority member	Of people in fellow people	Of ethnic majority members in ethnic minority members
<i>Participation in sports</i>				
Ever/never member	+	+	0	+
<i>Association via sports</i>				
Novelty: with new/old co-members	+	0	0	0
Heterophily: with ethnic minority/ethnic majority members	0	+	0	+
Heterophily: with manual-/non-manual workers	0	+	0	0
Intimacy: within large/small groups	0	0	0	0
Variety: via multiple groups/a single group	0	-	0	0
<i>Interaction via sports</i>				
Interdependency: team-/solo sport	0	0	0	0
Civility: non-/contact sport	0	0	0	0
Sociability: frequent/infrequent chatting in sports canteen	+	0	0	-
Sociability: frequent/infrequent volunteering	0	-	0	0
<i>Socialization via sports</i>				
Susceptibility: youth/adult member	0	0	0	0
History: short-term/long-term membership	0	0	+	0
Frequency: frequent/infrequent visiting	0	0	0	0
Persistency: long-term ex-member/current member	0	0	+	0
Persistency: short-term ex-member/current member	0	0	0	0

0 = $p > .05$

7.4 Looking forward

Follow-up studies on this dissertation may yield progress regarding at least three areas.

The first area concerns studying further membership consequences. Does membership lead to more than just wider acquaintance circles and higher generalized trust levels? Do members indeed show more support for the underprivileged? That is, do members display more solidarity than non-members? Do the hypotheses on membership and membership

career influences hold if tested against behavioral, rather than attitudinal measures of pro-social inclinations?

The second area concerns collecting data on membership and connectedness for multiple moments. This study examined longitudinally measured independent variables for membership career circumstances. The independent variables — acquaintances and generalized trust —, however, were cross-sectionally measured. Does becoming a member lead a person to develop a wider acquaintance circle and more generalized trust? Or does having many acquaintances and much trust in others lead a person to become a member? Possibly, sports clubs are mere places where socially able, trustful people gather. To demonstrate changes, or causal effects, baseline and follow-up measures are required. Collecting such multi-moment data is costly and time-consuming. Furthermore, non-response is often severe and selective. Short-running panels do not allow for sufficient time for changes to take into effect. Long-running panels usually have large intervals between measurement moments and may therefore overlook intermediary changes. Also, survey questions may change over the years regarding their content. Retrospective instead of prospective attitudinal measures are potentially more useful. The Dutch Family Survey 2003 successfully experimented with asking respondents to indicate their stance of view at 18, 30 and 50 years of age, showing little bias in remembering beliefs once held.

The third and final area of progress concerns shifting towards new problems regarding associational life and social connectedness. The demise of traditional civic associations in the US not necessarily means less social connections. According to Ladd (2001), old associations are just replaced by new associations. For instance, one may argue that even if bowling clubs are history, soccer clubs are currently blossoming in the US. Likewise, more and more people find their way into fitness centres, collectively sharing sweat, striving for reduced superfluous body fat, and socializing in the lounge with a cappuccino or smoothie afterwards (Crossley, 2005; Theunissen, 2003). Such new sport settings offer new opportunities for meaningful social interactions. Furthermore, there are growing numbers of inner-city playgrounds and sports projects. In the US, Midnight Basketball League (MBL) offers a stellar example. MBL is not just about inviting young people into sport with an attractive programme. Also, various work shops (on HIV, responsibility, job skills) are provided. Meanwhile, the Netherlands has its newfashioned social capital sources as well, for instance, the Cruyff Courts, supported by the Johan Cruyff Foundation, named after the renowned Dutch soccer player. These eye-catching inner-city playgrounds are not just about the revival of good-old street soccer. High hopes are that the Cruyff Courts improve the livelihood of the communities in which they are located. How far and when do such playgrounds improve the welfare of youngsters and of community residents, and under which circumstances? My current research delves deeper into these follow-up questions.

Bijlagen

Bijlage 1

Operationalisering van variabelen voor sportieve inbedding

Omstandigheid	Variabele	Afkapwaarde
<i>Sportieve ontmoeting</i>		
Introductie	Onbekenden/enkel bekenden	≥ 50 procent onbekenden
Heterofilie	Allochtoon/enkel autochtonen	≥ 1 allochtoon
Heterofilie	Handarbeiders/enkel merendeels hoofdarbeiders	≥ 50 procent handarbeiders
Extensie	Groot/enkel klein gezelschap	≥11 medesporters in gezelschap ^b
Variatie	Meerdere gezelschappen/één gezelschap	≥ 2 sportloopbanen
<i>Sportieve omgang</i>		
Interdependentie	Teamsport/enkel solosport	≥ 2 medespelers ^c
Restrictie	Contactsport/enkel non-contactsport	≥ fysiek contact toegestaan ^d
Conversatie	Regelmatig/enkele keer napraten	≥ regelmatig
Conversatie	Regelmatig/enkele keer vrijwilligerswerk	≥ regelmatig
<i>Sportieve blootstelling</i>		
Initiatie	Vroeg/laat begonnen	≤ 15e levensjaar
Duratie	Langdurend/kortdurend beoefend	≥10 jaren achtereen
Inhibitie	Langgeleden/niet gestopt	≥10 jaren geleden
Inhibitie	Kortgeleden/niet gestopt	0-9 jaren geleden
Frequentie	Regelmatig/enkele keer beoefend	≥ 2 keer p/week

a Variabele voor loopbaanomstandigheden krijgen waarde 1 als de afkapwaarde *ooit* werd overschreden, ofwel minstens éénmaal tijdens de maximaal vier afzonderlijke lidmaatschapsloopbanen waarover respondenten rapporteerden.

b Ontleend aan AVO 1999.

c Zoals voetbal en volleybal versus atletiek en vecht-/verdedigingssport.

d Zoals voetbal en vecht-/verdedigingssport versus atletiek en volleybal.

Bijlage 2

Frequentieverdeling van variabelen voor andersoortige inbedding, 18-70 jarige ooit-leden, Nederland 2003

Variabele	Schaal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	S.D.
Vrouw	0-1	0	1	0	1
Verstedelijking	1-5	1	5	3	1
Opleiding	0-10	0	10	6	3
Inkomen	-	0	92518	2613	4269
Gebedshuisbezoek	1-5	1	5	2	2

Bron: FNB 2003 ($N = 1.446$)

Bijlage 3

Frequentieverdeling van variabelen voor andersoortige inbedding, 18-70 jarige autochtone ooit-leden, Nederland 2003

Variabele	Schaal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	S.D.
Vrouw	0-1	0	1	0	1
Verstedelijking	1-5	1	5	3	1
Opleiding	0-10	0	10	6	3
Inkomen	-	0	92518	2613	4269
Gebedshuisbezoek	1-5	1	97	2	2

Bron: FNB 2003 ($N = 1.399$)

Referenties

- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley.
- Alwin, D., Cohen, R., & Newcomb, T. (1991). *Political attitudes over the life span*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Anonymous (1994). The other N.B.A. – National Bowling Association. *Ebony*, december, 102-106.
- Asch, S. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193(5), 31-35.
- Balkenende, J. (2004). *Speech minister-president over betaald voetbal en de samenleving*. Den Haag, Sportpoort, 14 april.
http://www.civ-voetbal.com/documenten/speech_minister.htm
- Beck, U. (1983). Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In: H. Kreckel (Hrg.), *Soziale Ungleichheiten* (pp. 35-74). Göttingen: Schwartz.
- Blau, P. & Schwartz, J. (1984). *Crosscutting social circles: testing a macrostructural theory of intergroup relations*. Orlando: Academic Press.
- Bobo, L. (2006). Katrina: Unmasking race, poverty, and politics in the 21st century. *Du Bois Review*, 3(1), 1-6.
- Bottenburg, M. van (1994). *Verborgene competitie: over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bottenburg, M. van (2001). *Global games*. Illinois: University of Illinois Press.
- Bottenburg, M. van (2004). Individueel en collectief gedrag in de sport. In: J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde* (pp. 85-103). Amsterdam: Van Genneep.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Éditions de Minuit.
- Bredemeier, B., Shields, D. & Horn, J. (2002) Values and violence in sports today: the moral reasoning athletes use in their games and in their lives. In: J. Boxhill (Red.) *Sports Ethics: an Anthology* (pp. 217-220). Oxford: Blackwell.
- Breedveld, K. & Meulen, R. van der (2002/2003). Vertrouwen in de sport: een empirische analyse van de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. *Vrijtijdsstudies*, 20(2), 37-49.
- Breedveld, K. (2003). *Rapportage sport 2003*. Den Haag: SCP.

- Breedveld, K. & Tiessen-Raaphorst, A. (Red.) (2006). *Rapportage sport 2006*. Den Haag: SCP
- Brehm, J. & Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science*, 41(3), 999-1023.
- Brim, G. & Kagan, J. (1980) (Red.). *Constancy and change in human development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Burt, R. (1984). Networks items and the general social survey. *Social Networks*, 6, 293-339.
- CBS (diverse jaren). *Statistisch zakboek*. Wisselende uitgevers, in latere jaren 'Statistisch jaarboek' getiteld.
- CBS/WODC (2006). *Integratiekaart 2006*. Voorburg/Den Haag: CBS/WODC.
- Cigler, A. & Joslyn, M. (2002). The extensiveness of group membership and social capital: the impact on political tolerance attitudes. *Political Research Quarterly*, 55(1), 7-25.
- Claibourn, M. & Martin, P. (2000). Trusting or joining? An empirical test of the reciprocal nature of social capital. *Political Behavior*, 22(4), 267-291.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: Belknap Press.
- Crossley, N. (2005). *In the gym: Motives, meaning and moral careers*. Manchester: CRESC.
- Dekkers, M. (2006). *Lichamelijke oefening*. Amsterdam: Contact.
- Dotulong, J. & Westbroek, I. (2005). 'Witte vlucht' uit voetbal Randstad. *NRC Handelsblad*, 18 juni.
- Duyvendak, J.-W., Krouwel, A., Kraaijkamp, R., & Boonstra, N. (1998). *Integratie door sport: een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening van allochtonen en autochtonen*. Rotterdam: Bestuursdienst Rotterdam.
- Elling, A. (2002). *'Ze zijn er niet voor gebouwd': in- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Endresen, I. & Olweus, D. (2005). Participation in power sports and antisocial involvement in preadolescent and adolescent boys. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(5), 468-478.
- Erikson, E. (1963). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Freitag, M. (2003). Beyond Tocqueville: the origins of social capital in Switzerland. *European Sociological Review*, 19(2), 217-232.

- Freitag, M. (2003). Beyond Tocqueville: the origins of social capital in Switzerland. *European Sociological Review*, 19(2), 217-232.
- Gijsberts, M. & Davegos, J. (2005). *Uit elkaars buurt: de invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: SCP.
- Glover, T., Shiness, K., & Parry, D. (2005). Association, sociability, and civic culture: the democratic effect of community gardening. *Leisure Sciences*, 27(1), 75-92.
- Graaf, N.-D. de, Graaf, P. de, Kraaykamp, G., & Ultee, W. (2003). *Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2003*. Nijmegen: Sectie Sociologie KUN.
- Hart, J. de (2002). *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: SCP.
- Hart, J. de (2005). *Landelijk verenigd: grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: SCP.
- Hooghe, M. (1999). Participatie en de vorming van sociaal kapitaal: een exploratie van het causaal verband tussen participatie en maatschappelijke houdingen. *Sociologische Gids*, 46(6), 494-520.
- Hooghe, M. (2001). Waardencongruentie binnen vrijwillige verenigingen: een sociaal-psychologisch verklaringmodel voor de interactie van zelfselectie en socialisering. *Mens & Maatschappij*, 76(2), 102-120.
- Hoove, S. ten (2006). Winsemius slaat alarm over probleemwijken. *De Volkskrant*, 1 november.
- Huizinga, J. (1938). *Homo ludens: proeve ener bepaling van het spelelement der cultuur*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Janssens, J. (1999). *Etnische tweedeling in de sport*. 's-Hertogenbosch: Diopter.
- Kanne, P. (2004). *Gevoelens van autochtone Nederlanders ten opzichte van allochtonen en moslims*. Amsterdam: TNS NIPO.
- Knop, P. de, Theeboom, M., Verlinden, T., & Puymbroek, L. van (1998). Onder de sluier: islamitische migrantenmeisjes over sport. In: A. Buisman (red.), *Jeugdsport en beleid* (pp. 148-171). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Korver, T. (2003). *NWO strategische notitie sociale cohesie*. Den Haag: NWO.
- Ladd, E. (2002). *The Ladd report*. New York: The Free Press.
- Lamprecht, M. & Stamm, H. (1995). Soziale Differenzierung und soziale Ungleichheit im Breiten- und Freizeitsport. *Sportwissenschaft*, 25(3), 265-284.

- Lindert, C. van & Janssens, J. (1998). *'Het bestuur springt in met frisse tegenzin': de stand van zaken met betrekking tot vrijwilligerswerk en -beleid in de sport*. Arnhem: NOC*NSF.
- Lüschen, G. (1963). Soziale Schichtung und soziale Mobilität bei jungen Sportlern. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial Psychologie*, 15, 74-93.
- McClendon, M. & Eitzen, D. (1975). Interracial contact on collegiate basketball teams: a test of Sherif's theory of superordinate goals. *Social Science Quarterly*, 55(4), 926-938.
- Meloen, J. & Eersteling, P. (1994). *'Er wordt wel eens wat geroepen': discriminatie van allochtonen in de amateursport*. Leiden: LISWO.
- Meulen, R. van der (2007). Alle Menschen werden Brüder: lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennissenkringen, en interetnisch vertrouwen. *Mens & Maatschappij*, 82(2), 155-176.
- Meulen, R. van der (2007). Bier, frikandel en voetbal: lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 28(2), 166-191.
- Meulen, R. van der & Ultee, W. (2006). 'Overbrugger of onderscheider?' Hoe frequent ontstaat interetnisch contact via het sportverenigingsleven in Nederland? *Tijdschrift voor Sociologie*, 27(2), 109-130.
- Meulen, R. van der, Ruiter, S., & Ultee, W. (2005). 'Bowling apart?' Vier vragen over Nederlandse sportverenigingen en omgang tussen arm en rijk. *Mens & Maatschappij*, 80(3), 197-219.
- NIBUD (2003). *Uitgaven aan sport*. Utrecht: NIBUD.
- Putnam, R. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Putnam, R. (2001a). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. (2001b). Het verdwijnen van 'sociaal kapitaal'. *Ethische Perspectieven*, 11(1-2), 15-28.
- Ramdas, A. (1996). 'Als zwarte spelers meedoen zijn het plots onze jongens'. *De Volkskrant*, 21 juni.

- RMO (2005). *Niet langer met de ruggen naar elkaar: een advies over verbinden*. Den Haag: Sdu.
- Scheerder, J., Pauwels, G., & Vanreusel, B. (2004). Sport en inburgering: een empirische analyse van de relatie tussen sportbeoefening en sociaal kapitaal. *Tijdschrift voor Sociologie*, 25(4), 417-450.
- Scheerder, J., Vanreusel, B., Taks, M., & Renson, R. (2001). Is de actieve sportbeoefening in Vlaanderen gedemocratiseerd? Over de sociale gelaagdheid van de sportdeelname gedurende de periode 1969-1999. *Tijdschrift voor Sociologie*, 22(4), 385-417.
- SCP (2006). *Investeren in vermogen: sociaal en cultureel rapport 2006*. Den Haag: SCP.
- Sherif, M., Harvey, O., White, B., Hood, W., & Sherif, C. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: the Robbers Cave experiment*. Norman: University of Oklahoma Book Exchange.
- Sport England (2001). *Sports Equity Index*. London: Sport England.
http://www.sportengland.org/sports_equity_index.pdf
- Stokvis, R. (1986). *De sportwereld: Een sociologische inleiding*. Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Stokvis, R. (1989). De populariteit van sporten. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15(4), 673-696.
- Stolle, D. & Hooghe, M. (2004). The roots of social capital: attitudinal and network mechanisms in the relation between youth and adult indicators of social capital. *Acta Politica*, 39(4), 422-441.
- Stolle, D. & Rochon, T. (1998). Are all associations alike? Member diversity, associational type and the creation of social capital. *The American Behavioral Scientist*, 42(1), 47-56.
- Taks, M. (1994). *Sociale gelaagdheid in de sport: een kwestie van geld of habitus*. Leuven: Faculteit Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie.
- Theunissen, A. (2003). Fitness bij de open haard. *Het Volkskrant Magazine*, 15 februari, 20-26.
- Tweede Kamerstuk (2006). *Programma 'Meedoen allochtone jeugd door sport 2006-2010'*. <http://www.minvws.nl/kamerstukken/ds/2006/programma-meedoen-allochtone-jeugd-door-sport.asp>

- Ultee, W. (2005). Frisse drank uit oude zakken: hoe in de sociologie nieuwe vragen te stellen en tegelijk klassieke vragen verder te brengen. *Mens & Maatschappij*, 80(2), 101-118.
- Uslaner, E. (1999). Democracy and social capital. In: M. Warren (Red.), *Democracy and trust* (pp. 290-310). Cambridge: Cambridge University Press.
- Vanreusel, B., Taks, M., Renson, R. (1994). Is golfspelen een dure manier van biljarten? De sociale gelaagdheid van de sportbeoefening in Vlaanderen in 1969, 1979 en 1989. In: K. de Witte (red.), *Op zoek naar de arbeidersklasse* (pp. 25-47). Leuven: ACCO.
- Veldboer, L., Boonstra, N., & Duyvendak, J.-W. (2003). *Agressie in de sport: fysieke en verbale agressie in de Rotterdamse amateursport. Ervaringen en verklaringen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Verweel, P., Janssens, J., & Rocques, C. (2005). Kleurrijke zuilen: over de ontwikkeling van sociaal kapitaal door allochtonen in eigen en gemengde sportverenigingen. *Vrijtijdsstudies*, 23(4), 7-22.
- VWS (2005). *Tijd voor sport: bewegen, meedoen, presteren*. Den Haag: VWS.
<http://www.minvws.nl/kamerstukken/ds/2006/programma-meedoen-allochtone-jeugd-door-sport.asp>
- Winkler, J. (1995). Lebensstil und Sport. In: J. Winkler & K. Weis (red.), *Soziologie des Sports* (pp. 261-278). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- WRR (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wuthnow, R. (2003). Overcoming status distinctions? Religious involvement, social class, race, and ethnicity in friendship patterns. *Sociology of Religion*, 64(4), 423-442.

Curriculum vitae

Ruud van der Meulen werd geboren op 7 juli 1976 te Zelhem. Van 1989 tot 1994 bezocht hij het gymnasium. In het daarop volgende jaar studeerde hij filosofie in de Verenigde Staten en behaalde hij in het volwassenenonderwijs enkele aanvullende vakken. In 1995 begon hij met de studie Sociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en hij voltooide deze opleiding vijf jaar later. Tussentijds studeerde hij een jaar Sociologie aan de Westfälische-Wilhelms Universität te Münster. Van 2000 tot 2006 werkte hij als junioronderzoeker bij de Vakgroep Sociologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen, met dit proefschrift als belangrijkste resultaat. In deze tijd werkte hij tevens een jaar bij het Sociaal en Cultureel Planbureau, waar hij meeschreef aan de Rapportage Sport 2003. Momenteel is hij werkzaam bij het W.J.H. Mulier Instituut, Centrum voor sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek. Zijn huidige onderzoek betreft onder meer een driejarige evaluatiestudie naar effecten van 'luxe trapveldjes' in achterstandswijken, de zogenoemde Cruyff Courts, op jongeren en op bewoners.

ICS dissertation series

The ICS-series presents dissertations of the Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology. Each of these studies aims at integrating explicit theory formation with state-of-the-art empirical research or at the development of advanced methods for empirical research. The ICS was founded in 1986 as a cooperative effort of the universities of Groningen and Utrecht. Since 1992, the ICS expanded to the University of Nijmegen. Most of the projects are financed by the participating universities or by the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO). The international composition of the ICS graduate students is mirrored in the increasing international orientation of the projects and thus of the ICS-series itself.

- 1) C. van Liere, (1990), *Lastige Leerlingen. Een empirisch onderzoek naar sociale oorzaken van probleemgedrag op basisscholen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 2) Marco H.D. van Leeuwen, (1990), *Bijstand in Amsterdam, ca. 1800 - 1850. Armenzorg als beheersings- en overlevingsstrategie*. ICS dissertation, Utrecht.
- 3) I. Maas, (1990), *Deelname aan podiumkunsten via de podia, de media en actieve beoefening. Substitutie of leereffecten?* Amsterdam: Thesis Publishers.
- 4) M.I. Broese van Groenou, (1991), *Gescheiden Netwerken. De relaties met vrienden en verwanten na echtscheiding*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 5) Jan M.M. van den Bos, (1991), *Dutch EC Policy Making. A Model-Guided Approach to Coordination and Negotiation*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 6) Karin Sanders, (1991), *Vrouwelijke Pioniers. Vrouwen en mannen met een 'mannelijke' hogere beroepsopleiding aan het begin van hun loopbaan*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 7) Sjerp de Vries, (1991), *Egoism, Altruism, and Social Justice. Theory and Experiments on Cooperation in Social Dilemmas*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 8) Ronald S. Batenburg, (1991), *Automatisering in bedrijf*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 9) Rudi Wielers, (1991), *Selectie en allocatie op de arbeidsmarkt. Een uitwerking voor de informele en geïnstitutionaliseerde kinderopvang*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 10) Gert P. Westert, (1991), *Verschillen in ziekenhuisgebruik*. ICS dissertation, Groningen.
- 11) Hanneke Hermsen, (1992), *Votes and Policy Preferences. Equilibria in Party Systems*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 12) Cora J.M. Maas, (1992), *Probleemleerlingen in het basisonderwijs*. Amsterdam: Thesis Publishers.

- 13) Ed A.W. Boxman, (1992), *Contacten en carrière. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar de relatie tussen sociale netwerken en arbeidsmarktposities*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 14) Conny G.J. Taes, (1992), *Kijken naar banen. Een onderzoek naar de inschatting van arbeidsmarktkansen bij schoolverlaters uit het middelbaar beroepsonderwijs*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 15) Peter van Roozendaal, (1992), *Cabinets in Multi-Party Democracies. The Effect of Dominant and Central Parties on Cabinet Composition and Durability*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 16) Marcel van Dam, (1992), *Regio zonder regie. Verschillen in en effectiviteit van gemeentelijk arbeidsmarktbeleid*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 17) Tanja van der Lippe, (1993), *Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 18) Marc A. Jacobs, (1993), *Software: Kopen of Kopiëren? Een sociaal-wetenschappelijk onderzoek onder PC-gebruikers*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 19) Peter van der Meer, (1993), *Verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt. Sector- en sekseverschillen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 20) Gerbert Kraaykamp, (1993), *Over lezen gesproken. Een studie naar sociale differentiatie in leesgedrag*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 21) Evelien Zeggelink, (1993), *Strangers into Friends. The Evolution of Friendship Networks Using an Individual Oriented Modeling Approach*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 22) Jaco Berveling, (1994), *Het stempel op de besluitvorming. Macht, invloed en besluitvorming op twee Amsterdamse beleidsterreinen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 23) Wim Bernasco, (1994), *Coupled Careers. The Effects of Spouse's Resources on Success at Work*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 24) Liset van Dijk, (1994), *Choices in Child Care. The Distribution of Child Care Among Mothers, Fathers and Non-Parental Care Providers*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 25) Jos de Haan, (1994), *Research Groups in Dutch Sociology*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 26) K. Boahene, (1995), *Innovation Adoption as a Socio-Economic Process. The Case of the Ghanaian Cocoa Industry*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 27) Paul E.M. Ligthart, (1995), *Solidarity in Economic Transactions. An Experimental Study of Framing Effects in Bargaining and Contracting*. Amsterdam: Thesis Publishers.

- 28) Roger Th. A.J. Leenders, (1995), *Structure and Influence. Statistical Models for the Dynamics of Actor Attributes, Network Structure, and their Interdependence*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 29) Beate Völker, (1995), *Should Auld Acquaintance Be Forgot...? Institutions of Communism, the Transition to Capitalism and Personal Networks: the Case of East Germany*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 30) A. Cancrinus-Matthijsse, (1995), *Tussen hulpverlening en ondernemerschap. Beroepsuitoefening en taakopvattingen van openbare apothekers in een aantal West-Europese landen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 31) Nardi Steverink, (1996), *Zo lang mogelijk zelfstandig. Naar een verklaring van verschillen in oriëntatie ten aanzien van opname in een verzorgingstehuis onder fysiek kwetsbare ouderen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 32) Ellen Lindeman, (1996), *Participatie in vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 33) Chris Snijders, (1996), *Trust and Commitments*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 34) Koos Postma, (1996), *Changing Prejudice in Hungary. A Study on the Collapse of State Socialism and Its Impact on Prejudice Against Gypsies and Jews*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 35) Jooske T. van Busschbach, (1996), *Uit het oog, uit het hart? Stabiliteit en verandering in persoonlijke relaties*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 36) René Torenvlied, (1996), *Besluiten in uitvoering. Theorieën over beleidsuitvoering modelmatig getoetst op sociale vernieuwing in drie gemeenten*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 37) Andreas Flache, (1996), *The Double Edge of Networks. An Analysis of the Effect of Informal Networks on Cooperation in Social Dilemmas*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 38) Kees van Veen, (1997), *Inside an Internal Labor Market: Formal Rules, Flexibility and Career Lines in a Dutch Manufacturing Company*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 39) Lucienne van Eijk, (1997), *Activity and Well-being in the Elderly*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 40) Róbert Gál, (1997), *Unreliability. Contract Discipline and Contract Governance under Economic Transition*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 41) Anne-Geerte van de Goor, (1997), *Effects of Regulation on Disability Duration*. ICS dissertation, Utrecht.
- 42) Boris Blumberg, (1997), *Das Management von Technologiekooperationen. Partner-suche und Verhandlungen mit dem Partner aus Empirisch-Theoretischer Perspektive*. ICS dissertation, Utrecht.

- 43) Marijke von Bergh, (1997), *Loopbanen van oudere werknemers*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 44) Anna Petra Nieboer, (1997), *Life-Events and Well-Being: A Prospective Study on Changes in Well-Being of Elderly People Due to a Serious Illness Event or Death of the Spouse*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 45) Jacques Niehof, (1997), *Resources and Social Reproduction: The Effects of Cultural and Material Resources on Educational and Occupational Careers in Industrial Nations at the End of the Twentieth Century*. ICS dissertation, Nijmegen.
- 46) Ariana Need, (1997), *The Kindred Vote. Individual and Family Effects of Social Class and Religion on Electoral Change in the Netherlands, 1956-1994*. ICS dissertation, Nijmegen.
- 47) Jim Allen, (1997), *Sector Composition and the Effect of Education on Wages: an International Comparison*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- 48) Jack B.F. Hutten, (1998), *Workload and Provision of Care in General Practice. An Empirical Study of the Relation Between Workload of Dutch General Practitioners and the Content and Quality of their Care*. ICS dissertation, Utrecht.
- 49) Per B. Kropp, (1998), *Berufserfolg im Transformationsprozeß. Eine theoretisch-empirische Studie über die Gewinner und Verlierer der Wende in Ostdeutschland*. ICS dissertation, Utrecht.
- 50) Maarten H.J. Wolbers, (1998), *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt. Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland*. ICS dissertation, Nijmegen.
- 51) Wilma Smeenk, (1998), *Opportunity and Marriage. The Impact of Individual Resources and Marriage Market Structure on First Marriage Timing and Partner Choice in the Netherlands*. ICS dissertation, Nijmegen.
- 52) Marinus Spreen, (1999), *Sampling Personal Network Structures: Statistical Inference in Ego-Graphs*. ICS dissertation, Groningen.
- 53) Vincent Buskens, (1999), *Social Networks and Trust*. ICS dissertation, Utrecht.
- 54) Susanne Rijken, (1999), *Educational Expansion and Status Attainment. A Cross-National and Over-Time Comparison*. ICS dissertation, Utrecht.
- 55) Mérove Gijsberts, (1999), *The Legitimation of Inequality in State-Socialist and Market Societies, 1987-1996*. ICS dissertation, Utrecht.
- 56) Gerhard G. Van de Bunt, (1999), *Friends by Choice. An Actor-Oriented Statistical Network Model for Friendship Networks Through Time*. ICS dissertation, Groningen.
- 57) Robert Thomson, (1999), *The Party Mandate: Election Pledges and Government Actions in the Netherlands, 1986-1998*. Amsterdam: Thela Thesis.

- 58) Corine Baarda, (1999), *Politieke besluiten en boeren beslissingen. Het draagvlak van het mestbeleid tot 2000*. ICS dissertation, Groningen.
- 59) Rafael Wittek, (1999), *Interdependence and Informal Control in Organizations*. ICS dissertation, Groningen.
- 60) Diane Payne, (1999), *Policy Making in the European Union: an Analysis of the Impact of the Reform of the Structural Funds in Ireland*. ICS dissertation, Groningen.
- 61) René Veenstra, (1999), *Leerlingen - Klassen - Scholen. Prestaties en vorderingen van leerlingen in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam, Thela Thesis.
- 62) Marjolein Achterkamp, (1999), *Influence Strategies in Collective Decision Making. A Comparison of Two Models*. ICS dissertation, Groningen.
- 63) Peter Mühlau, (2000), *The Governance of the Employment Relation. A Relational Signaling Perspective*. ICS dissertation, Groningen.
- 64) Agnes Akkerman, (2000), *Verdeelde vakbeweging en stakingen. Concurrentie om leden*. ICS dissertation, Groningen.
- 65) Sandra van Thiel, (2000), *Quangocratization: Trends, Causes and Consequences*. ICS dissertation, Utrecht.
- 66) Rudi Turksema, (2000), *Supply of Day Care*. ICS dissertation, Utrecht.
- 67) Sylvia E. Korupp (2000), *Mothers and the Process of Social Stratification*. ICS dissertation, Utrecht.
- 68) Bernard A. Nijstad (2000), *How the Group Affects the Mind: Effects of Communication in Idea Generating Groups*. ICS dissertation, Utrecht.
- 69) Inge F. de Wolf (2000), *Opleidingsspecialisatie en arbeidsmarktsucces van sociale wetenschappers*. ICS dissertation, Utrecht.
- 70) Jan Kratzer (2001), *Communication and Performance: An Empirical Study in Innovation Teams*. ICS-dissertation, Groningen.
- 71) Madelon Kroneman (2001), *Healthcare Systems and Hospital Bed Use*. ICS/NIVEL-dissertation, Utrecht.
- 72) Herman van de Werfhorst (2001), *Field of Study and Social Inequality. Four Types of Educational Resources in the Process of Stratification in the Netherlands*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 73) Tamás Bartus (2001), *Social Capital and Earnings Inequalities. The Role of Informal Job Search in Hungary*. ICS-dissertation Groningen.
- 74) Hester Moerbeek (2001), *Friends and Foes in the Occupational Career. The Influence of Sweet and Sour Social Capital on the Labour Market*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 75) Marcel van Assen (2001), *Essays on Actor Perspectives in Exchange Networks and Social Dilemmas*. ICS-dissertation, Groningen.

- 76) Inge Sieben (2001), *Sibling Similarities and Social Stratification. The Impact of Family Background across Countries and Cohorts*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 77) Alinda van Bruggen (2001), *Individual Production of Social Well-Being. An Exploratory Study*. ICS-dissertation, Groningen.
- 78) Marcel Coenders (2001), *Nationalistic Attitudes and Ethnic Exclusionism in a Comparative Perspective: An Empirical Study of Attitudes Toward the Country and Ethnic Immigrants in 22 Countries*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 79) Marcel Lubbers (2001), *Exclusionistic Electorates. Extreme Right-Wing Voting in Western Europe*, ICS-dissertation, Nijmegen.
- 80) Uwe Matzat (2001), *Social Networks and Cooperation in Electronic Communities. A theoretical-empirical Analysis of Academic Communication and Internet Discussion Groups*, ICS-dissertation, Groningen.
- 81) Jacques P.G. Janssen (2002), *Do Opposites Attract Divorce? Dimensions of Mixed Marriage and the Risk of Divorce in the Netherlands*, ICS-dissertation, Nijmegen.
- 82) Miranda Jansen (2002), *Waardenoriëntaties en partnerrelaties. Een panelstudie naar wederzijdse invloeden*, ICS-dissertation, Utrecht.
- 83) Anne Rigt Poortman (2002), *Socioeconomic Causes and Consequences of Divorce*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 84) Alexander Gattig (2002), *Intertemporal Decision Making*, ICS-dissertation, Groningen.
- 85) Gerrit Rooks (2002), *Contract en Conflict: Strategisch Management van Inkooptransacties*, ICS-dissertation, Utrecht.
- 86) Károly Takács (2002), *Social Networks and Intergroup Conflict*. ICS-dissertation, Groningen.
- 87) Thomas Gautschi (2002), *Trust and Exchange, Effects of Temporal Embeddedness and Network Embeddedness on Providing and Dividing a Surplus*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 88) Hilde Bras (2002), *Zeeuwse meiden. Dienen in de levensloop van vrouwen, ca. 1850 – 1950*. Aksant Academic Publishers, Amsterdam.
- 89) Merijn Rengers (2002), *Economic Lives of Artists. Studies into Careers and the Labour Market in the Cultural Sector*, ICS-dissertation, Utrecht.
- 90) Annelies Kassenberg (2002), *Wat scholieren bindt. Sociale gemeenschap in scholen*, ICS-dissertation, Groningen
- 91) Marc Verboord (2003), *Moet de meester dalen of de leerling klimmen? De invloed van literatuuronderwijs en ouders op het lezen van boeken tussen 1975 en 2000*. ICS-dissertation, Utrecht.

- 92) Marcel van Egmond (2003), *Rain Falls on All of Us (but Some Manage to Get More Wet than Others): Political Context and Electoral Participation*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 93) Justine Horgan (2003), *High Performance Human Resource Management in Ireland and the Netherlands: Adoption and Effectiveness*. ICS-dissertation, Groningen.
- 94) Corine Hoeben (2003), *LET'S Be a Community. Community in Local Exchange Trading Systems*. ICS-dissertation, Groningen.
- 95) Christian Steglich (2003), *The Framing of Decision Situations. Automatic Goal Selection and Rational Goal Pursuit*. ICS-dissertation, Groningen.
- 96) Johan van Wilsem (2003), *Crime and Context. The Impact of Individual, Neighborhood, City and Country Characteristics on Victimization*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 97) Christiaan Monden (2003), *Education, Inequality and Health. The Impact of Partners and Life Course*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 98) Evelyn Hello (2003), *Educational Attainment and Ethnic Attitudes. How to Explain their Relationship*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 99) Marnix Croes en Peter Tammes (2004), *Gif laten wij niet voortbestaan. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945*. Ak-sant Academic Publishers, Amsterdam
- 100) Ineke Nagel (2004), *Cultuurdeelname in de levensloop*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 101) Marieke van der Wal (2004), *Competencies to Participate in Life. Measurement and the Impact of School*. ICS-dissertation, Groningen.
- 102) Vivian Meertens (2004), *Depressive Symptoms in the General Population: a Multifactorial Social Approach*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 103) Hanneke Schuurmans (2004), *Promoting Well-Being in Frail Elderly People. Theory and Intervention*. ICS-dissertation, Groningen.
- 104) Javier Arregui (2004), *Negotiation in Legislative Decision-Making in the European Union*. ICS-dissertation, Groningen.
- 105) Tamar Fischer (2004), *Parental Divorce, Conflict and Resources. The Effects on Children's Behaviour Problems, Socioeconomic Attainment, and Transitions in the Demographic Career*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 106) René Bekkers (2004), *Giving and Volunteering in the Netherlands: Sociological and Psychological Perspectives*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 107) Renée van der Hulst (2004), *Gender Differences in Workplace Authority: An Empirical Study on Social Networks*. ICS-dissertation, Groningen.
- 108) Rita Smaniotto (2004), *'You Scratch My Back and I Scratch Yours' Versus 'Love Thy Neighbour'. Two Proximate Mechanisms of Reciprocal Altruism*. ICS-dissertation, Groningen.

- 109) Maurice Gesthuizen (2004), *The Life-Course of the Low-Educated in the Netherlands: Social and Economic Risks*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 110) Carljine Philips (2005), *Vakantiegemeenschappen. Kwalitatief en Kwantitatief Onderzoek naar Gelegenheid en Refreshergemeenschap tijdens de Vakantie*. ICS-dissertation, Groningen.
- 111) Esther de Ruijter (2005), *Household Outsourcing*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 112) Frank van Tubergen (2005), *The Integration of Immigrants in Cross-National Perspective: Origin, Destination, and Community Effects*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 113) Ferry Koster (2005), *For the Time Being. Accounting for Inconclusive Findings Concerning the Effects of Temporary Employment Relationships on Solidary Behavior of Employees*. ICS-dissertation, Groningen.
- 114) Carolien Klein Haarhuis (2005), *Promoting Anti-Corruption Reforms. Evaluating the Implementation of a World Bank Anti-Corruption Program in Seven African Countries (1999-2001)*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 115) Martin van der Gaag (2005), *Measurement of Individual Social Capital*. ICS-dissertation, Groningen.
- 116) Johan Hansen (2005), *Shaping Careers of Men and Women in Organizational Contexts*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 117) Davide Barrera (2005), *Trust in Embedded Settings*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 118) Mattijs Lambooi (2005), *Promoting Cooperation. Studies into the Effects of Long-Term and Short-Term Rewards on Cooperation of Employees*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 119) Lotte Vermeij (2006), *What's Cooking? Cultural Boundaries among Dutch Teenagers of Different Ethnic Origins in the Context of School*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 120) Mathilde Strating (2006), *Facing the Challenge of Rheumatoid Arthritis. A 13-year Prospective Study among Patients and Cross-Sectional Study among Their Partners*. ICS-dissertation, Groningen.
- 121) Jannes de Vries (2006), *Measurement Error in Family Background Variables: The Bias in the Intergenerational Transmission of Status, Cultural Consumption, Party Preference, and Religiosity*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 122) Stefan Thau (2006), *Workplace Deviance: Four Studies on Employee Motives and Self-Regulation*. ICS-dissertation, Groningen.
- 123) Mirjam Plantinga (2006), *Employee Motivation and Employee Performance in Child Care. The effects of the Introduction of Market Forces on Employees in the Dutch Child-Care Sector*. ICS-dissertation, Groningen.
- 124) Helga de Valk (2006), *Pathways into Adulthood. A Comparative Study on Family Life Transitions among Migrant and Dutch Youth*. ICS-dissertation, Utrecht.

- 125) Henrike Elzen (2006), *Self-Management for Chronically Ill Older People*. ICS-Dissertation, Groningen.
- 126) Ayse Güveli (2007), *New Social Classes within the Service Class in the Netherlands and Britain. Adjusting the EGP Class Schema for the Technocrats and the Social and Cultural Specialists*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 127) Willem-Jan Verhoeven (2007), *Income Attainment in Post-Communist Societies*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 128) Marieke Voorpostel (2007), *Sibling support: The Exchange of Help among Brothers and Sisters in the Netherlands*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 129) Jacob Dijkstra (2007), *The Effects of Externalities on Partner Choice and Payoffs in Exchange Networks*. ICS-dissertation, Groningen.
- 130) Patricia van Echtelt (2007), *Time-Greedy Employment Relationships: Four Studies on the Time Claims of Post-Fordist Work*. ICS-dissertation, Groningen.
- 131) Sonja Vogt (2007), *Heterogeneity in Social Dilemmas: The Case of Social Support*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 132) Michael Schweinberger (2007), *Statistical Methods for Studying the Evolution of Networks and Behavior*. ICS-dissertation, Groningen.
- 133) István Back (2007), *Commitment and Evolution: Connecting Emotion and Reason in Long-term Relationships*. ICS-dissertation, Groningen.
- 134) Ruben van Gaalen (2007), *Solidarity and Ambivalence in Parent-Child Relationships*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 135) Jan Reitsma (2007), *Religiosity and Solidarity – Dimensions and Relationships Disentangled and Tested*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 136) Jan Kornelis Dijkstra (2007) *Status and Affection among (Pre)Adolescents and Their Relation with Antisocial and Prosocial Behavior*. ICS-dissertation, Groningen.
- 137) Wouter van Gils (2007), *Full-time Working Couples in the Netherlands. Causes and Consequences*. ICS-dissertation, Nijmegen.
- 138) Djamila Schans (2007), *Ethnic Diversity in Intergenerational Solidarity*. ICS-dissertation, Utrecht.
- 139) Ruud van der Meulen (2007), *Brug over woelig water: lidmaatschap van sportverenigingen, vriendschappen, kennissenkringen en veralgemeend vertrouwen*. ICS-dissertation, Nijmegen.